

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Ρομά διαμεσολαβητές υγείας: μια κριτική αποτίμηση του θεσμού στο ελληνικό πλαίσιο

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ιωάννα Σ. Πετράκη

Αθήνα, 2018

Τριμελής επιτροπή

Γιώργος Τσιμουρής, Αναπληρωτής Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπων)

Ελένη Παπαγαρουφάλη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Νότα Κυριαζή, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Ιωάννα Πετράκη, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η αναδιατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δε δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέα.

Η ευρωπαϊκή ελίτ ανέλαβε να κατασκευάσει την ιθαγενή ελίτ. Διάλεξαν υποσχόμενους εφήβους, τους σημάδεψαν, όπως με ένα ζεστό σίδερο, με τις αρχές του δυτικού πολιτισμού, τους γέμισαν το στόμα με βαρυσήμαντες φράσεις και λέξεις που κολλάνε στα δόντια. Μετά από τη σύντομη παραμονή τους στη μητέρα χώρα στάλθηκαν πίσω, ξασπρισμένοι. Σε αυτά τα κινούμενα ψέματα τίποτα δεν είχε απομείνει να πουν στους αδερφούς τους, μονάχα αντηχούσαν. Από το Παρίσι, από το Λονδίνο, από το Άμστερνταμ θα χρησιμοποιούσαμε τις λέξεις «Παρθενώνας! Αδερφότητα!» και κάπου στην Αφρική τα χείλια θα άνοιγαν «...θενώνας! ...φότητα!» Ήταν η χρυσή εποχή.

Jean Paul Sartre

Μετάφραση δική μου

Απόσπασμα από τον πρόλογο του βιβλίου

«Της γης οι Κολασμένοι» του Frantz Fanon.

Την παρούσα διπλωματική εργασία αφιερώνω:

Στους γονείς μου, για την αγάπη με την οποία με μεγάλωσαν,

Στο σύντροφό μου, για τη φροντίδα, το χιούμορ και το φαγητό με τα οποία γέμιζε το σπίτι, όσο εγώ έγραφα,

Στην Ahd Tamimi και όλα τα Παλαιστίνια παιδιά τα οποία βρίσκονται ή βρέθηκαν σε Ισραηλινές φυλακές για το φως που ρίχνουν στο μονοπάτι μας.

Συντομογραφίες

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΚΠΑ: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΚΕΔΑ: Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής

ΜΚΟ: Μη Κυβερνητική Οργάνωση

ΠΜΣ: Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών

ΣτΕ: Συμβούλιο της Ευρώπης

CoE: Council of Europe

OSF: Open Society Foundations

OSI: Open Society Institute

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά τα μέλη της τριμελούς επιτροπής, κα **Ελένη Παπαγαρουφάλη**, κα **Νότα Κυριαζή** και ειδικά τον κ. **Γιώργο Τσιμουρή**, επιβλέποντα της διπλωματικής, για την καθοδήγηση και τα ουσιαστικά σχόλιά τους. Ακόμα, τον **Χρήστο Βαρβαντάκη**, τον **Αντρέα Βούρτση** και τον **Παναγιώτη Παπαθεοδώρου** για τη συμπαράσταση και τις πολύτιμες συζητήσεις που κάναμε, χωρίς τα οποία η διπλωματική αυτή δε θα είχε ολοκληρωθεί. Τέλος, την κα **Ιωάννα Ζερβάκη** για τη βοήθειά της στη γλωσσική απόδοση της εργασίας.

Περιεχόμενα

Περίληψη	8
Abstract	10
1. Εισαγωγή.....	11
1.1 Ερευνητικά ερωτήματα	16
1.2 Μεθοδολογία.....	17
2. Κεφάλαιο πρώτο – Εισαγωγικά	19
2.1 Η εξέλιξη του «μικρόκοσμου» των Ρομά από το 1960 και έπειτα	19
2.2 Ο τομέας της υγείας και οι Ρομά.....	23
2.3 Οι Ρομά διαμεσολαβητές υγείας και τα οφέλη που τους αποδίδονται	24
3. Κεφάλαιο δεύτερο – Οι εμπειρίες μέσα από τα προγράμματα	30
3.1 «Νέοι Ρομά Διαμεσολαβητές Υγείας».....	30
3.1.1 Η γνωριμία με την Ζ.	32
3.1.2 Τι είναι διαμεσολαβητής.	35
3.1.3 Το φακελάκι.	38
3.2 «Hprolipsis»	42
3.2.1 Υπό τον φακό της επιστήμης και των ΜΜΕ	42
3.2.2 Τσιγγάνοι ή Ρομά;.....	46
3.2.3 Δουλειές πέραν της... διαμεσολάβησης.	48
3.2 Στον απόηχο των προγραμμάτων	51
3.3.1 Η ανεργία είναι πάντα εκεί.	51
3.3.2 Ο διαμεσολαβητής «δούρειος ίππος» σε εφαρμογή.....	55
3.3.3 Τα στατιστικά δεδομένα: είναι τελικά ελέφαντες ή όχι;	57
4. Περιορισμοί της μελέτης.....	62
5. Συμπεράσματα	63
Βιβλιογραφία.....	66

Ελληνόγλωσση.....	66
Ξενόγλωσση.....	67
Παραρτήματα.....	84
Παράρτημα 1 – Η ιστορία των Ρομά από τον 10ο αιώνα μέχρι και την πτώση του κομμουνισμού	84
Παράρτημα 2 – Εισαγωγή στη διαμεσολάβηση	86
Ρομά πολιτισμικοί διαμεσολαβητές	86
Η πολιτισμική διαμεσολάβηση σε θέματα υγείας.....	90
Ρομά διαμεσολαβητές υγείας	92
Παράρτημα 3 – Η βιβλιογραφία σχετικά με τα οφέλη των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας που στηρίζεται σε πρωτογενή δεδομένα	96

Περίληψη

Οι περιλήψεις στις εισαγωγές των ακαδημαϊκών περιοδικών σε θέματα υγείας των Ρομά, φαίνεται να έχουν παραγάγει ένα είδος συναινετικής αφήγησης (consensus narrative), η οποία περιλαμβάνει φράσεις όπως «μεγάλο και διακριτό μέγεθος πληθυσμού, ανισότητες, φτώχεια, κοινωνικός αποκλεισμός, ταυτότητα, παραδόσεις και ιστορία των Ρομά, επιπτώσεις στην υγεία, κλπ.», και ενισχύεται από την τυποποιημένη επανάληψή της. Στην παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζω τη σχέση που μπορεί να έχουν οι Ρομά διαμεσολαβητές υγείας με τις συναινετικές αφηγήσεις γύρω από τους Ρομά, τους τρόπους με τους οποίους φαίνεται να γίνεται αντιληπτός ο ρόλος τους από τους ίδιους, τις κοινότητές τους, το κράτος, την Κοινωνία των Πολιτών (ΚτΠ) και τις διεθνείς οργανώσεις, και τους τρόπους με τους οποίους ενδέχεται να εξυπηρετούν πολιτικές πολύ ευρύτερες από αυτές που αφορούν τον τομέα της υγείας. Τα παραπάνω ερωτήματα τα διερεύνησα μέσω της κριτικής αναστοχαστικής ανθρωπολογίας και των μεταποικιακών και διαθεματικών σπουδών. Χρησιμοποίησα επίσης στοιχεία της αυτοεθνογραφικής προσέγγισης. Το υλικό που χρησιμοποιώ προκύπτει από τις σημειώσεις που κρατούσα στο προσωπικό μου ημερολόγιο και τις βιντεοσκοπήσεις που πραγματοποιήσαμε κατά τη διάρκεια των προγραμμάτων «Νέοι Ρομά Διαμεσολαβητές Υγείας» και «Hprolipsis». Σύμφωνα με τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγω, οι Ρομά διαμεσολαβητές υγείας φαίνεται να αποτελούν απόρροια αλλά και μέρος, πλέον, των συναινετικών αφηγήσεων σχετικά με τους Ρομά. Οι ίδιοι οι Ρομά διαμεσολαβητές υγείας βλέπουν το ρόλο τους ως μια ευκαιρία βελτίωσης του οικονομικού, κοινωνικού, πολιτισμικού και συμβολικού τους κεφαλαίου και οι κοινότητές τους τους αντιλαμβάνονται ως «αθαγενείς πληροφοριοδότες» και ως άτομα που τους προσφέρουν ευκαιρία να προφυλαχτούν από κάποιο κίνδυνο. Το κράτος φαίνεται να τους προσδίδει ένα εργαλειακό ρόλο (διαμεσολαβητής «δούρειος ίππος») με σκοπό να προλάβει/εκτονώσει εκρηκτικές δυνητικά καταστάσεις ή και να συνεχίσει να παράγει γνώση η οποία θα ενισχύει τις υπάρχουσες συναινετικές αφηγήσεις ενώ για την ΚτΠ και τις διεθνείς οργανώσεις, φαίνεται να αποτελούν το μέσο εφαρμογής και εγκαθίδρυσης νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Τέλος, φαίνεται να επιβεβαιώνονται, για ακόμα μια φορά, οι ισχυρισμοί άλλων ερευνητών ότι τα προγράμματα που προωθούν τους Ρομά διαμεσολαβητές υγείας δημιουργούν εμπόδια στις εκστρατείες για δικαιοσύνη, ισότητα και ελευθερία, οι οποίες έχουν σκοπό να καταρρίψουν τις κοινωνικές, οικονομικές, φυλετικές και έμφυλες ανισότητες.

*Λέξεις-κλειδιά: Ρομά διαμεσολαβητές υγείας, Τσιγγάνοι, αναστοχαστική ανθρωπολογία,
κριτική και μεταποικιακή θεωρία*

Roma health mediators: a critical approach of the institution in the Greek context

Ioanna Petraki

Abstract

The summaries regarding Roma in the introductions of articles in medical journals have produced a type of consensus narrative, which includes phrases, such as “large and discrete population size, inequality, violence, social exclusion, identity, traditions and history of the Roma, health effects” etc., that is reinforced through its formulaic repetition. In this thesis I examine the relationship that Roma health mediators may have with the consensus narrative regarding Roma, the ways in which their role is perceived by themselves, their communities, the state, the civil society and the international organizations and the ways in which they can serve policies far beyond those in the health sector. I explored the above questions through critical reflexive anthropology, postcolonial and intersectional studies, as well as by using elements of the self-ethnographic approach. The data I used come from notes I kept in my personal diary and video footage that was produced during the programs “Young Roma Medical Mediators” and “Hprolipsis”. According to the findings, the Roma health mediator programs have evolved from and are currently understood as part of the consensus narrative regarding Roma. The Roma health mediators themselves see their role as an opportunity to improve their economic, social, cultural and symbolic capital and the Roma communities consider them as “indigenous informants” and as individuals offering them a chance of protection from some kind of danger. The state seems to give them an auxiliary role (“Trojan horse” mediators) to prevent/stretch potentially explosive situations or even to continue producing knowledge that will reinforce the existing consensus narratives. For the civil society as well as for the international organization they are seen as an instrument for the application and establishment of neo-liberal policies. Finally, the arguments made by other scholars about the obstacles created by these programs towards the structural campaigns for justice, equality and freedom to eliminate social, economic, racial and gender based inequalities, seem to be confirmed.

Key words: Roma health mediators, Gypsy, reflexive anthropology, critical and postcolonial theory

1. Εισαγωγή

Οι Ρομά¹ συγκαταλέγονται στις κοινωνικά ευπαθείς ομάδες πληθυσμού που έχουν υποστεί ανά τους αιώνες πληθώρα διακρίσεων. Αποτέλεσμα αυτών των διακρίσεων είναι η απομόνωση, η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός από αγαθά όπως η εκπαίδευση, η υγεία, η εργασία και η κατοικία, τα οποία άλλοι άνθρωποι θεωρούν δεδομένα. Επιπλέον, παρ' όλα τα προγράμματα που υλοποιούνται και τις πολιτικές που εφαρμόζονται, η κατάσταση όχι μόνο δε βελτιώνεται, αλλά πολλές φορές, ιδιαίτερα στην παρούσα φάση της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης, οι Ρομά αποτελούν έναν εύκολο στόχο και χρησιμοποιούνται σαν «αποδιοπομπαίος τράγος».

Η παραπάνω παράγραφος, παραλλαγές της οποίας έχω χρησιμοποιήσει πολλές φορές στο παρελθόν σε γραπτά μου, θα μπορούσε σύμφωνα με την Khlbrandt (2017:17-18) να αποτελεί ακόμα μια σύντομη «συναινετική αφήγηση» στο εισαγωγικό μέρος άρθρων δημοσιευμένων σε επιστημονικά περιοδικά για την υγεία των Ρομά, η οποία ενισχύεται μέσω της τυποποιημένης επανάληψης βασικών εννοιών από τις οποίες βρήκει η ακαδημαϊκή βιβλιογραφία: μεγάλο και διακριτό μέγεθος πληθυσμού Ρομά, ανισότητες, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός, ταυτότητα, παραδόσεις και ιστορία των Ρομά, πολιτική ανεπάρκεια αντιμετώπισης των ανισοτήτων και των διακρίσεων και επιπτώσεις στην υγεία τους σε σύγκριση με τους μη Ρομά. Αναλυτικότερα, όπως εξηγεί η ερευνήτρια (Khlbrandt 2017:17), δεδομένου του περιορισμού στον αριθμό των λέξεων σε πολλά ακαδημαϊκά περιοδικά, οι συγγραφείς έχουν λίγο μόνο χώρο να αναφερθούν στο περιβάλλον, στο ιστορικό υπόβαθρο και στις σύγχρονες πολυπλοκότητες του

¹ Στην παρούσα διπλωματική εργασία επέλεξα να χρησιμοποιήσω τον όρο Ρομά για την αναφορά σε ετερογενείς πληθυσμούς (ή και άτομα) που αυτοπροσδιορίζονται ως Ρομά, Τσιγγάνοι, Γύφτοι, Manouches, Sinti, Ταξιδιώτες, ή άλλους σχετικούς όρους, οι οποίοι πληθυσμοί ποικίλουν κοινωνικά, πολιτισμικά και οικονομικά σε σημαντικό βαθμό και κυμαίνονται από φτωχές, απομονωμένες και παραδοσιακές κοινότητες μέχρι εύπορους ιδιοκτήτες και αστούς διανοητές. Επιπλέον, αναγνωρίζοντας ότι οι αναφορές που έχω επιλέξει να κάνω ενέχουν τον κίνδυνο γενικεύσεων για τους προαναφερθέντες πληθυσμούς, κρίνω σημαντικό να τονίσω ότι η πρόθεσή μου σε καμία περίπτωση δεν είναι να στιγματίσω τις συγκεκριμένες πληθυσμιακές ομάδες και τις κοινότητές τους, να προαγάγω υπάρχοντα στερεότυπα ή και να προβάλω οποιαδήποτε ομοιογένεια μεταξύ των πολλών προαναφερθέντων διαφορετικά αυτοπροσδιοριζόμενων ή και ετεροπροσδιοριζόμενων πληθυσμών, καθένας από τους οποίους έχει τη δική του ιστορία, γλώσσα, θρησκεία, ήθη, έθιμα και ό,τι άλλο κρίνει ότι τον χαρακτηρίζει.

αντικειμένου μελέτης τους, προτού εστιάσουν στα ερευνητικά τους ερωτήματα. Έτσι, καταλήγουν κάθε φορά να χρησιμοποιούν κοινές περιγραφές, όχι μόνο στον τομέα της υγείας, αλλά και σε άλλους τομείς, όπως της εκπαίδευσης, της στέγασης και της εργασίας. Επιπλέον, αυτή η αφήγηση δεν αναπαράγεται μόνο σε επιστημονικά περιοδικά, αλλά είναι παρόμοια με αυτή που χρησιμοποιείται στον τομέα χάραξης πολιτικής για τους Ρομά (π.χ. εκθέσεις της Παγκόσμιας Τράπεζας), όπου η ίδια γλώσσα και οι ίδιες ιστορίες αναπαράγονται. Το αποτέλεσμα είναι στη βιβλιογραφία που αφορά τα επιστημονικά περιοδικά και τους τομείς της πολιτικής να υπάρχει αλληλο-αναφορά με συνέπεια την περαιτέρω σταθεροποίηση αυτής της συναινετικής αφήγησης. Μάλιστα, πάνω σε αυτήν τη αφήγηση, όπως υποστηρίζει στη συνέχεια η ίδια ερευνήτρια (Khlbrandt 2017:29-30), δημιουργήθηκαν τα προγράμματα για τους Ρομά διαμεσολαβητές υγείας, τα οποία σήμερα αποτελούν ένα ακόμη μέρος της.

Η πρώτη μου επαφή με τους Ρομά ως επαγγελματίας υγείας έγινε το 2011 μέσα από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά»², 2007-2013, του Κέντρου Διαπολιτισμικής Αγωγής (ΚΕΔΑ), του Τμήματος Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ). Το πρόγραμμα στόχευε στην «εξασφάλιση πρόσβασης των παιδιών στην εκπαίδευση μέσω δράσεων οι οποίες εντοπίζουν και αίρουν τυχόν εμπόδια και ανασταλτικούς παράγοντες από όλες τις πλευρές για την εγγραφή και φοίτηση των Ρομά μαθητών στο Νηπιαγωγείο, το Δημοτικό και το Γυμνάσιο» (Πετράκη 2014:24). Οι δράσεις του προγράμματος αποσκοπούσαν «στην αύξηση των εγγραφών των παιδιών Ρομά στα σχολεία και στη μείωση των φαινομένων σχολικής αποτυχίας και σχολικής διαρροής με κύριο αποδέκτη και σημείο αναφοράς την ίδια τη σχολική μονάδα». (Πετράκη 2014:24) Κατά τη διάρκεια των επισκέψεων στους καταυλισμούς και τους οικισμούς όπου διαμένουν οικογένειες Ρομά και στο πλαίσιο της καταγραφής του αριθμού των παιδιών σχολικής ηλικίας ώστε να διευκολυνθεί η ένταξη όσων δε φοιτούσαν στο σχολείο, «διαπιστώθηκε η ανάγκη για παροχή πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας» (Πετράκη 2014:24).

Πολλά παιδιά, «είτε δεν είχαν κάνει τα απαραίτητα εμβόλια σύμφωνα με το Εθνικό Πρόγραμμα Εμβολιασμού μη μπορώντας έτσι να γραφτούν στο σχολείο, είτε οι γονείς τους δεν ήταν σε θέση να προσκομίσουν τα απαραίτητα ιατρικά πιστοποιητικά (Ατομικό Δελτίο Υγείας, βεβαίωση καρδιολόγου κλπ.) βάσει των οποίων επιτρέπεται η συμμετοχή των παιδιών στις αθλητικές δραστηριότητες του σχολείου». Παράλληλα, «οι επισκέψεις στους

² <http://www.keda.uoa.gr/roma/>

καταυλισμούς και οικισμούς, επιβεβαίωναν τις γενικές παρατηρήσεις διαφόρων οργανώσεων ότι ο πληθυσμός Ρομά είναι στην πλειοψηφία του αποκομμένος από τις υπηρεσίες υγείας» (ΚΕΔΑ 2013:1).

Έτσι αποφασίστηκε ότι: «για την αντιμετώπιση των σημαντικών και πολύπλευρων ζητημάτων που προέκυψαν σχετικά με την ανάγκη πρωτοβάθμιας περίθαλψης υγείας των παιδιών Ρομά, κρίθηκε αναγκαία η ενσωμάτωση της δράσης Προαγωγή Υγείας». Τη δράση ανέλαβε το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών (ΠΜΣ) «Διεθνής Ιατρική-Διαχείριση Κρίσεων Υγείας» της Ιατρικής Σχολής του ΕΚΠΑ και, ως μεταπτυχιακή φοιτήτρια, ανέλαβα τον συντονισμό της (Πετράκη 2014:24).

Ενάμιση χρόνο αργότερα, έχοντας στοχαστεί πάνω στις σημαντικές προβληματικές των κάθετων και μη ολιστικής προσέγγισης προγραμμάτων³ και έχοντας συνειδητοποιήσει τη σημασία και την αξία του ρόλου των Ρομά πολιτισμικών διαμεσολαβητών⁴, μου δόθηκε η ευκαιρία με αφορμή τη συμμετοχή μου σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα του Συμβουλίου της Ευρώπης (ΣτΕ)⁵, και με τη βοήθεια της Μη Κυβερνητικής Οργάνωσης (ΜΚΟ) PRAKSIS ως φορέα υλοποίησης καθώς και τη συνδρομή πλήθους εθελοντών (ακαδημαϊκοί, επαγγελματίες υγείας, ακτιβιστές Ρομά, κ.ά.), να σχεδιάσω και να υλοποιήσω το πρώτο πιλοτικό πρόγραμμα εκπαίδευσης Ρομά διαμεσολαβητών υγείας στην Ελλάδα, «Νέοι Ρομά Διαμεσολαβητές Υγείας»⁶ (αναλυτικότερη περιγραφή του προγράμματος γίνεται στο δεύτερο κεφάλαιο). Το πρόγραμμα αυτό ολοκληρώθηκε επιτυχώς το 2014, και για μερικούς μήνες έγιναν κάποιες προσπάθειες προς την κατεύθυνση της αναγνώρισης του επαγγέλματος του Ρομά πολιτισμικού διαμεσολαβητή στην Ελλάδα. Η συνεργασία μου με Ρομά πολιτισμικούς διαμεσολαβητές συνεχίστηκε για τα επόμενα δύο χρόνια στο πλαίσιο του

³ Τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Ρομά είναι σύνθετα (χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, εμπόδια στον εργασιακό χώρο, οικιστική απομόνωση, χαμηλό επίπεδο υγείας, κλπ.) και συνεπώς απαιτούν ολοκληρωμένη προσέγγιση και ταυτόχρονη αντιμετώπιση (FRA 2014:3).

⁴ Για την έννοια του όρου «Ρομά πολιτισμικός διαμεσολαβητής», καθώς επίσης «Ρομά διαμεσολαβητής υγείας», βλ. Παράρτημα 2.

⁵ Το εκπαιδευτικό μάθημα διάρκειας ενός έτους "Training Roma youth leaders and activists for promoting human rights and taking action against discrimination", το οποίο έλαβε χώρα στα Ευρωπαϊκά Κέντρα Νεότητας στη Βουδαπέστη και το Στρασβούργο, διοργανώθηκε στο πλαίσιο του Σχεδίου Δράσης για τους Νέους Ρομά του ΣτΕ και στόχευε στην ενδυνάμωση και στην ανάπτυξη των ικανοτήτων των νέων Ρομά ηγετών και ακτιβιστών, ώστε να είναι ικανοί να αναλάβουν πρωτοβουλίες σε τοπικό, εθνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο ενάντια στις διακρίσεις και τις αντι-Ρομά πεποιθήσεις, βασισμένες στα ανθρώπινα δικαιώματα και την ενεργή συμμετοχή των νέων.

⁶ <https://www.praksis.gr/el>

επιδημιολογικού προγράμματος της Ιατρικής Σχολής του ΕΚΠΑ, «Hprolipsis» (αναλυτικότερη περιγραφή του προγράμματος γίνεται στο τρίτο κεφάλαιο)⁷.

Σήμερα, δύο χρόνια αργότερα, ως μεταπτυχιακή φοιτήτρια της κοινωνικής και πολιτισμικής ανθρωπολογίας που έπρεπε να συγγράψω τη διπλωματική μου, και ταυτόχρονα ως υποψήφια διδάκτορας της ιατρικής σχολής του ΕΚΠΑ με διατριβή η οποία επικεντρώνεται σε θέματα υγείας των Ρομά, ένιωσα έντονα την ανάγκη να επανέλθω στο ζήτημα της πολιτισμικής διαμεσολάβησης σε κοινότητες των Ρομά και στις εμπειρίες που είχα αποκτήσει, με σκοπό να επανεξετάσω τις μέχρι πρότινος «εγκαθιδρυμένες» αντιλήψεις μου σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα υπό το πρίσμα πλέον της κοινωνικής ανθρωπολογίας. Ανατρέχοντας με τη μνήμη μου στα μαθήματα των προηγούμενων ακαδημαϊκών εξαμήνων, μου δημιουργήθηκαν καινούργια ερωτήματα γύρω από τις σχετικές εμπειρίες του παρελθόντος. Πόσο διαφορετικά θα προσέγγιζα τις κοινότητες Ρομά έχοντας κάνει μεταπτυχιακές σπουδές στην κοινωνική ανθρωπολογία; Θα άλλαζα καθόλου το σχεδιασμό και την υλοποίηση των προγραμμάτων στα οποία είχα συμμετάσχει; Σε ποιο βαθμό είχα συνειδητοποιήσει την εξουσία που έφερε η ταυτότητα της νεαρής, λευκής, μη Ρομά, μορφωμένης γυναίκας με διασυνδέσεις στα πανεπιστημιακά ιδρύματα, τα νοσοκομεία και τις ΜΚΟ; Κατά πόσο και με ποιο τρόπο επηρέασε αυτή μου η ταυτότητα τις σχέσεις που ανέπτυξα στις κοινότητες τις οποίες επισκέφτηκα;

Προερχόμενη από το πεδίο των επιστημών υγείας, μεταξύ των οποίων της διατροφής και της διαιτολογίας, της δημόσιας υγείας, της διεθνούς ιατρικής και της διαχείρισης κρίσεων υγείας και της επιδημιολογίας, και μη έχοντας οποιαδήποτε σχέση στο παρελθόν με κοινωνικές επιστήμες, το μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας στην οποία είχα ανατρέξει τα προηγούμενα χρόνια για τους Ρομά, όχι μόνο δεν μπορούσε να συνδράμει στην απάντηση των παραπάνω ερωτημάτων, αλλά αντίθετα, είχε «αποκρύψει» οποιαδήποτε αφορμή για αναστοχασμό γύρω από αυτά. Η κριτική μου σκέψη πατούσε πάνω σε ποσοτικές μελέτες, βιοχημικές και βιολογικές διεργασίες, βιοπολιτικές προσεγγίσεις πληθυσμών, οικονομικές θεωρίες, αξιολογήσεις προγραμμάτων και αυστηρά δομημένα κείμενα γραμμένα σε παθητική φωνή.

Έτσι, η πλειονότητα των σχετικών κειμένων που είχα διαβάσει, τα οποία προέρχονταν κατά κύριο λόγο από κρατικούς φορείς (π.χ. Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, USAID), από όργανα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) (π.χ. Ευρωπαϊκή

⁷ <http://hprolipsis.gr/>

Επιτροπή, ECDC), από υπηρεσίες του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών (π.χ. UNDP, UNICEF, WHO), από διεθνείς οργανισμούς (π.χ. ΣτΕ, OSCE), από φιλανθρωπικά ιδρύματα (π.χ. Open Society Foundations (OSF)) και από ΜΚΟ (π.χ. ROMANI CRISS, Fundacion Secretariado Gitano), μπορούσε κατά κύριο λόγο να προσφέρει ποσοτικά αποτελέσματα σχετικά με την κατάσταση της υγείας των Ρομά, ενδεχόμενους συσχετισμούς των προβλημάτων υγείας τους με αιτιολογικούς κοινωνικο-πολιτικούς παράγοντες, εκθέσεις πολιτικών υγείας για τους Ρομά και αναφορές σχετικά με τα οφέλη και τις προκλήσεις που σχετίζονταν με τα προγράμματα για τους Ρομά διαμεσολαβητές υγείας. Και όλα αυτά στο πλαίσιο της συναινετικής αφήγησης που αναφέρθηκε παραπάνω.

Ψάχνοντας ωστόσο πιο προσεκτικά στη συνέχεια τη βιβλιογραφία, και προσθέτοντας πλέον στις λέξεις-κλειδιά που χρησιμοποιούσα τον όρο εθνογραφία, άρχισα να ανακαλύπτω ένα καινούργιο πεδίο μπροστά μου, αυτό του αναστοχασμού και της κριτικής θεωρίας στην επιστήμη της ανθρωπολογίας. Έτσι, άρχισα να εντοπίζω ένα καινούργιο κύμα κριτικής προσέγγισης γύρω από τις αφηγήσεις που αφορούσαν τους Ρομά, όπως αυτό εκφραζόταν μέσα από τις δουλειές των Charlotte Khlbrandt (2017), Angela Kóczé (2009, 2011, 2019), Joanna Kostka (2015a, 2015b), Adina Schneeweis (2009, 2013, 2015) Martin Kovats (1998, 2012, 2003, 2018), Mihai Surdu (2015, 2016), Nidhi Trehan (2001, 2009a, 2009b), Hub van Baar (2011a, 2012, 2019) και Peter Vermeersch (2006, 2017), οι περισσότεροι από τους οποίους έκαναν επίσης αναφορές σε θεωρίες μεταποικιακές, βασιζόμενοι στο έργο των Edward Said (1978, 1993), Gayatri Spivak (1988), Michel Foucault (1969, 1973, 1978, 1979), Frantz Fanon (2008), Stuart Hall (1993, 1996) και Homi Bhabha (1992, 1996) και διαθεματικές, βασιζόμενοι στη δουλειά των Angela Davis (1981), Lila Abu-Lughod (1991, 1998), Kimberlé Williams Crenshaw (2003), Judith Butler (1990) και Nira Yuval-Davis (2006).

Αναλυτικότερα, οι εκφραστές αυτού του καινούργιου κύματος κριτικής προσέγγισης, στο έργο των οποίων θα αναφερθώ εκτενέστερα στη συνέχεια, μιλούσαν για την πολιτική μεταστροφή απέναντι στους Ρομά μετά την πτώση του κομμουνισμού και για την απόδοση της ταυτότητας του «προβλήματος» και της «μεγαλύτερης μειονότητας στην Ευρώπη» (Kovats 2003, van Baar 2011a; 2012, 2019, Vermeersch 2017)· για τις βαθιά ριζωμένες επιστημονικές πρακτικές οι οποίες κατέστησαν μια εθνοτική ομάδα μετρήσιμη και αντικειμενική οντότητα μέσα από τη διαδικασία της ουσιοκρατίας, για την αφήγηση η οποία συνηγορούσε στην ομογενοποίησή τους και για τον ρόλο που παίζουν τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης (ΜΜΕ) στην ενίσχυση των

στερεοτύπων (Schneeweis 2009, Surdu 2015; 2016, Khlbrandt 2017)· για ζητήματα διαθεματικότητας, όπως για παράδειγμα την περιορισμένη αναφορά στον κοινωνικό αγώνα των Ρομά γυναικών και την αφήγηση την οποία οι ΜΚΟ χρησιμοποιούν για να προωθούν τα δικαιώματα και την ενδυνάμωσή τους (Jovanović 2015, Κότζε 2009; 2011)· για την παρουσία της νεοφιλελεύθερης πολιτικής πίσω από τα αναπτυξιακά προγράμματα και τις πολιτικές ένταξης και τη «νεο-αποικιοκρατία» της ηγεμονίας των ακαδημιών και των ιδρυμάτων (Kostka 2015a; 2015b, Trehan 2009b, Trehan & Κότζε 2009, Κότζε 2011).

Ξεκίνησα να «συνομιλώ» με τους εκφραστές αυτού του νέου κύματος κριτικής προσέγγισης των Ρομά και επικεντρώθηκα σε πρώτη φάση στην κριτική προσέγγιση και αποδόμηση που ανέπτυξε η Khlbrandt (2017:17-30) αναφορικά με την εν λόγω συναινετική αφήγηση, η οποία περιλαμβάνει περιληπτικά τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται, λίγο έως πολύ, τους Ρομά. Τότε συνειδητοποίησα ότι θα έπρεπε να γκρεμίσω και να προσπαθήσω να ξαναχτίσω από την αρχή τη βάση του προσωπικού, πολιτικού, ακαδημαϊκού και επαγγελματικού οικοδομήματος με το οποίο προσέγγιζα το ζήτημα των Ρομά και πάνω στο οποίο στεκόμουν όλα τα προηγούμενα χρόνια.

Ποιοι είναι τελικά οι Ρομά και ποιος είναι ο ορισμός που μπορεί να αποδώσει καλύτερα την ταυτότητά τους; Μπορεί ο όρος Ρομά να χρησιμοποιείται ως ομπρέλα για τις αμέτρητες ετερόκλητες ομάδες στις οποίες αποδίδεται αυτός ο όρος; Με ποιο κριτήριο κατηγοριοποιούνται αυτές οι ομάδες; Αυτό της καταγωγής; Της εθνικότητας; Της κουλτούρας; Της γενετικής; Της ευρωπαϊκής πολιτικής; Όλων των παραπάνω; Και ποιος επιλέγει αυτό το κριτήριο κάθε φορά; Εκκινώντας από πού και εξυπηρετώντας ποιον σκοπό; Συνειδητά ή μήπως ασυνείδητα;

1.1 Ερευνητικά ερωτήματα

Ορμώμενη από τη διαδικασία αναθεώρησης των μέχρι πρότινος εγκαθιδρυμένων αντιλήψεών μου σχετικά με τους Ρομά, η οποία συντελέστηκε μέσα από την ανάγνωση της βιβλιογραφίας της κριτικής προσέγγισης, σε συνδυασμό με τον αναστοχασμό των εμπειριών μου, κατέληξα στα ακόλουθα ερευνητικά ερωτήματα:

- Ποια σχέση μπορεί να έχουν οι Ρομά διαμεσολαβητές υγείας με τις συναινετικές αφηγήσεις γύρω από τους Ρομά;

- Με ποιους τρόπους φαίνεται να γίνεται αντιληπτός ο ρόλος τους από τους ίδιους, τις κοινότητές τους, το κράτος, την Κοινωνία των Πολιτών (ΚτΠ) και τις διεθνείς οργανώσεις;
- Με ποιους τρόπους ενδέχεται τα προγράμματα αυτά να εξυπηρετούν πολιτικές πολύ ευρύτερες από αυτές που αφορούν τον τομέα της υγείας;

1.2 Μεθοδολογία

Ως προς τη διερεύνηση των παραπάνω ερωτημάτων, επέλεξα να επικεντρωθώ στην προσέγγιση της κριτικής αναστοχαστικής ανθρωπολογίας και των μεταποικιακών και διαθεματικών σπουδών. Η προσέγγιση αυτή θα μου παρείχε τα εφόδια για την κριτική θεώρηση της πολιτισμικής ταυτότητας που αποδίδονται στους Ρομά μέσα από τη διερεύνηση πολιτικών, κοινωνικών και οικονομικών ζητημάτων, τα οποία επικεντρώνονται στην καταπίεση, τη σύγκρουση, τον αγώνα, την εξουσία και την πρακτική (Clifford 1986, Schwandt 1997:22, Marcus 2016). Ακόμα, στοιχεία της αυτοεθνογραφικής προσέγγισης θα μου επέτρεπαν να αναδείξω την προσωπική μεταστροφή της κριτικής μου αντίληψης γύρω από το ζήτημα της προαγωγής της υγείας των Ρομά και το ζήτημα των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας, η οποία επήλθε μέσα από τις σπουδές μου στην ανθρωπολογία, και παράλληλα θα με βοηθούσε στην προσπάθεια αποφυγής βαθιά ριζωμένων διπόλων, όπως ερευνήτρια και ερευνώμενοι, αντικειμενικότητα και υποκειμενικότητα, εαυτός και άλλος (Adams 2015:1-2, Ellingson 2008:450–459, Méndez 2013:281).

Έτσι αποφάσισα, αφενός να διερευνήσω τις «συναινετικές αφηγήσεις» θεσμικών φορέων σχετικά με τα προγράμματα για τους Ρομά διαμεσολαβητές υγείας (Open Society Institute (OSI) 2005, OSF 2011, WHO 2013, The Intercultural Institute of Timisoara 2017), στις οποίες είχα εντυπώσει στο παρελθόν ως υλικό για κριτική προσέγγιση, και αφετέρου να συνομιλήσω με την καινούργια αλλά περιορισμένη σχετική βιβλιογραφία, η οποία έχει μια πιο κριτική ματιά απέναντι σε αυτά τα προγράμματα, και βασίζεται κατά κύριο λόγο σε συνεντεύξεις των διαμεσολαβητών (Gobbo 2004, Schneeweis 2013; 2015, Khlbrandt 2017, Clark 2017, Fakiola 2018, Kóczé 2019). Επιπλέον, με βάση αυτή την προσέγγιση, θα μπορούσα να προσφέρω την επιτακτική αναστοχαστική ματιά (Kennedy 2004) όχι μιας αποστασιοποιημένης ερευνήτριας, αλλά ενός ατόμου το οποίο είχε εκπαιδευτεί και συνεργαστεί για πάνω από

πέντε χρόνια με Ρομά διαμεσολαβητές υγείας, ενώ ακόμα θα μπορούσα να συνεισφέρω στο κενό που υπάρχει στη βιβλιογραφία σχετικά με το πώς η διαμεσολάβηση δουλεύει στην πράξη (Khlbrandt 2017:44).

Το πρωτογενές υλικό που χρησιμοποιώ, το οποίο αποτελείται από εννέα σύντομες ιστορίες σε μορφή αφήγησης ή και παράθεσης διαλόγων, προκύπτει από τις σημειώσεις που κρατούσα στο προσωπικό μου ημερολόγιο και τις βιντεοσκοπήσεις τις οποίες πραγματοποιήσαμε κατά τη διάρκεια των προγραμμάτων «Νέοι Ρομά Διαμεσολαβητές Υγείας» και «Hypolipsis». Η επιλογή αυτών των ιστοριών βασίστηκε στην ύπαρξη συνάφειας του περιεχομένου τους με τα ερευνητικά ερωτήματα τα οποία έθεσα για αυτή την εργασία, όπως τα παραθέτω παραπάνω. Όλα τα άτομα στα οποία επικεντρώνομαι στις σύντομες ιστορίες που παραθέτω είναι ενήμερα και συμφωνούν με τη χρήση του συγκεκριμένου υλικού⁸. Επιπλέον, σε περιπτώσεις που αυτό κρίθηκε απαραίτητο από τα άτομα αυτά ή από εμένα, τα ονόματά τους αλλάχτηκαν. Ακόμα, κρίνω σημαντικό να διευκρινίσω ότι δεν θεωρώ εθνογραφία αυτή τη μελέτη, καθώς αφενός δεν έχω τις γνώσεις ενός ανθρωπολόγου και αφετέρου τα δεδομένα που χρησιμοποιώ δεν αποτελούν μέρος κάποιας εθνογραφίας που υλοποίησα συνειδητά και κατόπιν σχετικής προετοιμασίας. Αυτό που θα μπορούσα ωστόσο να αναφέρω είναι ότι χρησιμοποιώ εθνογραφικά στοιχεία, που αντλώ από την πενταετή μου ενασχόληση με τους Ρομά διαμεσολαβητές υγείας, με σκοπό να αναστοχαστώ και να αποτιμήσω κριτικά τους προβληματισμούς που έθεσα γύρω από το εν λόγω ζήτημα.

Στο πρώτο κεφάλαιο ξεκινάω με μια σύντομη αναφορά στην εξέλιξη του «μικρόκοσμου» των Ρομά από το 1960 και εξής και το ρόλο που έπαιξαν πλήθος φορέων και ο τομέας της υγείας στη διαμόρφωση της ταυτότητας των Ρομά και των σχετικών συναινετικών αφηγήσεων· επίσης εξετάζω τους ισχυρισμούς της συναινετικής αφήγησης γύρω από τα οφέλη των Ρομά διαμεσολαβητών. Στο δεύτερο κεφάλαιο παραθέτω αυτούσιες τις σύντομες ιστορίες που αποτελούν το πρωτογενές υλικό της παρούσας διπλωματικής, τις οποίες στη συνέχεια αναλύω συνομιλώντας με άλλους ερευνητές. Τέλος, ολοκληρώνω παραθέτοντας τους περιορισμούς αυτής της μελέτης και τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγω.

⁸ Εξαίρεση αποτελούν τα άτομα της ιστορίας «Τα στατιστικά δεδομένα: είναι τελικά ελέφαντες ή όχι;», καθώς δεν ήταν εφικτό να έρθω σε επαφή με όλους τους φοιτητές ώστε να πάρω τη σχετική έγκριση. Αντί αυτού, επικοινωνήσα με τους συντονιστές του προγράμματος, οι οποίοι μου επέτρεψαν να χρησιμοποιήσω απόσπασμα από τους διαλόγους ως υλικό.

2. Κεφάλαιο πρώτο – Εισαγωγικά

2.1 Η εξέλιξη του «μικρόκοσμου» των Ρομά από το 1960 και έπειτα

Σύμφωνα με τους Kóczé και Rövid (2012) οι φάσεις της εμφάνισης του «μικρόκοσμου» των Ρομά, μπορούν να διακριθούν στις ακόλουθες τρεις: α) 1970-1980: αυτοδιάθεση, β) 1990-2000: παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και γ) από τα τέλη της δεκαετίας του 2000 και έπειτα: κοινωνικο-οικονομική ένταξη.

Αναφορικά με την πρώτη φάση, η αυτοδιάθεση των Ρομά φαίνεται να έχει τις ρίζες της στο 1960, περίοδο κατά την οποία τα Ηνωμένα Έθνη ενέπνευσαν τη δημιουργία διεθνών οργανώσεων Ρομά, με σκοπό να προάγουν τα συμφέροντά τους. Το 1970 οι προσπάθειες αυτές αποκρυσταλλώνονται στο πρώτο Παγκόσμιο Συνέδριο για τους Ρομά, κατά το οποίο υιοθετείται η εθνική τους σημαία και ο ύμνος, ενώ παράλληλα κατασκευάζεται ο όρος Ρομά⁹, ο οποίος, από τότε και έπειτα, θα περιλαμβάνει μια ποικιλία διαφορετικών ταυτοτήτων από κοινότητες Ρομά σε διάφορες χώρες (Kóczé 2012:110-111). Η δεύτερη φάση περιλαμβάνει την εμφάνιση αφενός μεν του «ζητήματος των Ρομά» και την αύξηση της ρατσιστικής βίας απέναντί τους με την πτώση του κομμουνισμού στην Ευρώπη, αφετέρου δε των διεθνών ΜΚΟ (π.χ. Amnesty International, Human Rights Watch, the European Roma Rights Centre), που μάχονται για τα ανθρώπινα δικαιώματα των Ρομά και των οργανώσεων οι οποίες τις χρηματοδοτούν (π.χ. OSF). Παράλληλα, φορείς, όπως το ΣτΕ και ο Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη, παράγουν σχετικές εκθέσεις, διατυπώνουν συστάσεις και ιδρύουν επιτροπές ειδικών επί του «ζητήματος των Ρομά» (Kóczé 2012:111-112, Rövid 2011:4). Κατά την τρίτη φάση, το OSF σε συνεργασία με την Παγκόσμια Τράπεζα ξεκινάει το πρόγραμμα «Δεκαετία Ένταξης των Ρομά 2005-2015» και τα κράτη μέλη της ΕΕ (που ενθαρρύνονται να συμμετέχουν σε εθελοντική βάση) θα πρέπει να επιδείξουν την πολιτική δέσμευσή τους αναφορικά με τη βελτίωση της κοινωνικο-οικονομικής κατάστασης των Ρομά μέσω της ανάπτυξης των δικών τους εθνικών σχεδίων δράσης στους τομείς της εκπαίδευσης, της εργασίας, της υγείας και της στέγασης (Kóczé 2012:116).

⁹ Στην Ελλάδα ο όρος Ρομά άρχισε να υιοθετείται από το 1990 και έπειτα (Theodosiou 2011:93, Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά 2004:3).

Σύμφωνα με τον Matras (2015:29), μετά την πτώση του κομμουνισμού η ευρωπαϊκή πολιτική για τους Ρομά διαμορφώθηκε από δυτικές ανησυχίες σχετικά με τη μετανάστευσή τους από την Ανατολική Ευρώπη. Οι δυτικές «απαντήσεις» στην επέκταση των συνθηκών ελεύθερης μετακίνησης μέσα στην ΕΕ, το 2004 και το 2007, συνδύασαν δύο φαινομενικά αντιφατικές αφηγήσεις: η πρώτη αφορά την ιστορική απεικόνιση των Ρομά ως απειλής και η δεύτερη τη δέσμευση της ΕΕ μετά το 1990 για την κοινωνική ένταξη των Ρομά. Το προκύπτον μείγμα αυτών των αφηγήσεων ο Matras το αποκαλεί «νεο-παραδοσιακή» ιδεολογία. Αυτή η ιδεολογία απεικονίζει τον πολιτισμό των Ρομά ως απειλή για το λαό τους, ειδικά για τα ευάλωτα μέλη της κοινότητάς τους, προβάλλοντας τη «σωματεμπορία», την «ασφαλή κηδεμονία» και τον «πρώτο και εξαναγκασμένο γάμο». Παράλληλα, παρουσιάζει την υποτιθέμενη απροθυμία των Ρομά να συνεργαστούν με δημόσιους θεσμούς, όπως της εκπαίδευσης και της υγειονομικής περίθαλψης, ως μια από τις κυριότερες προκλήσεις. Με τον τρόπο αυτό η συγκεκριμένη ιδεολογία εξαρτά την ενσωμάτωση των Ρομά από τον περιορισμό και τον έλεγχο. Η επιχειρησιακή απάντηση που παρουσιάζεται είναι αυτή της «διαμεσολάβησης», η οποία υποδηλώνει ότι εκπαιδευμένοι επαγγελματίες πρέπει να διαχειρίζονται τις αλληλεπιδράσεις των Ρομά με τους δημόσιους θεσμούς, καθώς οι ίδιοι οι Ρομά δεν είναι σε θέση να τις διαχειριστούν (Matras 2015:29-30).

Προς την ίδια κατεύθυνση, ο van Baar (2017) υποστηρίζει ότι, από την κατάρρευση του κομμουνισμού στα κράτη της ανατολικής Ευρώπης και έπειτα, οι Ρομά άρχισαν να αντιμετωπίζονται ως υποκείμενα μεγάλων ευρωπαϊκών αναπτυξιακών προγραμμάτων και ταυτόχρονα να συνδέονται με προβληματικές γύρω από την κοινωνική, κρατική και δημόσια ασφάλεια. Ακόμα, σημειώνει ότι οι βιοπολιτικές και οι γεωπολιτικές συνθήκες κάτω από τις οποίες οι διφορούμενες έννοιες της ανάπτυξης και της ασφάλειας έχουν συγχωνευθεί, όχι μόνο επιδείνωσαν τις συνθήκες διαβίωσης τους, αλλά παράλληλα έκαναν το χάσμα μεταξύ των πλούσιων και των φτωχών της Ευρώπης, στο οποίο έχουν προσδοθεί ανεξέλεγκτα ρατσιστικά χαρακτηριστικά, να φαίνεται μη γεφυρώσιμο (van Baar 2017). Την ίδια στιγμή, η ουσιοκρατική δυναμική που παρουσιάζει τους Ρομά ως μια ομοιογενή μειονότητα και η συχνά αναφερόμενη παραδοχή της στενής ή και εγγενούς σύνδεσης μεταξύ των «Ρομά» και του «κινδύνου», η οποία ενισχύεται κάθε φορά που οι Ρομά προβάλλονται μόνο μέσα σε ένα πλαίσιο φτώχειας και επικινδυνότητας, καταλήγουν να κάνουν «αόρατους» τους Ρομά οι οποίοι δεν χωράνε μέσα σε αυτό το συγκεκριμένο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο, με συνέπεια

να μην μπορούν να επωφεληθούν από αυτές τις πολιτικές (van Baar & Vermeersch 2017:134, Delcour 2015:91).

Επιπλέον, αυτή η εξωτερική σταθεροποίηση της ταυτότητας¹⁰ των Ρομά (Hekman 2000:297), σε συνδυασμό με τις «σχιζοφρενικού μοντέλου» πολιτικές ενσωμάτωσης, οι οποίες αντιμετωπίζουν τους Ρομά αφενός σαν εξωτικές κοινότητες και αφετέρου σαν μειονοτικό και περιθωριοποιημένο κομμάτι του γενικότερου πληθυσμού της Ευρώπης (Marushiakova 2015:25), φαίνεται να ενισχύουν τα «σύνορα» που τους χωρίζουν από τον γενικό πληθυσμό και ταυτόχρονα αποτελούν υλικό για τα επιχειρήματα ακροδεξιών ομάδων για τη διαφορετικότητα των Ρομά και την απόδοση ευθύνης στους ίδιους για την κατάστασή τους¹¹ (Gay y Blasco 2008, Goodwin 2009, Hemelsoet 2013, Delcour 2015).

Σύμφωνα με την Trehan (2009b:58), η στροφή προς το κίνημα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μπορεί να ερμηνευτεί ως απάντηση στη βία που δέχτηκαν οι Ρομά μετά το 1990 και την αδυναμία των μετα-σοσιαλιστικών κρατών να ανταποκριθούν αποτελεσματικά. Ταυτόχρονα, οι ισχυρές αντικομμουνιστικές ιδεολογίες οι οποίες έκαναν την εμφάνισή τους μέσα από τις νεοφιλελεύθερες αμερικανικές ιδιωτικές οργανώσεις, σε συνδυασμό με την αποτυχία της ενσωμάτωσης των Ρομά πολιτικών στα κυρίαρχα πολιτικά κόμματα (όπως αναφέρεται στο Kovats 1998, Trehan 1999, Vermeersch 2006) έκαναν τους Ρομά ακτιβιστές και διανοούμενους να δουν την κοινωνία των πολιτών ως μια εναλλακτική αρένα επιρροής τους στη δημόσια σφαίρα (Trehan 2009b:58-59).

Μερικές από τις επιπτώσεις της αυξανόμενης δύναμης των διεθνών νεοφιλελεύθερων ΜΚΟ, οι οποίες εδραιώνουν την κυριαρχική τους θέση μέσα από τις μη ισότιμες στρατηγικές συνεργασίες που συνάπτουν με τοπικές ΜΚΟ, είναι τα προσχεδιασμένα προγράμματα με βάση τις προτεραιότητες των δωρητών (Trehan 2001:137). ακόμα, η διάλυση/μετατροπή του κλασικού ήθους της αλληλεγγύης και της κοινωνικής δικαιοσύνης για τους καταπιεσμένους, το οποίο υπήρχε στο χώρο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε αυτό της τεχνοκρατικής δεξιότητας και της πίστης σε μια

¹⁰ Σύμφωνα με τη Hekman (2000:297), η ταυτότητα μπορεί να κατασκευαστεί εσωτερικά και εξωτερικά. Εσωτερικά κατασκευάζεται, όταν τα μέλη μιας ομάδας «αστυνομεύουν» την ταυτότητά τους δημιουργώντας ένα ιδανικό με το οποίο οι συμμετέχοντες αναμένεται να συμμορφωθούν και εξωτερικά, όταν η κυρίαρχη πολιτική ομάδα καθορίζει την ταυτότητα των μελών μιας ομάδας η οποία συμμετέχει στη δημοκρατική πολιτική.

¹¹ Για σχετικό παράδειγμα στην Ελλάδα βλ. εδώ: http://1ki1newsattiki.blogspot.com/2018/02/blog-post_84.html

αναδυόμενη νεοφιλελεύθερη ιεραρχία από ανθρώπους που αναζητούν ένα πεδίο με προοπτικές καριέρας (Trehan 2009a:169)· και το γεγονός ότι οι Ρομά, αντί να γίνονται αντιληπτοί ως ενεργά υποκείμενα, έχουν μετατραπεί σε «αντικείμενα» ή και «πειράματα» της δουλειάς επιχειρηματιών στο διεθνή χώρο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Trehan & Kóczé 2009:58).

Όσον αφορά την ελληνική πραγματικότητα, η Theodosiou (2011:103) αναφέρει ότι η διττή διαδικασία επαναξιολόγησης των Ρομά, η οποία συμπεριελάμβανε αφενός την ανάκτησή τους από το περιθώριο και αφετέρου την παράλληλη αποδόμηση και επανεφεύρεσή τους, έγινε σε μεγάλο βαθμό από κοινωνικούς επιστήμονες (κυρίως λαογράφους και εκπαιδευτικούς) οι οποίοι, μεταξύ άλλων, προσπάθησαν μέσα από εθνογραφικές προσεγγίσεις να αποκαλύψουν τις ρατσιστικές προκαταλήψεις που διέπουν την ελληνική κοινωνία και τις πολιτικές δομές της (όπως αναφέρεται στο Ντούσας 1997, 2001), να ευαισθητοποιήσουν το κοινό σχετικά με τον τσιγγάνικο πολιτισμό (όπως αναφέρεται στο Λυδάκη 1997, 1998), να αποδομήσουν το σημαίνον της λέξης «Τσιγγάνος» (όπως αναφέρεται στο Βαξεβανόγλου 2001) και/ή να προσεγγίσουν κριτικά την έμφαση στην έννοια της πολυπολιτισμικότητας η οποία δίνεται στο ευρωπαϊκό πλαίσιο (όπως αναφέρεται στο Δούσας 1997, Βαξεβανόγλου 2001).

2.2 Ο τομέας της υγείας και οι Ρομά

Ο τομέας της υγείας έχει αποτελέσει για τους Ρομά ακόμα ένα πεδίο κυβερνητικότητας¹² και διαμόρφωσης της κατασκευασμένης ταυτότητάς τους από τους μη Ρομά. Ενδεικτικά θα αναφερθώ στο ρόλο που έχει παίξει στην εφαρμογή των βιοπολιτικών μεθόδων της ευγονικής και των τεχνικών ελέγχου του πληθυσμού, όπως για παράδειγμα στις στείρωσεις Ρομά γυναικών χωρίς τη συγκατάθεσή τους (Mottier 2008, Zampas 2011, Albert 2017). Επιπλέον, στην παραγωγή γνώσης μέσω των μελετών οι οποίες συμβάλλουν στην ομογενοποίησή τους και την ενίσχυση των στερεοτύπων που τους έχουν αποδοθεί κάτω από την ομπρέλα του όρου Ρομά, μη λαμβάνοντας πολλές φορές υπόψη τις διαφορές τους σε εθνικότητα, κοινωνική τάξη, μορφωτικό επίπεδο και συνθήκες διαβίωσης (Surdu 2014, 2015, 2016:250) (π.χ. Kalaydjieva 2001, Zeman 2003, Vivian 2004)· στην απόδοση ευθύνης για την κατάσταση της υγείας τους σε πολιτισμικά χαρακτηριστικά τους, προσδίδοντας κατ' αυτό τον τρόπο στατικό χαρακτήρα στην έννοια του πολιτισμού και αγνοώντας παράλληλα κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές διαστάσεις που σχετίζονται με αυτό το θέμα (π.χ. Filakovska Bobakova 2015, Roman 2013:850, Council of Europe (CoE) 2016:46). Τέλος, στη σύνδεσή τους με την έννοια του κινδύνου και της απειλής μέσω της έμφασης στις μεταδιδόμενες ασθένειες και τους Ρομά που δίνεται στη βιβλιογραφία· η έμφαση αυτή ενδεχομένως αντανακλά κατά κύριο λόγο την ανησυχία για τις ανάγκες του γενικού πληθυσμού παρά για την ανησυχία για τις ανάγκες Ρομά (Hajioff 2000:868).

Σε ό,τι έχει να κάνει με τις επιπτώσεις των Εθνικών Στρατηγικών για την Ενσωμάτωση των Ρομά στην ΕΕ από το 2011 και έπειτα στον χώρο της υγείας, σύμφωνα με τον Matras (2015:30), τα οικονομικά κίνητρα που παρέχουν σε τοπικούς οργανισμούς για την υποστήριξη των Ρομά σε διάφορους τομείς (μεταξύ των οποίων και η υγεία) έχουν ως αποτέλεσμα την ενθάρρυνσή τους να πλαισιώσουν τους Ρομά - την παρουσία τους γενικά και τις υποτιθέμενες πολιτιστικές τους προεπιλογές ειδικότερα - ως ένα πρόβλημα που απαιτεί στοχοθετημένη παρέμβαση. Ως εκ τούτου, η διάκριση ανάμεσα στη διερευνητική έρευνα (enquiry-based research) και την ανατιθέμενη αξιολόγηση

¹² Σύμφωνα με τον Foucault (2008: 218), ένα από τα εργαλεία της κυβερνητικότητας είναι η βιοπολιτική, έννοια την οποία συσχετίζει με στρατηγικές ρύθμισης του πληθυσμού με σκοπό την αντιμετώπιση ανυπέρβλητων προβλημάτων, όπως «υγεία, υγιεινή, γεννήσεις, προσδόκιμο ζωής, φυλή».

γίνεται θολή και παράλληλα τα όργανα πολιτικής και τα ΜΜΕ αντιμετωπίζουν έναν πληθωρισμό εμπειρογνωμοσύνης σχετικά με τους Ρομά (Matras 2015:30).

2.3 Οι Ρομά διαμεσολαβητές υγείας και τα οφέλη που τους αποδίδονται¹³

Ένας σημαντικός αριθμός πηγών στο διαδίκτυο αναφέρεται στα οφέλη με τα οποία σχετίζονται η εκπαίδευση και η απασχόληση των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας. Ενδεικτικά, μεταξύ αυτών: α) αφηγήσεις ιστοριών από τους ίδιους τους διαμεσολαβητές υγείας για τις εμπειρίες που έχουν ζήσει υλοποιώντας τα προγράμματα στα οποία συμμετείχαν (USAID n.d, EQUAL 2010), β) δημοσιεύσεις ΜΚΟ που υποστηρίζουν ότι οι διαμεσολαβητές υγείας βοηθούν στην αύξηση της διαθεσιμότητας των υπηρεσιών υγείας προς τους Ρομά (Rădulescu 2007) και την ενσωμάτωσή τους (Martín n.d.), γ) ενημερωτικά δελτία τα οποία γνωστοποιούν δράσεις σχετικών προγραμμάτων μέσω βίντεο (WHO 2014), αναφέρουν ότι οι Ρομά διαμεσολαβητές υγείας αντιμετωπίζονται ως θεοί (Mulacka 2015) και «κρούουν τον κώδωνα του κινδύνου» για τις «απειλές» τις οποίες δέχεται το επιτυχημένο μοντέλο τους (Mitev 2017), δ) επιτροπές ειδικών για τους Ρομά (CoE 2016) και σεμινάρια υψηλά ιστάμενων αντιπροσώπων (ROMED 2017) η ατζέντα των οποίων επικεντρώνεται στην ανάδειξη των οφελών και στη συνέχιση των σχετικών προγραμμάτων, ε) φυλλάδια γνωστοποίησης στο ευρύτερο κοινό των προγραμμάτων και του κώδικα ηθικής τους (CoE n.d.a; n.d.b), στ) εκπαιδευτικά εγχειρίδια τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν από εκπαιδευτές που θέλουν να υλοποιήσουν αντίστοιχα προγράμματα (Rus 2016, PRAKSIS 2014a; 2014b, Plopper 2005a; 2005b), ζ) οδηγοί διαμεσολαβητών Ρομά που αναφέρουν ότι η εμπειρία της διαμεσολάβησης παράγει τα επιθυμητά αποτελέσματα χωρίς ανεπιθύμητες παρενέργειες (SERCo 2017:19), η) εγχειρίδια βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης των Ρομά που συστήνουν την απασχόληση Ρομά διαμεσολαβητών υγείας (World Bank 2014; 2015), θ) επιστημονικές πλατφόρμες που βραβεύουν και αναδεικνύουν τα προγράμματα αυτά ως

¹³ Στο παρόν υποκεφάλαιο, για λόγους οικονομίας, επέλεξα να παραλείψω τη γενική ιστορική και εννοιολογική ανασκόπηση γύρω από τη διαμεσολάβηση σε κοινότητες Ρομά και να επικεντρωθώ στην κριτική προσέγγιση των «επιτυχιών» που αποδίδονται στα προγράμματα για τους Ρομά διαμεσολαβητές υγείας. Σε ό,τι έχει να κάνει με το τι είναι διαμεσολάβηση, πώς προέκυψαν ιστορικά οι Ρομά πολιτισμικοί διαμεσολαβητές και οι Ρομά διαμεσολαβητές υγείας, το ποιος είναι ο ρόλος τους και οι αρμοδιότητές τους, κλπ. παραπέμπω στο παράρτημα 2.

καλές πρακτικές (ASSET n.d.), ι) βιβλία τα οποία αναφέρονται στις εξελίξεις και την πρόοδο γύρω από τη διαμεσολάβηση (Liégeois 2012; 2013), στη σημαντική βοήθεια την οποία έχουν προσφέρει οι Ρομά διαμεσολαβητές υγείας σε Ρομά «πελάτες» σε ατομικό επίπεδο (OSI 2005:6) και στο χαμηλό κόστος με το οποίο μπορούν να επηρεάσουν την υγεία και τη φύση στις κοινότητες Ρομά (OSF 2011:29), ια) ακαδημαϊκές δημοσιεύσεις που γνωστοποιούν στο επιστημονικό κοινό τα σχετικά προγράμματα (Kyuchukov 2012) και που αναφέρονται στην ενδυνάμωση την οποία προσφέρουν (Iliadis 2017), ιβ) επίσημες τοποθετήσεις (Position paper) επιστημονικών φόρουμ που ισχυρίζονται ότι η διαμεσολάβηση έχει αποδειχτεί ως ένα αποτελεσματικό εργαλείο (de Graaf 2016), ιγ) έκθεση της Παγκόσμιας Οργάνωσης Υγείας που αναφέρεται στις επιτυχίες των προγραμμάτων (WHO 2013), ιδ) ακαδημαϊκοί οι οποίοι γράφουν άρθρα (όχι δημοσιευμένα σε επιστημονικά περιοδικά) σχετικά με τη χρήση των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας για τη βελτίωση της ευημερίας των Ρομά (Wong 2018) και την ενσωμάτωσή τους (Dachev n.d.), και ιε) επίσημα έγγραφα που υιοθετούνται από επιτροπές υπουργών και συστήνουν προς τα κράτη μέλη της ΕΕ τη χρήση της διαμεσολάβησης ως ένα αποτελεσματικό εργαλείο που προάγει το σεβασμό στα ανθρώπινα δικαιώματα και την ενσωμάτωση των Ρομά (CoE 2012) κτλ.

Αναλυτικότερα, η συναινετική αφήγηση που προκύπτει από τις παραπάνω πηγές για τις «επιτυχίες» και τα οφέλη με τα οποία σχετίζονται οι Ρομά διαμεσολαβητές και ειδικότερα οι Ρομά διαμεσολαβητές υγείας περιλαμβάνει: τη βελτίωση πρόσβασης στις υπηρεσίες υγείας μέσω της καθοδήγησης σε γραφειοκρατικές διαδικασίες και την μείωση του αριθμού των ατόμων χωρίς τα απαραίτητα έγγραφα (έκδοση ταυτότητας, πιστοποιητικό γέννησης, ασφάλεια υγείας, κλπ)· την αύξηση των προληπτικών εξετάσεων (π.χ. γυναικολογικών), της εμβολιαστικής κάλυψης και των δράσεων που υλοποιούνται στο πεδίο· την εκπαίδευση και την ενδυνάμωση των Ρομά, ειδικά των γυναικών, μέσω της απασχόλησής τους· την προβολή θετικών μοντέλων και την ανάληψη ηγετικών ρόλων μέσα στις κοινότητες· τη διαμεσολάβηση ως ένα μέσο καταπολέμησης των διακρίσεων και ευαισθητοποίησης των Ρομά σχετικά με τα δικαιώματα υγείας και κοινωνικής προστασίας· τη διευκόλυνση της επικοινωνίας μεταξύ του ασθενούς και του γιατρού· την αύξηση εμπιστοσύνης στη σχέση μεταξύ των κοινοτήτων Ρομά και των κρατικών υπηρεσιών· τη βελτίωση της απόδοσης των κρατικών και μη προγραμμάτων που επικεντρώνονται στους Ρομά λόγω της συνεισφοράς των διαμεσολαβητών στον σχεδιασμό τους· τη βελτίωση των γνώσεων και

τη μείωση των προκαταλήψεων των επαγγελματιών υγείας για τους Ρομά ή ακόμα και την αλλαγή της στάσης τους απέναντί τους, κλπ. (USAID n.d, EQUAL 2010, SERCo 2017, Rădulescu 2007, Mulacka 2015, Gerovska 2017, CoE 2016, ROMED 2017, CoE n.d.a; n.d.b, Rus 2016, PRAKSIS 2014a; 2014b, Plopper 2005a; 2005b, World bank 2014; 2015 Liégeois 2012; 2013, OSI 2005:6, OSF 2011, Kyuchukov 2012, Iliadis 2017, de Graaf 2016, WHO 2013, Wong 2018, Dachev n.d.)

Ποιοι όμως από αυτούς τους ισχυρισμούς προκύπτουν από δημοσιεύσεις που στηρίζονται σε πρωτογενή δεδομένα; Και σε τι πλαίσιο παράγονται αυτές οι δημοσιεύσεις; Στο πλαίσιο αξιολόγησης των προγραμμάτων από φορείς που παρέχουν ή λαμβάνουν χρηματοδότηση για την υλοποίηση αυτών των προγραμμάτων ή από ανεξάρτητους ακαδημαϊκούς ερευνητές με σκοπό τη δημοσίευση σε επιστημονικά περιοδικά; Σύμφωνα με τον πίνακα του παραρτήματος 3, τον οποίο ετοίμασα ως βάση της ανάλυσης που θα κάνω στη συνέχεια με τη μορφή ερωτήσεων και των απαντήσεων που προέκυπταν όσο «έσκαβα» πιο βαθιά στη βιβλιογραφία, οι δημοσιεύσεις που αναφέρονται στα οφέλη των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας και στηρίζονται σε πρωτογενή δεδομένα είναι συνολικά 15, ενώ μόλις 8 από αυτές είναι δημοσιευμένες σε επιστημονικά περιοδικά. Μάλιστα, καμία από τις παραπάνω πηγές που επικαλούνται τα οφέλη των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας δε στηρίζεται στις ακαδημαϊκές δημοσιεύσεις.

Η επόμενη ερώτηση που προκύπτει είναι: τότε πού στηρίζεται όλη αυτή η συναινετική αφήγηση γύρω από τα επιτεύγματα των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας; Σύμφωνα με την ανάλυση της βιβλιογραφίας που χρησιμοποιεί η κάθε μια από τις προαναφερθείσες πηγές, φαίνεται να υπάρχουν τρεις κυρίαρχες τάσεις: α) να μην χρησιμοποιούν καθόλου βιβλιογραφία (π.χ. Rădulescu 2007, Martín n.d, World Bank 2015, Wong 2018), β) να χρησιμοποιούν βιβλιογραφία που προέρχεται από το πρόγραμμα ROMED του ΣτΕ (π.χ. Kyuchukov 2012, Rus 2016, SERCo 2017, Iliadis 2017) και γ) να χρησιμοποιούν δημοσιεύσεις (OSI 2005, OSF 2011, Wamsiedel 2012) που έχουν παραχθεί με τη χρηματοδότηση του OSF (π.χ. de Graaf 2016, WHO 2003, Mitev 2017).

Σύμφωνα με τις παραπάνω διαπιστώσεις, η επόμενη ερώτηση που έθεσα είναι: κατά πόσο μπορεί να θεωρηθεί έγκυρη μια συναινετική αφήγηση αναφορικά με τα οφέλη των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας, η οποία φαίνεται τελικά να βασίζεται σε δημοσιεύσεις που προέρχονται στην συντριπτική πλειοψηφία από δύο μόνο φορείς, δηλαδή το ΣτΕ και το OSF, οι οποίοι μάλιστα έχουν να επιδείξουν περιορισμένες

εκθέσεις αξιολόγησης και που στην ουσία καταδεικνύουν ως υπεύθυνους για τη διαδικασία των αξιολογήσεων τους φορείς υγείας των κρατών και τις ΜΚΟ; (Popkostadinova 2011, WHO 2013:11); Η απάντηση στη συγκεκριμένη ερώτηση, όχι μόνο θέτει ζητήματα επιστημονικής εγκυρότητας, αλλά, παράλληλα, μας φέρνει αντιμέτωπους με ζητήματα ηθικής τα οποία προκύπτουν από την ανάλυση των νεοφιλελεύθερων μορφών κυβερνητικότητας.

Αναφορικά με τα ζητήματα επιστημονικής εγκυρότητας, ενδεικτικά θα αναφέρω ότι το μεγαλύτερο μέρος του υλικού που έχει παραγάγει το ROMED στηρίζεται κατά κύριο λόγο σε διαπιστώσεις του ίδιου φορέα οι οποίες πιθανότατα έχουν γίνει εμπειρικά και είναι δύσκολο να επιβεβαιωθούν (π.χ. δε χρησιμοποιούν σχετική βιβλιογραφία ή, όταν χρησιμοποιούν, βασίζονται σε βιβλιογραφία του ΣτΕ και της ΕΕ, η οποία πάλι με τη σειρά της δεν χρησιμοποιεί σχετική βιβλιογραφία, κ.ο.κ.). (Για σχετικά παραδείγματα βλ. CoE n.d.a., CoE 2012, CoE 2016, The Intercultural Institute of Timisoara 2017).

Σε ό,τι αφορά το υλικό που έχει παραγάγει το OSF, και συγκεκριμένα τις δύο δημοσιεύσεις οι οποίες φαίνεται να αποτελούν εκθέσεις αξιολόγησης και που η πιο πρόσφατη (OSF 2011) στηρίζεται στη προγενέστερη (OSI 2005), θα αναφέρω, επίσης ενδεικτικά, ότι η περιγραφή της μεθοδολογίας είναι σημαντικά περιορισμένη και ότι τίθενται αρκετά ζητήματα αξιοπιστίας, καθώς μέρος των συνεντεύξεων προκύπτει από Ρομά διαμεσολαβητές υγείας οι οποίοι πιθανότατα θα ήθελαν να εξασφαλίσουν τη συνέχεια της απασχόλησής τους και από ένα μικρό ποσοστό Ρομά που λάμβαναν τις υπηρεσίες το οποίο δεν είχε επιλεγεί τυχαία. Επιπλέον, ερωτηματικά γεννάει το γεγονός ότι η Marta Schaaf¹⁴, επικεφαλής των δύο προαναφερθέντων προγραμμάτων αξιολόγησης του OSF, επανέρχεται το 2016 με προφορική ανακοίνωση που πραγματοποιεί σε συνέδριο, σύμφωνα με την οποία τα υπάρχοντα δεδομένα στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία δεν είναι πειστικά όσον αφορά τα οφέλη της διαμεσολάβησης σε επίπεδο πληθυσμού, πράγμα το οποίο, όπως συνεχίζει η ίδια, ενδέχεται να οφείλεται στον τρόπο με τον οποίο υλοποιούνται τα προγράμματα (Schaaf 2016).

Για το δεύτερο ζήτημα που αναδεικνύεται, αυτό της ηθικής, η έμφαση των νεοφιλελεύθερων μορφών κυβερνητικότητας, όπως εκφράζονται μέσα από πλήθος διακυβερνητικών οργανώσεων και ΜΚΟ, όπως το CoE, το OSF, την Παγκόσμια Τράπεζα και τους φορείς των Ηνωμένων Εθνών, στην «ενεργοποίηση των υποτιθέμενων

¹⁴ <https://www.linkedin.com/in/marta-schaaf-90508536/>

ανενεργών Ρομά» και στην επίκληση διαφόρων μορφών ειδημοσύνης που σκοπό έχουν τη βελτίωση της κοινωνικο-οικονομικής κινητικότητας των Ρομά, στην πραγματικότητα φαίνεται να οδηγεί σε πλήθος πρακτικών «απανθρωπισμού», οι οποίες τείνουν να επιβάλουν την επιτέλεση καλά εγκαθιδρυμένων στερεοτύπων (van Baar 2012:1289-1290; 2017:6).

Αναφορικά με το πρόγραμμα ROMED, η Κότς (2019) υποστηρίζει ότι, ενώ επίσημα στοχεύει στην ενδυνάμωση των Ρομά κοινοτήτων και στη δημιουργία δημόσιων θεσμών χωρίς αποκλεισμούς, στην ουσία βασίζεται πάνω στην κυρίαρχη αφήγηση που παρουσιάζει τους Ρομά ως πολιτισμικά «υποανάπτυκτους» «άλλους» και παράλληλα αγνοεί τις δομικές κοινωνικο-φυλετικές και χωρικές ανισότητες που υποκρύπτουν την περιθωριοποίηση των Ρομά. Επιπλέον, η Κότς (2019:197-198) θέτει προβληματισμούς ως προς το γεγονός ότι το πρόγραμμα πλαισιώνεται με τις έννοιες της ατομικής ικανότητας επικοινωνίας και συμπεριφοράς, με αποτέλεσμα οι διαρθρωτικά άνισες σχέσεις εξουσίας και οι απαιτούμενες δομικές αλλαγές να αγνοούνται σε μεγάλο βαθμό. Σχετικό παράδειγμα αποτελεί το απόσπασμα από τη δημοσίευση του Iliadis (2007), σύμφωνα με το οποίο ο κατάλληλος τρόπος συζήτησης ενός προβλήματος και εξεύρεσης λύσεων κατά τη διάρκεια υλοποίησης του ROMED II ήταν:

«η έμφαση σε μικρά, καθημερινά προβλήματα που αφορούσαν τα μέλη της κοινότητας [...] τα οποία σκοπό είχαν να ενεργοποιήσουν την εκπαιδευτική διαδικασία με τις ομάδες των Ρομά αφενός, και να ξεκινήσουν διαβουλεύσεις μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών για την επίλυση των προβλημάτων των κοινοτήτων αφετέρου. Μέσω αυτής της διαδικασίας έγινε δυνατό να αποφευχθεί η πρόωρη απογοήτευση των εμπλεκόμενων μερών που θα μπορούσε να προκύψει εάν η διαδικασία είχε ξεκινήσει με μεγάλα προβλήματα, όπως η ανεργία.» (στο Iliadis 2007:84. Μετάφραση και έμφαση δική μου)

Μάλιστα, σύμφωνα με τον Craig (2017:5), η παραπάνω διαδικασία, δηλαδή η συμμετοχή λίγων μόνο Ρομά σε συναντήσεις που κυριαρχούν οι Γκατζέ,¹⁵ με σκοπό την εκπροσώπηση των κοινοτήτων τους και στη συνέχεια η αγνόηση ή η αποσιώπησή τους δεν είναι κάτι καινούργιο.

¹⁵ Μη Ρομά

Όσον αφορά το OSF, ίδρυμα το οποίο συστήθηκε από τον δισεκατομμυριούχο φιλόanthρωπο επιχειρηματία George Soros και αποτελεί από τη δεκαετία του 1990 τον μεγαλύτερο ιδιωτικό δωρητή στην κοινωνία των πολιτών των Ρομά (Nirenberg 2009:100), ο Guillhot (2007) υποστηρίζει ότι εξυπηρετεί τη διαιώνιση των θεσμών που ενισχύουν την υπάρχουσα κοινωνική τάξη. Σε μια συνέντευξή του στην διάσημη Ρομά ακτιβίστρια και ακαδημαϊκό Margareta Matache, η οποία τον ρωτάει τι μεταρρυθμίσεις πρέπει να γίνουν για να επιτευχθεί η προστασία στα δικαιώματα των Ρομά και η ενδυνάμωσή τους, ο Soros δηλώνει το εξής:

«...είναι ένα σύνθετο έργο. Η εκπαίδευση από μόνη της δεν αρκεί. Η στέγαση δεν θα βοηθήσει, αν οι Ρομά δεν έχουν τα μέσα για να πληρώσουν γι' αυτή. Μια βιώσιμη λύση απαιτεί από την Ευρώπη να οικοδομήσει μια εργατική τάξη Ρομά με σημαντικές ευκαιρίες απασχόλησης. Όλα αυτά απαιτούν την ισχυρή πολιτική βούληση των κυβερνήσεων, τη δέσμευση των κοινοτήτων των Ρομά, την υποστήριξη του γενικού πληθυσμού, τη χρηματοδότηση και την τεχνική εμπειρογνωμοσύνη της ΕΕ και άλλων και τη συμμετοχή του ιδιωτικού τομέα»
(στο Rorke 2015:14. Μετάφραση δική μου.)

Έτσι, σε ό,τι έχει να κάνει με την πολιτικοποίηση της γυμνής ζωής των Ρομά (Agamben 2005:21), ο Soros δε φαίνεται να αναζητά την κατάσταση εξαίρεσης και την «κανονικοποίηση» των Ρομά στις κοινωνικο-οικονομικές συγκυρίες, στις ιστορικές συνθήκες και στην υφή της ταξικής αντιπαράθεσης, αλλά, σαν άλλος κυρίαρχος, ο οποίος αποφασίζει επί της εξαίρεσης και επί της «γυμνής ζωής» (Αλεξίου 2014), αναφέρεται στο όραμά του για τους Ρομά, σύμφωνα με το οποίο θα πρέπει να αποτελέσουν μια μελλοντική «εργατική τάξη» για την Ευρώπη, αφήνοντας μάλιστα ερωτηματικά, όπως εγώ ερμηνεύω την απάντησή του, για το αν θα μπορούν ίσως να γίνουν και κάτι παραπάνω από αυτό.

3. Κεφάλαιο δεύτερο – Οι εμπειρίες μέσα από τα προγράμματα

3.1 «Νέοι Ρομά Διαμεσολαβητές Υγείας»

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Νέοι Ρομά Διαμεσολαβητές Υγείας» αποτελεί απόληξη του μαθήματος «Εκπαίδευση νέων Ρομά ηγετών και ακτιβιστών για την προαγωγή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την καταπολέμηση της διάκρισης» (“Training Roma youth leaders and activists for promoting human rights and taking action against discrimination”), το οποίο υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του “Roma Youth Action Plan” του ΣτΕ. Σκοπός του εκπαιδευτικού προγράμματος ήταν η κατάρτιση νέων με ηγετικές ικανότητες, οι οποίοι θα σχεδιάζουν και θα υλοποιούν προγράμματα παρέμβασης και εθελοντισμού σε κοινότητες των Ρομά.

Όπως ανέφερα και στο εισαγωγικό μέρος της εργασίας μου, η ιδέα για την υλοποίηση ενός τέτοιου προγράμματος γεννήθηκε από την εμπειρία που απέκτησα μέσα από τη δράση «Προαγωγή Υγείας» του Προγράμματος «Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά», 2007-2013, του ΚΕΔΑ, Τμήμα Φιλοσοφίας-Παιδαγωγικής-Ψυχολογίας του ΕΚΠΑ. Μέσα από επισκέψεις που πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της εν λόγω δράσης σε πάνω από 45 οικισμούς/καταυλισμούς της Ελλάδας αναδύθηκε για ακόμα μια φορά το ζήτημα της χαμηλής εμβολιαστικής κάλυψης των παιδιών, η οποία μάλιστα δυσχεραίνει σε πολλές περιπτώσεις την εγγραφή των παιδιών στο σχολείο.

Παράλληλα, διαπιστώθηκε μια σειρά ζητημάτων τα οποία αποτελούν τροχοπέδη στην πρόσβαση των οικογενειών Ρομά στις υπηρεσίες υγείας. Επίσης, αξίζει να σημειωθεί ότι, αν και η συμβολή των διαθέσιμων γενικών Ρομά διαμεσολαβητών στις περισσότερες περιοχές μέσω του Προγράμματος ήταν καταλυτική, η περαιτέρω κατάρτισή τους σε ζητήματα υγείας αποδείχτηκε απαραίτητη. Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις, κατέληξα στην αναγκαιότητα σχεδιασμού και υλοποίησης ενός πιλοτικού προγράμματος εκπαίδευσης Ρομά διαμεσολαβητών υγείας, οι οποίοι, πέρα από την άσκηση του λειτουργήματος του διαμεσολαβητή, θα καταρτίζονταν και ως υπερασπιστές του ανθρώπινου δικαιώματος στην υγεία¹⁶.

¹⁶ Το πρόγραμμα στο οποίο συμμετείχα, καθώς και το ίδρυμα (European Youth Foundation) από το οποίο αιτηθήκαμε χρηματοδότηση για την υλοποίηση του πιλοτικού προγράμματος, έθεταν την προαγωγή της εκπαίδευσης στα ανθρώπινα δικαιώματα ως μια από τις βασικές προϋποθέσεις.

Σκοπός του πιλοτικού προγράμματος «Ρομά Διαμεσολαβητές Υγείας», το οποίο υλοποιήθηκε από τον Ιανουάριο έως και το Απρίλιο του 2014 στην Αθήνα, ήταν η ευαισθητοποίηση αναφορικά με το ανθρώπινο δικαίωμα στη ιατρική βοήθεια σε επιλεγμένους οικισμούς/καταυλισμούς Ρομά της Αττικής, ειδικά μεταξύ νέων (ηλικίας 18-30 χρόνων), μέσω της βελτίωσης της εγγραμματοσύνης σε θέματα υγείας. Οι επιμέρους στόχοι αφορούσαν (PRAKSIS 2014:15b):

- Την εκπαίδευση 20 νέων Ρομά ηλικίας από 18 έως 30 χρόνων προερχόμενων από κοινότητες Ρομά της Αττικής ως διαμεσολαβητών υγείας.
- Την υλοποίηση ενημερωτικών ημερίδων προαγωγής υγείας σε τρεις οικισμούς/καταυλισμούς Ρομά της Αττικής, με την ενεργή συμμετοχή των νέων εκπαιδευόμενων Ρομά, επαγγελματιών υγείας, κοινωνικών λειτουργών και άλλων ειδικών.
- Τη δημιουργία και επέκταση δικτύου μεταξύ των κοινοτήτων των Ρομά και κυβερνητικών και μη κυβερνητικών οργανώσεων για θέματα υγείας και προάσπισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Η εκπαίδευση βασίστηκε σε μεθόδους μη τυπικής εκπαίδευσης, διήρκεσε συνολικά 23 ημέρες, συνολικής διάρκειας 105 διδακτικών ωρών και χωρίστηκε στις ακόλουθες τρεις αλληλένδετες φάσεις: α) θεωρητική κατάρτιση, β) επισκέψεις σε κρατικές και μη κρατικές δομές υγείας και γ) υλοποίηση ενημερωτικών δράσεων προαγωγής υγείας σε τρεις οικισμούς/καταυλισμούς Ρομά στην Αττική. Δεκαεπτά συμμετέχοντες, διαφορετικού κοινωνικοοικονομικού και μορφωτικού επιπέδου, προερχόμενοι από τις περιοχές της Αγίας Βαρβάρας, των Ανω Λιοσίων, του Ασπροπύργου, του Ζεφυρίου, του Μενιδίου και του Ιλίου ολοκλήρωσαν επιτυχώς το πρόγραμμα.

Στη συνέχεια παραθέτω τρεις ιστορίες, οι οποίες έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια αυτού του προγράμματος. Η πρώτη αφορά την περίοδο επίσκεψης στους οικισμούς/καταυλισμούς της Αττικής με σκοπό να βρούμε υποψήφιους εκπαιδευόμενους και οι επόμενες δύο αφορούν στιγμιότυπα από τη θεωρητική κατάρτιση του προγράμματος. Κάτω από την κάθε ιστορία ακολουθεί η ανάλυσή μου. Η αφήγηση της πρώτης ιστορίας προκύπτει από τις σημειώσεις του προσωπικού μου ημερολογίου και αποδίδεται κατά προσέγγιση, ενώ οι επόμενες δύο αποτελούν αποσπάσματα από βιντεοσκοπημένο υλικό της φάσης της θεωρητικής κατάρτισης.

3.1.1 Η γνωριμία με την Ζ.

Η αφήγηση της παρακάτω ιστορίας, η οποία προκύπτει από σημειώσεις του ημερολογίου μου, αφορά την περίοδο επισκέψεων σε κοινότητες Τσιγγάνων με σκοπό τη γνωστοποίηση του προγράμματος και την εύρεση υποψήφιων εκπαιδευόμενων. Η ομάδα μας αποτελούνταν από εμένα, μια συνάδελφό μου και ένα Ρομά διαμεσολαβητή, ο οποίος προηγουμένως είχε ενημερώσει την κοινότητα για την επίσκεψή μας και το σκοπό της.

Φτάνοντας σε καταυλισμό της Δυτικής Αττικής, η Ζ. ήταν αυτή που μας υποδέχτηκε με το μεγαλύτερο χαμόγελο. Γνωρίζοντας από πριν το σκοπό της επίσκεψής μας, ξεκίνησε αμέσως να στήνει το τραπέζι που ζητήσαμε για να μπορούμε να συμπληρώνουμε τις αιτήσεις των υποψηφίων λίγα μέτρα μπροστά από την παράγκα της. Ήταν η πρώτη που μας ζήτησε να κάνει αίτηση, αλλά το χαμόγελό της εξαφανίστηκε όταν εξηγήσαμε ότι τα άτομα που θα δεχτούμε θα πρέπει να έχουν ολοκληρώσει τουλάχιστον το δημοτικό.

Ωστόσο, τα επόμενα λεπτά, όχι μόνο δεν απομακρύνθηκε από εμάς αλλά προσπαθούσε συνεχώς να μας βοηθήσει με όποιο τρόπο μπορούσε σε αυτό που κάναμε. Λίγο μετά μάθαμε ότι είναι η γυναίκα του Ρομά διαμεσολαβητή της κοινότητας, ότι ήταν 21 ετών και ότι είχε ένα πεντάχρονο γιο. Επίσης, συνειδητοποιήσαμε ότι ήταν αυτή που πλησίαζε ο κόσμος για να μάθει γιατί είχαν έρθει οι Μπαλαμοί¹⁷. Κάμποση ώρα μετά και αφού πλέον είχε μαθευτεί ο ερχομός μας και στην απέναντι γειτονιά, η Ζ. μας πλησίασε ξανά και μας παρακάλεσε να την αφήσουμε να πάρει μέρος στο πρόγραμμα.. Αρχίσαμε να συζητάμε μήπως έπρεπε τουλάχιστον να την αφήσουμε να κάνει αίτηση. Η συνάδελφος μου της ζήτησε να γράψει σε ένα πρόχειρο χαρτί μερικές προτάσεις, ό,τι εκείνη ήθελε, για να δούμε πώς γράφει. Έμεινε για κάποια δευτερόλεπτα να κοιτάει το χαρτί. Έπιασε το μολύβι κάπως αδέξια και άρχισε να γράφει μερικά αραιά γράμματα, όπως ακριβώς τα παιδιά της πρώτης τάξης δημοτικού.

Οι λέξεις ήταν ανορθόγραφες, αλλά αυτό δε μας εμπόδισε να καταλάβουμε αυτό που της πήρε αρκετά λεπτά να γράψει «Θέλο γοιν μεσοβήτια. Να βρο δουλια βοθισω τι φυλί μου». Κοιταχτήκαμε με τη συνάδελφό μου και αποφασίσαμε να της

¹⁷ Τσιγγάνικη λέξη για τους Μη Ρομά

εξηγήσουμε γιατί δε θα ήταν δυνατόν να γίνει διαμεσολαβήτρια. «Το άτομο που θα αναλάβει ένα τέτοιο ρόλο θα πρέπει να γνωρίζει να γράφει με άνεση. Ο διαμεσολαβητής υγείας θα χρειαστεί να διαβάσει πράγματα σχετικά με την υγεία, να εξηγεί γιατί χρειαζόμαστε να κάνουμε εμβόλια στα παιδιά μας, να μπορεί να εκπροσωπεί την κοινότητα σε συναντήσεις με κρατικούς και μη φορείς και πολλά άλλα τέτοια. Εσύ δυστυχώς δε θα μπορείς να τα κάνεις αυτά. Ωστόσο, θα μπορούσες να τελειώσεις το δημοτικό και να γίνεις λίγο αργότερα διαμεσολαβήτρια υγείας. Εντάξει;» της εξηγήσαμε μαζί με τη συνάδελφο. Μας κοίταζε δυσανεσχημένη και έφυγε λίγο πιο πέρα προς τις φίλες της.

Μέσα σε λιγότερο από μια ώρα από την άφιξή μας είχε μαζευτεί ο κόσμος από όλες τις τριγύρω γειτονιές. Ωστόσο, τα άτομα που είχαν κάνει αίτηση, καθώς ο κύριος περιορισμός για όλους ήταν το εκπαιδευτικό επίπεδο που ζητούσαμε, δεν ξεπερνούσαν τα 7, από τα οποία τα δύο μόλις ήταν γυναίκες. Αφού καταλάβαμε ότι δε θα βρίσκαμε άλλα άτομα και αφού κοιταχτήκαμε με τη συνάδελφο, πλησιάζω την Ζ. και της λέω: «Καταλάβαμε ότι θέλεις πολύ να γίνεις διαμεσολαβήτρια. Γιατί αυτό;». «Ο άντρας μου είναι μεσοβητής για το σχολείο και εγώ θέλω να γίνω μεσοβήτρια για την υγεία.» απαντάει αμέσως. «Γιατί σταμάτησες τόσο νωρίς το σχολείο;», συνεχίζω. «Όταν ήμουν παιδί πήγα στην πρώτη τάξη και μετά σταμάτησα. Μετά που έκαμα το παιδί μου, ξανάρχισα το σχολείο ευκαιρίας (εννοεί το σχολείο δεύτερης ευκαιρίας) και έφταξα μέχρι την Τρίτη με την κυρία Λουκία». «Πώς όμως θα καταφέρεις να κάνεις τις δουλειές που χρειάζεται χωρίς να έχεις τελειώσει το δημοτικό;». «Θα με βοηθάει ο άντρας μου όπου χρειάζονται γράμματα. Και αυτός έχει κάνει εκπαίδευση, έχει χαρτί, και δουλεύει σε προγράμματα. Εγώ θα κάμω ό,τι θέλετε.» Οι φίλες της, μερικές από τις οποίες είχαν περασμένη στην επιφάνεια του προσώπου τους μια παχύρρευστη λευκή κρέμα¹⁸, είχαν πλησιάσει για να ακούσουν τη συζήτηση και να μας ζητήσουν και αυτές να την πάρουμε στο πρόγραμμα.

Στην παραπάνω ιστορία δύο είναι τα σημεία στα οποία θα ήθελα να σταθώ. Το πρώτο, έχει να κάνει με την συναινετική αφήγηση γύρω από τις δυνατότητες που προσφέρουν τα προγράμματα εκπαίδευσης στους Ρομά, ότι δηλαδή, τα άτομα που

¹⁸ Ήταν η πρώτη φορά που είχα δει να «φέρουν» στο πρόσωπό τους αυτή την παχύρρευστη κρέμα. Αργότερα, όταν πλέον είχα μάθει ότι την βάζουν για να τους «ασπρίζει» την επιδερμίδα, άρχισα να την παρατηρώ πολύ πιο συχνά γύρω μου.

αποκτούν κάποιο χαρτί μέσα από αυτά, στη συνέχεια βρίσκουν δουλειά προσφέροντας παράλληλα βοήθεια στη φυλή τους. Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, η πραγματικότητα φαίνεται να διαφέρει κατά πολύ, καθώς η Ζ, η οποία, κατά τη γνώμη μου, είναι μια από τις καλύτερες διαμεσολαβήτριες με τις οποίες έχω συνεργαστεί όλα αυτά τα χρόνια, έχει δουλέψει μέχρι και σήμερα μόνο μια φορά σε προγράμματα για τους Ρομά και έχει προσφέρει την εθελοντική της εργασία σε δύο ακόμα περιπτώσεις.

Το δεύτερο σημείο έχει να κάνει με το ποιος καθορίζει κάθε φορά τους όρους υλοποίησης των προγραμμάτων και τα αποτελέσματα που αυτοί οι όροι φέρνουν. Σύμφωνα με τον Μπουρντιέ, οι κοινωνικές ελίτ είναι εκείνες που καθορίζουν ποιο πολιτισμικό κεφάλαιο είναι αποδεκτό και σημαντικό και ποιο όχι. (Smith 2006:217) Κατά αντίστοιχο τρόπο, συνειδητοποιώ πια, ότι εγώ και η συνάδελφος μου, ως μέλη της κοινωνικής ελίτ των Μπαλαμών που βρέθηκαν μέσα σε ένα καταυλισμό Ρομά, θεωρήσαμε απαραίτητο να έχει μια Ρομά διαμεσολαβήτρια υγείας τα τυπικά προσόντα που είχαμε θέσει εξ αρχής (ολοκλήρωση δημοτικού), αποθαρρύνοντας κατά αυτό τον τρόπο τους άμεσα ενδιαφερόμενους και παραβλέποντας την ίδια στιγμή την μεγαλύτερη αξία που μπορεί να έχει το κοινωνικό και το συμβολικό κεφάλαιο (Eriksson 2011) στις κοινότητες των Ρομά. Μάλιστα, όχι μόνο είχαμε παραβλέψει το γεγονός ότι η Ζ. είχε πολύ ενεργό ρόλο μέσα στην κοινότητα (έστησε το χώρο που δουλεύαμε, ενημέρωσε τον κόσμο από τις γύρω γειτονιές, κλπ.) αλλά και δεν είχαμε συνειδητοποιήσει ότι με τους όρους που είχαμε θέσει την κάναμε να ελπίζει ότι θα μπορούσε να βελτιώσει την κοινωνική της θέση μέσα στον καταυλισμό και τη θέση της δίπλα στον άντρα της («και εγώ μεσοβήτρια για την υγεία») «υπακούοντας» τους Μπαλαμούς («θα κάμω ό,τι θέλετε»).

Σύμφωνα με την Trehan (2009b:54-55), η παρατήρηση του Gramsci (1971, 2001) ότι η κοινωνία των πολιτών είναι ένα πεδίο για την ηγεμονία της καθιερωμένης τάξης και όχι ένα πεδίο χειραφέτησης, βρίσκει εφαρμογή στις ιεραρχίες που αφθονούν στις ΜΚΟ που υλοποιούν προγράμματα για τους «υποτελείς Ρομά», αντανakλώντας κατ' αυτό τον τρόπο τα συμφέροντα των διεθνών πολυμερών οργανισμών και των ΜΚΟ, καθώς επίσης της ανατολικοευρωπαϊκής ελίτ, η οποία είναι πρόθυμη συνεργάτης τους.

3.1.2 Τι είναι διαμεσολαβητής.

Στη συνέχεια ακολουθεί η παράθεση ενός διαλόγου, ο οποίος αποτελεί απόσπασμα από βιντεοσκοπημένο υλικό της ενότητας «Ποιος είναι ο ρόλος του διαμεσολαβητή;». Οι Ρομά εκπαιδευόμενοι απαντούν στην ερώτηση για το τι πιστεύουν οι ίδιοι ότι είναι Ρομά διαμεσολαβητής.

Εκπαιδευόμενος Α: Εγώ πιστεύω διαμεσολαβητής είναι ο άνθρωπος-κρίκος που θα μεσολαβήσει για μια κοινότητα ανθρώπων που είναι αδύναμη.

Εκπαιδευτής: Ωραία, πάμε, επόμενος...

Εκπαιδευόμενος Β: Αυτό που έχω καταλάβει εγώ, είναι ότι είναι η γέφυρα μεταξύ του λογισμού και του παραλογισμού. Για ανθρώπους που είναι αναλφάβητοι, που έχουνε θυμό, που είναι σε χρήση, που είναι άρρωστοι και δεν έχουν το κουράγιο να διεκδικήσουν και να διεκπεραιώσουν πράγματα. Εγώ πιστεύω ότι θα είμαι ένα πρότυπο, μια ιδιαιτερότητα για τη φυλή μου, έχω φτιάξει μια εικόνα στο μυαλό μου ότι θα μπορούν να με δεχτούν όλοι αυτοί οι φορείς που μας κλείνουνε την πόρτα, είτε γιατί η φυλή μου φταίει είτε γιατί δεν προχώρησε μπροστά... εγώ θα μπορώ να είμαι αυτός ο κρίκος που θα συνδέει τους ανθρώπους που θα έχουνε ανάγκες, αλλά όχι κάποιος να πηγαίνει όπου να 'ναι, δε γίνεται ξαφνικά να είσαι υπάλληλος και να πας στον διευθυντή, πρέπει να μεσολαβήσει μια πορεία και αυτό πιστεύω θα πρέπει να το μάθουμε μέσα από μια εμπειρία, όπως τη δικιά σου, θα πρέπει να έχεις καλό λόγο, θα πρέπει να διεκδικείς, όχι να απαιτείς ...Και αυτό δεν ξέρω κατά πόσο είναι εφικτό να γίνει, κατά πόσο μπορώ να το διαχειριστώ ή να το εκμεταλλευτώ εγώ, με την καλή την έννοια, αν θέλω να βοηθήσω γιατί άκουσα πολύ τη λέξη βοηθάω, και το βοηθάω σημαίνει δίνω και παίρνω, όπως έστρωσες θα κοιμηθείς που λέει και η μάνα μου. Δηλαδή ό,τι δώσουμε θα πάρουμε.

Εκπαιδευόμενος Γ: Εγώ πιστεύω ότι ο ρόλος του διαμεσολαβητή είναι για κάποιους ανθρώπους που δεν έχουν τις γνώσεις, που δεν μπορούνε να ακολουθούνε κάποιους ανθρώπους, θα πηγαίνουμε εμείς και θα τους ανοίγουμε τις πόρτες, για να διαμεσολαβούμε, να κάνουμε αυτό που πρέπει να κάνουμε.

Εκπαιδευόμενος Δ: Να παρέχουμε ενημέρωση σχετικά με τα δικαιώματα και αυτά που πρέπει να πάρουμε. Εκτός από αυτό, οι διαμεσολαβητές, και ειδικά εμείς οι νέοι μπορούμε να ανταλλάζουμε γνώμες μεταξύ μας και να δίνουμε λύσεις. Θα έλεγα ότι είμαστε ένα software στην κοινωνία που μπορεί να φέρει ένα αποτέλεσμα

σωστό σχετικά με τα προβλήματα και τον ρατσισμό, να μπορέσουμε να τον καταπολεμήσουμε και έτσι να προχωρήσουμε μπροστά, να έχουμε και μεις μια καλύτερη ζωή και να εξελιχθούμε.

Η Schneeweis (2015), χτίζοντας πάνω στο Foucault (1973) και τον Lefebvre (1991), έχει υποστηρίξει ότι η αντίληψη για την εξουσία που φέρει ο ρόλος του διαμεσολαβητή μεταβάλλεται ανάμεσα στα θεσμικά τοπία (χώροι ηγεμονικών οδηγιών), τις κοινότητες των Ρομά (ο τόπος όπου οι διαμεσολαβητές έχουν συμβολικό έλεγχο) και τους χώρους αντίστασης και εσωτερικευμένων διακρίσεων. Στο παραπάνω απόσπασμα εμφανίζεται για ακόμα μια φορά η διάκριση μεταξύ αυτών των τριών διαφορετικών χώρων καθώς οι εκπαιδευόμενοι προσπαθούν να εξηγήσουν πώς φαντάζονται το ρόλο τους ως διαμεσολαβητές. Αναφορικά με το θεσμικό τοπίο, φαίνεται να εντοπίζουν το χώρο του «λογισμού», μέσα στον οποίο υπάρχουν «διευθυντές» και «φορείς που κλείνουν τη πόρτα», «γνώση», άνθρωποι που βρίσκονται μπροστά από κάποιους άλλους και «ρατσισμός». Όταν αναφέρονται στο χώρο όπου οι διαμεσολαβητές έχουν συμβολικό έλεγχο, κάνουν λόγο για τον «κρίκο», τη «γέφυρα μεταξύ λογισμού και παραλογισμού», το «κλειδί» για τις ενδιάμεσες πόρτες που χωρίζουν τους διαφορετικούς χώρους, την «ενημέρωση για τα δικαιώματα», τις συζητήσεις που «δίνουν λύσεις» και το «software» της κοινωνίας που θα καταπολεμήσει τον ρατσισμό. Η αντίληψή τους μεταβάλλεται για ακόμα μια φορά, καθώς η σκέψη τους μετακινείται σε χώρους αντίστασης και εσωτερικευμένης διάκρισης, όπου η κοινότητα είναι «αδύναμη», «αναλφάβητη», «έχει θυμό», «είναι σε χρήση», «είναι άρρωστη», «δεν έχει το κουράγιο να διεκδικήσει», που τα άτομά της «δεν μπορούν να ακολουθούν κάποιους ανθρώπους» και βιώνει ρατσισμό.

Η φαντασιακή τοποθέτηση του εαυτού τους ως διαμεσολαβητών της κοινότητάς τους, μέσα στην οποία θα έχουν το συμβολικό έλεγχο, φαίνεται να αποτελεί, όπως και στην περίπτωση της Ζ., τον τρόπο ή αλλιώς το μέσο, με τη βοήθεια του οποίου αφενός θα καταφέρουν να βελτιώσουν το κοινωνικό και το πολιτισμικό τους κεφάλαιο και αφετέρου θα «εξυπηρετήσουν τη φυλή τους» που δεν προχώρησε μπροστά, που πρέπει να αποκτήσει «μια καλύτερη ζωή» και να «εξελιχθεί». Έτσι, ο ρόλος που φαντασιώνονται φαίνεται να στηρίζεται στην εξουσία που θα τους δίνει ο ενδιάμεσος χώρος που δημιουργείται εντέχνως μέσα από αυτά τα προγράμματα και τις γενικότερες

ρατσιστικές συναινετικές αφηγήσεις¹⁹ που έχουν εσωτερικεύσει οι ίδιοι για τον εαυτό τους, σχετικά με τους Ρομά που «έχουν μείνει πίσω» και τους μη Ρομά που βρίσκονται μπροστά και έχουν καλύτερη ζωή και γνώση.

Η υιοθέτηση/ενσωμάτωση αυτών των συναινετικών αφηγήσεων από τους ίδιους τους Ρομά η οποία, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, δημιουργεί τον ενδιάμεσο χώρο εξουσίας των διαμεσολαβητών, με παραπέμπει στην έννοια της «συμβολικής βίας» του Bourdieu (1977, 1990), η οποία έχει κεντρική σημασία στην κατανόηση της αναπαραγωγής των ανισοτήτων μεταξύ των κοινωνικών τάξεων. Για τον Bourdieu η «συμβολική βία», αντιπροσωπεύει τον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι παίζουν ρόλο στην αναπαραγωγή της δικής τους υποταγής μέσω της σταδιακής εσωτερίκευσης και αποδοχής εκείνων των ιδεών και δομών που τείνουν να τους υποτάσσουν. Πρόκειται για πράξη βίας, ακριβώς επειδή οδηγεί στον περιορισμό και την υποταγή των ατόμων, αλλά πρόκειται για συμβολική βία, υπό την έννοια ότι αυτό επιτυγχάνεται έμμεσα και χωρίς αυτονόητες και ρητές πράξεις βίας ή εξαναγκασμού. Μάλιστα, η απόδοση της συγκεκριμένης έννοιας από τον ίδιο αποτελεί μια προσπάθεια να κινηθεί πέρα από τους ακατέργαστους δυσμούς των ελευθεριών / ντετερμινισμού και επιλογής / περιορισμού καθώς,

«προϋποθέτει εκ μέρους των υποκειμένων μια μορφή συνέργειας που δεν είναι ούτε παθητική υποταγή σε εξωτερικούς παράγοντες ούτε ελεύθερη προσκόλληση στις αξίες [...] Η ιδιαιτερότητα της συμβολικής βίας έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι απαιτεί από το άτομο που την υφίσταται μια στάση που αψηφά τη συνηθισμένη εναλλαγή μεταξύ ελευθερίας και περιορισμού.» (στο Bourdieu 1992:168. Μετάφραση δική μου.)

Κατά αντίστοιχο τρόπο, οι εκπαιδευόμενοι φαίνεται να επιζητούν τη βελτίωση του οικονομικού, κοινωνικού, πολιτισμικού και συμβολικού τους κεφαλαίου και την προσφορά στις κοινότητές τους, αψηφώντας ωστόσο την ίδια στιγμή το γεγονός ότι ο ρόλος τους στηρίζεται στις συναινετικές αφηγήσεις των ιδεών και των δομών που τους υποτάσσουν.

¹⁹ Σχετικές αναφορές που αναπαράγουν τις παραπάνω συναινετικές αφηγήσεις: United Nations Human Rights 2018, Schvey 2005, Economist 2015, European Western Balkans 2016.

3.1.3 Το φακελάκι.

Η ιστορία που ακολουθεί είναι ακόμα ένα απόσπασμα από τις συζητήσεις που βιντεοσκοπήθηκαν στο πλαίσιο της ενότητας που αφορούσε τα ανθρώπινα δικαιώματα και τη νομοθεσία της υγείας. Ο εκπαιδευτής, έχοντας πλέον συνειδητοποιήσει ότι πιθανότατα χρειαζόταν μια άλλη εκπαιδευτική προσέγγιση από αυτή που είχε προετοιμάσει, βάζει στην άκρη το power point και τις διαφάνειες με τα ερευνητικά δεδομένα και πιάνει συζήτηση με τους εκπαιδευόμενους.

Εκπαιδευόμενος Α: Να σας ρωτήσω κάτι εσάς που είσατε και επίκουρος καθηγητής γιατί εγώ δεν καταλαβαίνω και πολύ αυτά που λέτε για τα ανθρώπινα δικαιώματα εδώ πέρα και τη νομοθεσία (ειρωνική έμφαση). Όταν κάνεις ένα άλφα χειρουργείο και σου λέει, ξέρεις τι, εγώ για να σε βάλω στο χειρουργείο, εφόσον είσαι στην απορία²⁰, θέλω και τρεις, πέντε, δέκα χιλιάδες, σου βάζει μια ταρίφα...

Εκπαιδευτής: Φακελάκι εννοείς... ναι, σε όλους το κάνουν. Α, δεν κάνουμε εξαιρέσεις! Εδώ υπάρχει ισότητα, όλοι πληρώνουν, είτε είσαι στην απορία, είτε δεν είσαι...(ειρωνική έμφαση)

Εκπαιδευόμενος Α: Γιατί όμως; Πληρώνονται από το κράτος; Ο νόμος επιτρέπει να παίρνει φακελάκι;

Εκπαιδευτής: Όχι βέβαια, αλλά ο νόμος δεν επιτρέπει να περνάς ούτε με κόκκινο φανάρι. Εμείς κοιτάμε δεξιά-αριστερά και αν δεν έχει άλλα αμάξια την κάνουμε...

Εκπαιδευόμενος Α: Ναι, αλλά γιατί κλείνουν τα μάτια;

Εκπαιδευτής: Ποιος κλείνει τα μάτια; Πήγες κατήγγειλες κανένα;

Εκπαιδευόμενος Α: Ντάξει, όχι ότι δεν το ξέρουνε κιόλας...

Εκπαιδευτής: Κοίταξε όμως, δεν μπορείς να δημιουργείς ένα τέτοιο ζήτημα σε νοσοκομείο, γιατί το είχα αντιμετωπίσει και γω, και τους έλεγα παιδιά καταγγείλτε το, και μου απαντούσανε, και γω πού θα βρίσκω μετά γιατρό, αν καταγγείλω; Ε, κοίτα μεγάλε, δε γίνεται να εξυγιάνουμε την κοινωνία και να κοιτάμε να κρυφτούμε στο πρόβλημα. Πήγα σε αυτόν, μου ζήτησε φακελάκι, είναι παράνομο 100%, πρέπει να του πάρουν την άδεια!

²⁰ Αναφέρεται στο βιβλιάριο απορίας που έχουν οι ανασφάλιστοι.

Εκπαιδευόμενος Β: Εμένα η γυναίκα μου δουλεύει στα χειρουργεία και βλέπει ξέρω γω τις συναλλαγές, τα φακελάκια που πάνε πέρα δώθε, και της λέω: «Τράβα τα με την κάμερα, μη μου τραβάς τον όγκο που βγάζετε ξέρω γω και το πώς πήγε η εγχείρηση!» (γέλια).

[...]

Εκπαιδευτής: Μετά το τέλος του προγράμματος, υπάρχουν δύο σενάρια, πάμε στο κράτος και του λέμε να μας χρηματοδοτήσει και πιέζουμε όσο πάει...

Εκπαιδευόμενος Β: Μα ποιο είναι το κράτος;

Εκπαιδευτής: Ο υπουργός οικονομικών, που έχει τους ξένους από πάνω, που έχουν κάποιους άλλους από πάνω και δεν ξέρω τι άλλο...

Εκπαιδευόμενος Β: Άρα δεν υπάρχει κράτος, πάμε παρακάτω...

Εκπαιδευτής: Ναι, σε αυτό, πάμε παρακάτω, και λέει παιδιά θέλω πάρα πολύ να σας βοηθήσω, αλλά να, δε βγαίνουν τα λεφτά, η Τρόικα δεν με αφήνει. Τι κάνουμε εμείς; Κλαίμε τη μοίρα μας; Λέμε, α, κάναμε την προσπάθειά μας, λυπάμαι χάσαμε; Ε, τότε η δεύτερη επιλογή είναι η αυτοοργάνωση, εγώ δεν μπορώ να περιμένω το κράτος. Να μαζευτείτε μαζί οι κοινότητες να ψάξετε για χρηματοδότηση αλλού.

Για τον Freire (1993), η εκπαίδευση και η πολιτική δεν μπορούν να διαχωριστούν, καθώς η πράξη της διδασκαλίας και της μάθησης είναι πράξεις πολιτικές. Ακόμα, σύμφωνα με τον ίδιο, η ανάπτυξη κριτικής συνείδησης του μαθητευόμενου είναι απαραίτητη για την αναγνώριση της κουλτούρας της σιωπής η οποία δημιουργείται με σκοπό την καταπίεση (Giroux 2001:80). Η συγκεκριμένη ιστορία μου δημιούργησε προβληματισμό σχετικά με τη δυνατότητα των προγραμμάτων για τους Ρομά διαμεσολαβητές υγείας να αντιμετωπίζουν ζητήματα δομικών διακρίσεων (Popkostadinova, 2011).

Καθώς διάβαζα τον παραπάνω διάλογο, διερωτώμουν με ποιο τρόπο θα μπορούσαν να αντιδράσουν οι Ρομά διαμεσολαβητές υγείας στην Ελλάδα απέναντι σε ένα τέτοιο υποθετικό σενάριο. Με ποια μέσα θα μπορούσαν να παλέψουν ώστε να καταφέρουν τα άτομα που συνοδεύουν να μη στερηθούν το ανθρώπινο δικαίωμα της πρόσβασης στην υγεία; Σύμφωνα με την Schneeweis (2013:177), οι Ρομά διαμεσολαβητριες υγείας που μελέτησε, έχουν γίνει έξυπνοι πλοηγοί του συστήματος υγείας, καθώς αυτή η εξυπνάδα είναι απαραίτητη για να διατηρήσουν τις θέσεις τους. Αναλυτικότερα, οι διαμεσολαβητριες έχουν μάθει να ανταποκρίνονται μέσα στο

σύστημα δημόσιας υγείας με ένα τρόπο που αφενός τις βοηθάει να προβάλλουν αντίσταση στη γραφειοκρατία μέσω των σχέσεων που έχουν αναπτύξει με την τοπική κοινότητα, το προσωπικό στο νοσοκομείο και το δημαρχείο και αφετέρου η αντίσταση αυτή που προβάλλουν να μην τις «πετάει έξω» από το κυρίαρχο σύστημα. Έτσι, καταλήγει η Schneeweis (213:178), ενδεχομένως οι διαμεσολαβητές να έχουν περιορισμένη δυνατότητα αντίστασης σε προκλήσεις σε σχέση με αυτή που κάποιος θα υπέθετε ότι έχουν. Μάλιστα, οι προκλήσεις αυτές αυξάνονται σε περιπτώσεις που οι συνεργάτες τους κάνουν κατάχρηση της θεσμικής τους δύναμης, καθώς, όπως φαίνεται μέσα από ακόμα μια μελέτη της Schneeweis (2016:96), ενδέχεται να αγνοήσουν και να αποσιωπήσουν ζητήματα διακρίσεων υπό τον φόβο ότι θα χάσουν τη δουλειά τους.

Το δεύτερο ζήτημα προς σχολιασμό που εντοπίζω στην παραπάνω ιστορία έχει να κάνει με την έμφαση που δίνεται σε αυτά τα προγράμματα - μεταξύ των οποίων και το συγκεκριμένο, καθώς ήταν προαπαιτούμενο κριτήριο για την έγκριση υλοποίησης του προγράμματος και τη λήψη χρηματοδότησης - στην εκπαίδευση των συμμετεχόντων πάνω στα ανθρώπινα δικαιώματα (για τις ιστορικές πολιτικοοικονομικές συγκυρίες που οδήγησαν σε αυτόν τον προσανατολισμό βλ. το πρώτο κεφάλαιο). Η συγκεκριμένη επιλογή φαίνεται να παραβλέπει το γεγονός ότι η έμφαση στην ατομικότητα επισκιάζει την ιδιαίτερα μειονεκτική κοινωνικο-οικονομική διαθρωτική κατάσταση που αντιμετωπίζουν οι Ρομά (Ignatou-Sora 2011, O’Nions 2011, Rövid 2011). Επιπλέον, παραβλέπει το γεγονός ότι η κυρίαρχη ρητορική που αναπτύσσεται στις εκθέσεις σχετικά με τις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των Ρομά, και η οποία συνεχώς συσχετίζει το συγκεκριμένο πληθυσμό με πρακτικές διακρίσεων, ενέχει τον κίνδυνο της ουσιοκρατικής και στερεοτυπικής τους αντίληψης ως μιας ομάδας που ενοποιείται μέσα από την εμπειρία των διακρίσεων οι οποίες τους αναγκάζουν να ζουν «στο περιθώριο της κοινωνίας» (Delcour 2015:99), ενώ παράλληλα προάγει την αφήγηση της θυματοποίησης η οποία με τη σειρά της «απαιτεί» άμεσες παρεμβάσεις (Christianakis 2015:60).

Ακόμα, η νεοφιλελεύθερου ύφους απάντηση του εκπαιδευτή (*«εγώ δεν μπορώ να περιμένω το κράτος»*), μου δίνει την αφορμή να αναφερθώ στις ΜΚΟ και τους νεοφιλελεύθερους επιχειρηματίες ανθρωπίνων δικαιωμάτων, οι οποίοι έχουν μετατραπεί σε κατεστημένες δυνάμεις στην υποτιθέμενη προώθηση των δικαιωμάτων των Ρομά στην Ευρώπη, λειτουργώντας, σε κάποιο βαθμό, ως εναλλακτική βάση εξουσίας σε σχέση με εκείνη των κρατικά χρηματοδοτούμενων θεσμών και δημόσιων ιδρυμάτων

(Trehan 2009b:65). Αναλυτικότερα, όπως αναφέρει ο van Baar (2011a), οι κορυφαίοι διεθνείς οργανισμοί που επιδιώκουν να αντιμετωπίσουν τις ανισότητες των Ρομά, προωθούν τις νεοφιλελεύθερες πολιτικές μέσω της κινητοποίησης του ανθρώπινου και του κοινωνικού κεφαλαίου, χρησιμοποιώντας τη γλώσσα της συμμετοχής και της χειραφέτησης. Έτσι, συνεχίζει ο ίδιος συγγραφέας, (van Baar 2011a:202) οι πολιτικές ένταξης των Ρομά συχνά βασίζονται σε τεχνολογίες «ενεργοποίησης» των πολιτών, μια διαδικασία που αποσκοπεί στο να μετατρέψει τα «παθητικά υποκείμενα της πρόνοιας» σε «ελεύθερα διαλέγοντα και υπεύθυνα υποκείμενα που ενεργούν» τα οποία συμμετέχουν πλήρως στην αγορά της οικονομίας, καθιστώντας αυτή την «ενεργοποίηση» νεοφιλελεύθερη όχι μόνο επειδή υπογραμμίζει τη συμμετοχή της στην ελεύθερη αγορά, αλλά επίσης επειδή αντιμετωπίζει το πρόβλημα, καθώς και τη λύση, του κοινωνικού αποκλεισμού και της φτώχειας σε ατομικό και όχι συλλογικό επίπεδο, «μεταφέροντας έτσι τις ευθύνες προς τον ιδιώτη», απο-πολιτικοποιώντας την ίδια στιγμή έννοιες όπως «φτώχεια» και «ανισότητες» (van Baar 2011a:203).

Ολοκληρώνοντας τις σκέψεις μου πάνω σε αυτό το απόσπασμα και στεκόμενη στην «ελαφρά ειρωνεία» του εκπαιδευόμενου αναφορικά με τη δυνατότητα «επίκλησης των ανθρώπινων δικαιωμάτων» (*«γιατί εγώ δεν καταλαβαίνω και πολύ αυτά που λέτε για τα ανθρώπινα δικαιώματα»*), παραθέτω αυτούσιο το ακόλουθο απόσπασμα της Trehan, το οποίο θεωρώ ότι ταιριάζει:

«Τα αντεπιχειρήματα απέναντι στις νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις των ανθρώπινων δικαιωμάτων έχουν περιθωριοποιηθεί αποτελεσματικά, καθώς συγκεκριμένο πλαίσιο για τα «δικαιώματα των Ρομά» έχει επιβληθεί από αυτούς που βρίσκονται από την έξω μεριά των κοινοτήτων των Ρομά, δημιουργώντας αρένες στρατηγικής εργαλειοποίησης από ελίτ συμμετέχοντες. Οι υποτελείς Ρομά κοινότητες κάνουν νεύμα σχετικά με αυτές τις ασυμμετρίες της εξουσίας και δείχνουν την αντίστασή τους μέσω της στρατηγικής εκδήλωσης ειρωνικού χιούμορ και της επιχειρούμενης προσπάθειας επιστημικής ανυπακοής.» (στο Trehan 2009a:3. Μετάφραση δική μου.)

3.2 «Hprolipsis»

Λίγο καιρό πριν ολοκληρωθεί το πρόγραμμα εκπαίδευσης για τους νέους Ρομά διαμεσολαβητές υγείας, με προσκάλεσαν να συμμετάσχω σε ένα καινούργιο πρόγραμμα για τους Ρομά, το «Hprolipsis». Η μελέτη αυτή είχε οργανωθεί από την Ιατρική Σχολή του ΕΚΠΑ σε συνεργασία με τις άλλες Ιατρικές Σχολές της Ελλάδος και τις ΜΚΟ «Γιατροί του Κόσμου» και «PRAKSIS» και στόχευε: *«(α) στη συλλογή έγκυρων δεδομένων για τη συχνότητα, τους παράγοντες κινδύνου και τις στάσεις και γνώσεις για τις ηπατίτιδες Β και C και τον HIV στους ενήλικες του γενικού πληθυσμού καθώς και των ευάλωτων πληθυσμών (Τσιγγάνοι/Ρομά και Μετανάστες), (β) στην υλοποίηση δράσεων ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης των πληθυσμών στόχων (γ) στον εμβολιασμό των επίνουσων ατόμων των ευάλωτων πληθυσμών και (δ) στην ατομική συμβουλευτική οροθετικών ατόμων και στην διασύνδεσή τους με το δημόσιο σύστημα παροχής υγείας.»* Η «Hprolipsis» θα υλοποιούνταν στο πλαίσιο της Πράξης «Σχεδιασμός και Ανάπτυξη Προγράμματος Έλεγχου Ιογενών Ηπατιτίδων Β, C και HIV Λοίμωξης στο Γενικό Πληθυσμό και σε Μετακινούμενους Πληθυσμούς» με συγχρηματοδότηση από κοινοτικούς (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και εθνικούς πόρους. Η μελέτη αυτή, η οποία ξεκίνησε κατά προσέγγιση τον χειμώνα του 2014, ολοκληρώθηκε επιτυχώς το φθινόπωρο του 2015.

Στη συνέχεια ακολουθούν τρεις σύντομες ιστορίες, οι οποίες διαδραματίστηκαν κατά τη διάρκεια του προγράμματος, και η επιμέρους ανάλυσή τους. Η πρώτη ιστορία αφορά τη γνωστοποίηση του προγράμματος σε Ρομά διαμεσολαβητές και το αίτημα προς αυτούς για την βοήθειά τους στην υλοποίηση, η δεύτερη μια συζήτηση που έλαβε χώρα σχετικά με την προετοιμασία της μελέτης και η τρίτη μια πρόκληση που χρειάστηκε να αντιμετωπίσουμε κατά τη διάρκεια της υλοποίησης της μελέτης. Οι διάλογοι οι οποίοι παρατίθενται και στις τρεις ιστορίες, προκύπτουν από τις σημειώσεις του προσωπικού μου ημερολογίου και αποδίδονται κατά προσέγγιση.

3.2.1 Υπό τον φακό της επιστήμης και των ΜΜΕ

Αφότου ενημερώθηκα αναλυτικότερα σχετικά με το σχεδιασμό της μελέτης, άρχισα να σκέφτομαι το κομμάτι της υλοποίησης. Πρώτο μου μέλημα ήταν να έρθω σε επαφή με Ρομά διαμεσολαβητές, συμπεριλαμβανομένων αυτών που μόλις είχαν ολοκληρώσει το

πρόγραμμα εκπαίδευσης για τη διαμεσολάβηση σε θέματα υγείας, για να ζητήσω τη συνεργασία τους και να συζητήσουμε πώς θα κινηθούμε. Στη συνέχεια παρατίθεται ενδεικτικά μια από τις συνομιλίες που έγιναν τις πρώτες μέρες.

Διαμεσολαβητής Α: *Μα τι είναι αυτά που μου λες; Θα πάμε στους καταυλισμούς και θα πούμε στους ανθρώπους ότι ήρθαμε να σας εξετάσουμε για AIDS; Θα μας πάρουν με τις πέτρες οι άνθρωποι και καλά θα μας κάνουν!*

Εγώ: *Ε, όχι, προφανώς δε θα το πούμε έτσι. Άλλωστε δεν είναι απλά μια εξέταση για το AIDS αυτή η μελέτη. Θα ενημερώσουμε τον κόσμο σχετικά, για να ξέρει πώς μεταδίδονται οι ηπατίτιδες Α και Β και ο ιός του HIV, ώστε να μπορεί να αποφύγει μολύνσεις και επιπλέον όσους βρούμε θετικούς θα τους διασυνδέσουμε με το σύστημα υγείας.*

Διαμεσολαβητής Α: *Μα τι μου λες τώρα, ρε Γιάννα; Οι άνθρωποι δεν έχουνε να φάνε και θα πάμε εμείς να τους λέμε για ηπατίτιδες; Τι να τους νοιάζει και αν έχουν και αν δεν έχουν; Εδώ δεν έχουνε δουλειά, δεν έχουνε σπίτια, ζούνε μαζί με τα ποντίκια και συ μου λες για κάτι που δεν γνωρίζουν καν την ύπαρξη του και που δεν θα τους νοιάζει κιόλας σε σχέση με τα υπόλοιπα προβλήματα που έχουν.*

Εγώ: *Δέχομαι τις ενστάσεις σου, αλλά από την άλλη γιατί μειώνεις τον αντίκτυπο που μπορεί να έχουν τα μεταδιδόμενα νοσήματα στην υγεία τους; Δεν είναι αυτό ένα σημαντικό ζήτημα; Επιπλέον, συζητήσαμε στη συνάντηση για το γνωστό θέμα των ερευνητών που πάνε στους καταυλισμούς, παίρνουν τα δεδομένα που θέλουν, βγάζουν και μερικές φωτογραφίες και φεύγουν και εμείς βάλαμε σαν όρο ότι θα πρέπει να προσπαθήσουμε να βοηθήσουμε σε ό,τι μπορούμε, φαγητό, ρούχα, γιατρούς στο πεδίο για εκείνο το διάστημα, όχι μόνο αυτά που θέλουμε εμείς.*

Διαμεσολαβητής Β: *Και τον σάλο που θα γίνει με τα αποτελέσματα τον έχετε σκεφτεί; Τι θα γίνει άμα βγει μεγάλο το ποσοστό; Θα μας κάνουν πρωτοσέλιδα πάλι και θα μας βγάλουν στις ειδήσεις. Θα μας κάψουν ζωντανούς μετά. Όχι. Μόνο αυτό μας έλειπε από όσα λένε για μας. Να έχουνε και αποδείξεις τώρα ότι μπορεί να μεταδίδουμε αρρώστιες! Όχι, Γιάννα, αποκλείεται, ξέχασέ το!*

Εγώ: *Μα η μελέτη αυτή δε γίνεται μόνο για τους Τσιγγάνους. Γίνεται ταυτόχρονα και για το γενικό πληθυσμό και για τους μετανάστες. Δεν είναι για να σας στιγματίσει.*

Διαμεσολαβητής Α: Αυτό το λες εσύ. Πού ξέρεις τι θα γίνει στη συνέχεια; Και αν μας πιάσει στο στόμα της η Χρυσή Αυγή; Και εμάς που θα σας έχουμε βοηθήσει, ποιος θα μας σώσει μετά εμάς από τους δικούς μας;

Στη συγκεκριμένη ιστορία, το πρώτο που θα ήθελα να αναδείξω είναι η, εν τέλει, συμμετοχή των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας στην υλοποίηση του συγκεκριμένου ακαδημαϊκού προγράμματος παρά το ότι δεν συμμετείχαν ούτε οι ίδιοι ούτε οι κοινότητές τους στο σχεδιασμό του και παρά τις διαφωνίες και τους φόβους τους για τον ίδιο τους τον εαυτό. Μάλιστα, η πίεση που τους επιβάλαμε τους έκανε να απολέσουν τον «ουδέτερο, αντικειμενικό και αμερόληπτο ρόλο» τους που θεωρητικά πρέπει να έχουν (Liégeois 2012:4, Rus 2016:14, Plopper 2005b: 77). Επιπλέον επέλεξα να εστιάσω στο ρόλο που παίζει η επιστήμη και τα ΜΜΕ στη δημιουργία συναινετικών αφηγήσεων και τις σοβαρές επιπτώσεις που μπορεί να έχει η συνέργειά τους (Friedman 2015:70). Σήμερα, ανακαλώντας τον παραπάνω διάλογο, αναρωτιέμαι: πώς η επιστήμη έχει συμβάλει στο να «μη χωράνε» οι ρομά και οι μετανάστες στην κατηγορία του γενικού πληθυσμού; Τι επιπτώσεις μπορεί να δημιουργεί ένας τέτοιος διαχωρισμός; Ποιος επιλέγει κάθε φορά το είδος των προγραμμάτων που υλοποιούνται για τους Ρομά και με βάση ποιες παραμέτρους. Μέσω ποιας αφήγησης αναπαράγουν τα ΜΜΕ τα αποτελέσματα που προκύπτουν από αυτά τα προγράμματα;

Σύμφωνα με την μελέτη της Khlbrandt (2017), ένα μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας για τους Ρομά διερευνά θέματα υγείας που σχετίζονται με τις γενετικές διαταραχές, την αναπαραγωγική υγεία και τις μεταδοτικές ασθένειες, κάνοντας την ίδια να διερωτάται:

«Ποιος δίνει προτεραιότητα σε αυτά τα θέματα και σύμφωνα με ποιο σκεπτικό; Η επιλογή αυτών των ζητημάτων υγείας είναι αποτέλεσμα προηγούμενων ερευνών που έχουν αποδείξει ότι είναι ιδιαίτερα σημαντικά (και αν ναι, με ποιο τρόπο) ή βασίζεται σε αόριστες ή στερεότυπες ιδέες για τους Ρομά ότι έχουν περιορισμένη γονιδιακή ομάδα (βασισμένη στην ενδογαμία ή / και την κοινή τους ινδική προέλευση), ότι είναι ιδιαίτερα επιρρεπείς στην γέννηση παιδιών ή ότι είναι απειλή για την υγεία των άλλων (ως πηγές μολυσματικών ασθενειών);» (στο Khlbrandt 2017:29. Μετάφραση δική μου.)

Σύμφωνα με την ίδια, η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας για την υγεία των Ρομά δε δίνει ικανοποιητικές απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα, ενώ ακολούθως επισημαίνει πως αυτό που είναι ιδιαιτέρως ανησυχητικό είναι ότι η συγκεκριμένη ματιά που προσφέρει η ακαδημαϊκή βιβλιογραφία για τα θέματα υγείας των Ρομά ενισχύει τον εαυτό της, καθώς, όταν ένα μεγάλο κομμάτι της επικεντρώνεται σε αυτά τα τρία ζητήματα υγείας, αυτά γίνονται αντιληπτά ως «αντικειμενικά» προβλήματα στις κοινότητες Ρομά, χωρίς καν να έχουν ερωτηθεί προηγουμένως οι ίδιες οι κοινότητες Ρομά για το ποιες προτεραιότητες θέτουν στον τομέα της υγείας (Campbell 2000, Howarth 2004).

Η μεταποικιακή θεωρητικός Spivak (1988), χτίζοντας πάνω στον όρο «συμβολική βία» του Bourdieu (1977, 1990), χρησιμοποιεί τον όρο «επιστημική βία» για την αναφορά στην κυριαρχία του δυτικού τρόπου κατανόησης έναντι του μη δυτικού τρόπου παραγωγής γνώσης. Κατά ένα αντίστοιχο τρόπο, μέσα από την παραπάνω ιστορία, διαπιστώνω ότι η περιθωριοποίηση της γνώσης και της άποψης των κοινοτήτων των «υποτελών Ρομά» σε θέματα υγείας παραμορφώνει την πραγματικότητα που οι ίδιοι ζουν και που οι Μπαλαμοί αντιλαμβάνονται. Μάλιστα, η Trehan (2009b:64) σημειώνει ότι, πέρα από τη διαιώνιση της επιστημικής βίας η οποία προέρχεται από τις στατιστικές, τις εκθέσεις και τις διάφορες μορφές λογοτεχνίας, που έχουν παραχθεί κατά το μεγαλύτερο μέρος τους από ακαδημαϊκούς, κυβερνητικούς και μη κυβερνητικούς φορείς μη προερχόμενους από τις κοινότητες των Ρομά, επαν-αναδύεται και επαν-εδραιώνεται στη μετα-σοσιαλιστική ευρωπαϊκή κοινωνία των πολιτών η ασυμμετρία την οποία παράγει η εξουσία της γνώσης (βλ. Foucault 1973, 1978, 1979) προκαλώντας κατ' αυτό τον τρόπο σοβαρές συνέπειες στην αυτονομία και το μέλλον του ίδιου του κινήματος για τα δικαιώματα των Ρομά.

Μάλιστα, τα πράγματα φαίνεται να γίνονται ακόμα πιο ανησυχητικά όταν μπαίνουν στο παιχνίδι και τα MME, τα οποία πατώντας πάνω σε ερευνητικά ευρήματα συνεχίζουν να αναπαράγουν την πολύ γνώριμη αφήγηση γύρω από τα τσιγγάνικα στερεότυπα (Okely 2014, Crowe 2000, Csepeli 2004, Erjavec 2001, Kende 2000, Lemon 2002) και την «Τσιγγάνικη απειλή» (Loveland 2016), η οποία εντέχνως δημιουργεί αυτό το οποίο ο Goldberg (2009) έχει ονομάσει «ρατσιστικό νεοφιλελευθερισμό», δηλαδή τα «σύνορα» που δημιουργούνται μέσω της αφήγησης για διάκριση μεταξύ των «άξιων πολιτών» και εκείνων που στερούνται νεοφιλελεύθερων δυνατοτήτων στην αγορά και

που ως αποτέλεσμα αντιμετωπίζονται ως υποκείμενα «λιγότερο άξια», «επικίνδυνα» και «εγκληματικά».

Οι Kóczé και Rövid (2017), χτίζοντας πάνω στην έννοια του «ρατσιστικού νεοφιλελευθερισμού» και μελετώντας την περίπτωση της «μικρής Μαρίας» που απασχόλησε έντονα όχι μόνο τα ελληνικά ΜΜΕ αλλά και τα διεθνή, κάνουν αναφορά στην πολιτική του «διπλού λόγου», η οποία αναπτύσσεται γύρω από τους Ρομά και η οποία αποτελεί προϊόν της νεοφιλελεύθερης προσέγγισής τους. Αναλυτικότερα, όπως οι ίδιοι υποστηρίζουν (Kóczé & Rövid 2017:695), η πολιτική του «διπλού λόγου» διαρθρώνεται από δύο αντιφατικές ομιλίες που απευθύνονται σε διαφορετικά ακροατήρια: από τη μια είναι αυτή η οποία κάνει περιορισμένες αναφορές στην ενσωμάτωση, τα ανθρώπινα δικαιώματα και τις ίσες ευκαιρίες και από την άλλη αυτή που υπερισχύει στα κυρίαρχα ΜΜΕ και τείνει να απεικονίζει τους Ρομά ως υποδεέστερους άλλους. Το αποτέλεσμα αυτής της νεοφιλελεύθερης διπλής προσέγγισης είναι να μας κάνει να αναρωτιόμαστε «τι μπορεί να πηγαίνει λάθος με τους Ρομά από τη στιγμή που δίνονται χρήματα στα προγράμματα αλλά αυτοί δεν ενσωματώνονται;» (Kóczé 2017:696).

3.2.2 Τσιγγάνοι ή Ρομά;

Κατά τη διάρκεια προετοιμασίας της υλοποίησης της μελέτης θεωρήσαμε απαραίτητο να οργανώσουμε μια συζήτηση με Τσιγγάνους και ερευνητές οι οποίοι κατά το παρελθόν είχαν πραγματοποιήσει προγράμματα για τους Ρομά. Ένα από τα ζητήματα που τέθηκαν εξαρχής ήταν η χρήση του όρου Ρομά, γεγονός το οποίο έβρισκε αντίθετους αρκετούς από τους παρευρισκόμενους.

Προσκεκλημένοι Τσιγγάνοι: Βλέπουμε ότι στον τίτλο του προγράμματος, αλλά και γενικότερα η λέξη που χρησιμοποιείτε, είναι «Ρομά». Εμείς δεν συμφωνούμε με αυτό το όνομα. Εμείς είμαστε Έλληνες Τσιγγάνοι.

«Hprolipsis»: Δηλαδή ποια είναι η διαφορά μεταξύ του όρου Ρομά και του όρου Τσιγγάνοι;

Προσκεκλημένοι Τσιγγάνοι: Ρομά είναι λέξη που χρησιμοποιούν στην Ευρώπη για τους Τσιγγάνους. Στην Ευρώπη τους Τσιγγάνους τους θεωρούν μειονότητα. Και οι ίδιοι δεν έχουν πρόβλημα με αυτό. Εμείς όμως εδώ διαφωνούμε με αυτό.

Πρώτα-πρώτα, στην Ελλάδα η μοναδική επίσημη μειονότητα είναι οι Μουσουλμάνοι της Θράκης, δεν υπάρχει άλλη μειονότητα. Εμείς δεν έχουμε καμία σχέση με μειονότητες. Εμείς αυτό που λέμε πάντα είναι ότι πρώτα από όλα είμαστε Έλληνες στην ταυτότητα και μετά Τσιγγάνοι. Οι Έλληνες Τσιγγάνοι κατοικούν εδώ και πάρα πολλούς αιώνες στην Ελλάδα. Ο όρος «Ρομά» που χρησιμοποιείται γενικώς και όλο και περισσότερο λοιπόν, δε μας εκφράζει και σύμφωνα με το δικαίωμα του αυτοπροσδιορισμού έχουμε αποφασίσει να λεγόμαστε Έλληνες Τσιγγάνοι.

Αργότερα, όταν πια έμεινα μόνη με κάποιους από αυτούς και ρώτησα για ποιο λόγο δεν θέλουν να αποκαλούνται μειονότητα, μου είπαν: «Οι μειονότητες σε καταστάσεις κρίσης είναι οι πρώτες που την πληρώνουν. Μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να φαίνεται ότι ευνοούνται μέσα από τα ειδικά δικαιώματα που θεσπίζονται και τα προγράμματα που δημιουργούνται για αυτούς, αλλά στην πραγματικότητα δεν είναι έτσι τα πράγματα».

Η παραπάνω ιστορία φέρνει για ακόμα μια φορά στο προσκήνιο το ζήτημα της κατασκευής της εθνοτικής ταυτότητας των Ρομά και πιο συγκεκριμένα τη συμβολή που μπορεί να έχουν προς αυτή την κατεύθυνση τα προγράμματα που υλοποιούνται για τους Ρομά. Όπως ανέφερα και στο πρώτο κεφάλαιο, από την πτώση του κομμουνισμού και έπειτα, ο όρος «Ρομά» άρχισε σταδιακά να αποτελεί μια μεγάλη «ομπρέλα» κάτω από την οποία τοποθετήθηκαν πλήθος πληθυσμιακών ομάδων, όπως Τσιγγάνοι, Σίντι, Κατσίβελοι, Αθίγγανοι, Γύφτοι, Φιραούνης, κλπ., τις οποίες παράλληλα αναγνώρισαν ως μειονοτικές (Surdu 2015, Matras 2015, Kapralski 2012).

Ο Zachos (2018) επισημαίνει σχετικά:

«Ακόμη και αν υποθέσουμε ότι η ΕΕ χρησιμοποιεί αντικειμενικά τον όρο «μειονότητα» και όχι τους όρους «εθνότητα» και «εθνικότητα» ως τρόπο προσδιορισμού της κοινωνικής ταυτότητας, τότε καταλήγουμε να εξαιρέσουμε τους Ρομά από την ειδική ταυτότητα των χωρών στις οποίες ζουν. Αυτό δεν βοηθά τα άτομα που έχουν βαθιές ιστορικές ρίζες στους τόπους που ζουν να επιτύχουν πλήρη ενσωμάτωση στην τοπική κοινωνία. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο οι περισσότεροι Ρομά στην Ελλάδα, για παράδειγμα, αρνούνται να συμμετάσχουν σε διάφορα διεθνή φόρουμ για τους Ρομά. Δεν θέλουν να

παραδεχτούν ότι δεν είναι Έλληνες!» (στο Zachos 2018:4. Μετάφραση δική μου.)

Ωστόσο, η στάση των Ελλήνων Τσιγγάνων απέναντι σε αυτή την πολιτική φαίνεται τελικά να είναι συγκεχυμένη. Αν και οι Έλληνες Τσιγγάνοι, ήταν από τους πρώτους που προσπάθησαν να μείνουν έξω από την παραπάνω αφήγηση, προβάλλοντας ως πρωταρχικό στοιχείο της ταυτότητάς τους την ελληνική εθνικότητα και τονίζοντας παράλληλα ότι δεν αποτελούν μειονότητα της Ελλάδας (The Intercultural Institute of Timisoara 2017:148), σήμερα η αντίστασή τους αυτή φαίνεται να κάμπτεται ολοένα και περισσότερο²¹ υπό το βάρος της πολιτικής που ασκείται, των προγραμμάτων που υλοποιούνται από την ΕΕ, τα διάφορα φιλανθρωπικά οδρύματα και τις ΜΚΟ, και των χρηματοδοτήσεων με τις οποίες σχετίζονται αυτά. Έτσι, οι Έλληνες Τσιγγάνοι καλούνται να ταυτιστούν με αυτή τη νέα ευρωπαϊκή ταυτότητα και τα σχετικά συνοδευτικά πρότυπα που τους αποδίδονται, σε περίπτωση που καταλήξουν ότι θέλουν να επωφεληθούν από τις ευρωπαϊκές πολιτικές ένταξης που επιτελούνται (Delcour 2015:91).

3.2.3 Δουλειές πέραν της... διαμεσολάβησης.

Μια από τις μεγαλύτερες προκλήσεις που έπρεπε να αντιμετωπίσουμε σε αυτό το πρόγραμμα ήταν ότι ο σχεδιασμός του δεν συμπεριελάμβανε κινητές μονάδες με τις οποίες θα μπορούσαμε να επισκεφτούμε τους οικισμούς/καταυλισμούς και μέσα στις οποίες θα μπορούσαμε να συμπληρώνουμε τα ερωτηματολόγια και να κάνουμε τις αιμοληψίες. Έτσι, αφού κανένας άλλος σχετικός φορέας δεν είχε τη δυνατότητα εκείνο το χρονικό διάστημα να μας παραχωρήσει κινητές μονάδες, ζητήσαμε από τους

21 Σύμφωνα με τον Kapralski (2004:208, 2012:64), αναφορικά με τις προσπάθειες κατασκευής/εφεύρεσης μιας παν-Ρομανικής εθνικής ταυτότητας, υπάρχουν δύο ειδών τελετουργίες, της γλωσσολογίας και της μνήμης. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα γλωσσολογικής τελετουργίας στην Ελλάδα είναι η συνεχής αντικατάσταση της λέξης «Τσιγγάνου» με τη λέξη «Ρομά» (π.χ. «Πανελλήνιος Πολιτιστικός Σύλλογος Ελλήνων Τσιγγάνων» σε «Πανελλαδική Συνομοσπονδία Ελλήνων Ρομά», «Εκπαίδευση Τσιγγανοπαίδων» σε «Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά», «Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για την κατάρτιση Τσιγγάνων συνδέσμων (mediators)» σε «Ένωση Διαμεσολαβητών Ρομά»). Ένα χαρακτηριστικό τελετουργικό παράδειγμα μνήμης, το οποίο φαίνεται να αποτελεί μέρος της ατζέντας της ΕΕ (van Baar 2011b, Radonić 2015), αποτελεί το γεγονός ότι φέτος, για πρώτη φορά στην Ελλάδα, πραγματοποιήθηκε η επετειακή εκδήλωση για την Ημέρα Μνήμης Γενοκτονίας των Ρομά με πρωτοβουλία της Πανελλαδικής Συνομοσπονδίας Ελλήνων Ρομά (για σχετικό δελτίο τύπου βλ. εδώ: https://kis.gr/files/PR_ELAN_PASSE.pdf).

διαμεσολαβητές, στις περιπτώσεις που δεν υπήρχε κάποιος κρατικός χώρος ο οποίος θα μπορούσε να μας παραχωρηθεί (π.χ. σχολείο της γειτονιάς), να μας βρουν κάποια οικογένεια μέσα στον οικισμό/καταυλισμό που θα μας «άνοιγε τις πόρτες της» για αυτή την διαδικασία. Όπου χρειάστηκε να γίνει αυτό, οι διαμεσολαβητές τα κατάφεραν, μέχρι που μια μέρα χτυπάει το τηλέφωνό μου:

***Διαμεσολαβητής:** Γιάννα, έχουμε πρόβλημα. Δε μπορούμε να ξαναπάμε στο σπίτι της οικογένειας που μας άφησε να κάνουμε τη δουλειά μας στο ... (όνομα περιοχής). Ζητάνε χρήματα.*

***Εγώ:** Μα τι λες! Δε γίνεται να μην ξαναπάμε. Δεν έχουμε συμπληρώσει το δείγμα που χρειαζόμαστε. Άσε που πρέπει στο μέλλον να ξαναβρούμε τους ανθρώπους για να τους δώσουμε τα αποτελέσματα.*

***Διαμεσολαβητής:** Βρε, καταλαβαίνεις; Με κυνηγάει ο ... (άντρας του σπιτιού) να με πλακώσει! Ψάχνει να με βρει!*

***Εγώ:** Μα πώς έγινε αυτό; Του είπες εσύ τίποτα για λεφτά, όταν του ζήτησες να μας δώσει το σπίτι του;*

***Διαμεσολαβητής:** Όχι, δεν του είπα τίποτα για λεφτά, αλλά αυτός λέει τώρα πως εμείς βγάζουμε λεφτά μέσα στο σπίτι του και αυτουνού δε του δίνουμε τίποτα. Και δεν είναι μόνο αυτός. Κυκλοφορεί από κάποιους στη γειτονιά ότι για κάθε εμβόλιο που κάνουμε παίρνουμε και χρήματα. Όσο πιο πολλούς εμβολιάσουμε, λένε, τόσο πιο πολλά φράγκα θα πάρουμε. Ότι πάλι γίνονται προγράμματα για τους Τσιγγάνους και τα λεφτά τα τρώνε οι Μπαλαμοί και εμείς που συνεργαζόμαστε μαζί σας. Και δε μου φτάνει μόνο αυτό, αλλά φοβάμαι συνέχεια μη γίνει και καμιά παρενέργεια με τα εμβόλια που κάνουμε και μετά ποιος με σώνει. Σε εμένα θα έρθουν, γιατί εμένα θα θεωρήσουν υπεύθυνο.*

Μέσα από τη συγκεκριμένη ιστορία, πέρα από το γεγονός ότι οι Ρομά διαμεσολαβητές καλούνται σε αρκετές περιπτώσεις να κάνουν δουλειές που δεν συμπεριλαμβάνονται στις αρμοδιότητές τους, (Schneeweis 2013; 2015, Kyuchukov 2012, OSF 2011, Wamsiedel 2012), θέλησα να αναφερθώ στο πώς μπορεί να γίνεται αντιληπτός ο ρόλος του Ρομά διαμεσολαβητή υγείας μέσα στην ίδια του την κοινότητα. Στην προκειμένη περίπτωση, η καχυποψία με την οποία βλέπουν μερικοί το ρόλο του είναι έκδηλη, καθώς θεωρούν ότι του επιτρέπει να «βγάζει φράγκα» εκμεταλλευόμενος

την κοινότητα (όσο πιο πολλούς εμβολιάσουν, τόσο πιο πολλά λεφτά θα βγάλουν) και μάλιστα δίπλα σε αυτούς που «τρώνε τα λεφτά» των προγραμμάτων για τους Ρομά. Επιπλέον, ο ίδιος ο διαμεσολαβητής εκφράζει τον φόβο του ότι σε περίπτωση που κάτι πάει στραβά, ο ίδιος θα θεωρηθεί υπεύθυνος.

Τα παραπάνω σημεία αυτής της ιστορίας, δηλαδή η αναγκαιότητα του διαμεσολαβητή, ο οποίος μας φέρνει σε επαφή με την κοινότητα, για το παρόν και μέλλον του προγράμματος, ο τρόπος που γίνεται αντιληπτός ο «προδοτικός» του ρόλος από την κοινότητα και το «κέρδος» το οποίο επιζητά ο ίδιος μέσα από «ρίσκο» που παίρνει βοηθώντας μας, με παραπέμπουν στην έννοια της μεταποικιακής κριτικής του Said (1993) και της Spivak (1999) του «ιθαγενή πληροφοριοδότη». Αναλυτικότερα, ο «ιθαγενής πληροφοριοδότης», μεταμορφώνεται σε μια «αναξιόπιστη φιγούρα» (Ramone 2011:140) καθώς πρέπει να δώσει πληροφορίες και άρα να «προδώσει» την κοινότητά του. Μάλιστα, η Spivak (1999:6), αναθεωρώντας πάνω στη συγκεκριμένη έννοια, θα διαχωρίσει τον ιθαγενή πληροφοριοδότη ο οποίος φοράει την ενδυμασία του «υπηρέτη της αποικιακής εθνογραφίας», με τη μοντέρνα φιγούρα του, η οποία είναι «αυτοπεριορισμένη και αυτοσυγκρατημένη» και η οποία παραπέμπει στην νέο-αποικιοκρατία και τις πρακτικές της. Έτσι, όπως υποστηρίζει στη συνέχεια η συγγραφέας (Spivak 1999:6), ο ιθαγενής πληροφοριοδότης, είτε ως ένα εργαλείο εθνογραφίας, είτε ως κυριολεκτική φιγούρα σε ενδυμασία, παραμένει «αναγκαίος» και την ίδια στιγμή «υποθηκευμένος», καθώς ρισκάρει «να εκμεταλλευτεί την αύρα» της επαφής του με την ιθαγενή κουλτούρα (Spivak 1999:360).

3.2 Στον απόηχο των προγραμμάτων

Οι παρακάτω τρεις ιστορίες αφορούν την περίοδο μετά την ολοκλήρωση των προγραμμάτων «Νέοι Ρομά Διαμεσολαβητές Υγείας» και «Hprolipsis». Οι δύο πρώτες ιστορίες αφορούν την πορεία δύο εκπαιδευόμενων με τους οποίους κράτησα μια πιο στενή επαφή και η τρίτη αφορά την παρουσίαση του προγράμματος «Νέοι Ρομά Διαμεσολαβητές Υγείας» σε μεταπτυχιακούς φοιτητές. Η πρώτη ιστορία προκύπτει ως ένα απόσπασμα από μια συζήτηση που βιντεοσκοπήθηκε, ενώ οι διάλογοι στις επόμενες δύο προκύπτουν από τις σημειώσεις του προσωπικού μου ημερολογίου και αποδίδονται κατά προσέγγιση.

3.3.1 Η ανεργία είναι πάντα εκεί.

Περίπου ένα χρόνο μετά την ολοκλήρωση της «Hprolipsis» στην οποία η Αθανασία είχε εργαστεί ως διαμεσολαβήτρια, και ενώ ήταν πια και πάλι άνεργη, θα αναφέρει στο βίντεο²² που της ζητήσαμε να πρωταγωνιστήσει:

«Τώρα είμαι άνεργη και με ένα παιδάκι. Και ο άντρας μου είναι άνεργος. Πηγαίναμε μες την Αθήνα και μαζεύαμε ό,τι βρίσκαμε. Απλώστρες, γκουζίνες, λάτρες, ό,τι να'ναι. Κοντά στα σκουπίδια, στα σπίτια άμα δε μας φωνάζανε δεν πηγαίναμε. Εγώ νομίζω από τότε βγήκαν τα ευρώ, γιατί ήταν λεφτά που είχαμε, ήταν πιο καλύτερα. Και τα άλλα λεφτά που είχαμε, πήγαμε με ένα χιλιάρικο και ψωνίζαμε τόσα πράγματα και είχαμε και στην τσέπη μας. Τώρα με 10 ευρώ που πάμε και ψωνίζουμε, από τότε βγήκαν τα ευρώ, δεν υπάρχουν ούτε δουλειές, τίποτα. Για μένα μου αρέσει να κάνω μια δουλειά. Σαν στο σκολείο, σαν διαμεσολαβήτρια υγείας που ήμουνα, που πήγαμε και στην PRAKSIS, μας έδειξαν να δουλέψουμε το πλυντήριο, να βοηθήσουμε κάτι παιδιά που είναι εκεί, πώς να δώσουμε κάτι φαγητά, που πάνε εκεί οι αλλοδαποί και μ' αρέσει διαμεσολαβήτρια που πάω με την κα Ματίνα και πάμε στα σπίτια και λέμε για τα παιδιά που δεν πάνε σκολείο. Να πάρουμε και εμείς ένα μεροκάματο από εκεί... Άμα είχα πάει και σε άλλο σκολείο θα είχα πιο πολύ δυνατότητες για να με πάρουν και οι άλλοι για

²²<http://portraitsofcrisis.com/portraits-of-unemployment-%cf%80%ce%bf%cf%81%cf%84%cf%81%ce%ad%cf%84%ce%b1-%ce%bd%ce%ad%cf%89%ce%bd-%ce%b1%ce%bd%ce%ad%cf%81%ce%b3%cf%89%ce%bd-3/>

δουλειά. Θα πήγαινα, κάπου, σε ένα καφενείο, σε ένα μαγαζί που ζηταγαν κορίτσια και θα μου έλεγαν αυτοί αφού έχεις τα χαρτιά σου και σπούδασες, θα σε πάρουμε, ναι.»

Λίγες εβδομάδες αργότερα, δέχτηκα τηλεφώνημα από μια άλλη διαμεσολαβήτρια. Ήταν σε αγανάκτηση.

Διαμεσολαβήτρια: Γιάννα, δεν είναι εντάξει λέει τα χαρτιά μου. Οι εκπαιδεύσεις που έχω κάνει δε μετράνε λέει για το κράτος και για να αναγνωρίσουν την προϋπηρεσία μου θέλουνε λέει τη σφραγίδα του πανεπιστημίου.

Εγώ: Ωχ, και τώρα τι κάνουμε; Αχ βρε καλή μου, στο είχα πει ότι αυτά τα έγγραφα δεν ήτανε καλά για να τα καταθέτεις σε προκηρύξεις, γιατί δε με πήρες τηλέφωνο να τα δούμε μαζί, πριν τα καταθέσεις;

Διαμεσολαβήτρια: Μπορείς σε παρακαλώ να πεις σε κείνη την υπεύθυνη να ετοιμάσει ένα άλλο χαρτί που να έχει και υπογραφές και όλα; Γιάννα, δε μπορώ άλλο. Θα τα παρατήσω! Την προηγούμενη αίτηση την έχασα, λένε, γιατί η άλλη είχε καλύτερα χαρτιά. Η άλλη που δεν είναι Τσιγγάνα και ανάθεμα και αν έχει πατήσει ποτέ το ποδάρι της στον οικισμό μας. Γιατί μας τα κάνουν αυτά; Γιατί δεν παίρνουνε Τσιγγάνους για προγράμματα που είναι για τους Τσιγγάνους παρά παίρνουνε Μπαλαμούς; Δεν είναι αυτό άδικο; Και τώρα θα χάσω πάλι τη θέση γιατί τα χαρτιά μου λένε δεν είναι καλά. Μας κοροϊδεύουνε μες τα μούτρα μας. Θα τα παρατήσω σου λέω! Και τα προγράμματα όλα, και τις εκπαιδεύσεις και τα ταξίδια στο εξωτερικό²³, όλα! Και θα ξαναρχίσω να πουλάω αρώματα στο δρόμο και ας με πιάσουνε.

Τα παραπάνω αποσπάσματα φαίνεται να έρχονται σε σύγκρουση με τις συναινετικές αφηγήσεις που αναφέρονται στην ενδυνάμωση που φέρνουν τα προγράμματα για τους Ρομά διαμεσολαβητές υγείας, ειδικά όσον αφορά τις γυναίκες, («Οι εκπαιδεύσεις που έχω κάνει δε μετράνε»), τη βελτίωση των προοπτικών σταδιοδρομίας («Τώρα είμαι άνεργη»), το αίσθημα της υπερηφάνειας απέναντι στις γνώσεις και τη θέση τους («Θα τα παρατήσω!»), την εμπιστοσύνη που χτίζεται σταδιακά με την ίδια την κοινότητα και τους θεσμικούς φορείς («Μας κοροϊδεύουνε μες τα μούτρα

²³ Εδώ εννοεί ταξίδια που έχουν να κάνουν με διεθνείς συναντήσεις για τους Ρομά.

μας»), κτλ. (OSF 2011, Schneeweis 2013; 2015, WHO 2013, Naydenova 2014, Iliadis 2017, The Intercultural Institute of Timisoara 2017). Έτσι, η βασική ερώτηση που προκύπτει για ακόμα μια φορά είναι: Πώς είναι δυνατόν μετά από τόσα προγράμματα «ενδυνάμωσης» για τους Ρομά να υπάρχει ακόμα τόσο υψηλό ποσοστό ανεργίας στις κοινότητές τους;

Η απάντηση σε μια τέτοια ερώτηση, δεν μπορεί παρά να είναι σύνθετη καθώς θα πρέπει να «πέσει φως» σε διαφορετικά επίπεδα. Σύμφωνα με τις Delcour και Hustinx (2015) οι κύριες προσεγγίσεις για την ενσωμάτωση των Ρομά είναι τρεις: α) ως κατόχων ατομικών δικαιωμάτων, β) ως κοινωνικοοικονομικά αποκλεισμένης ομάδας και γ) ως πολιτισμικής μειονότητας. Σε ό,τι έχει να κάνει με την πρώτη προσέγγιση, η οποία είναι κατά κύριο λόγο η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και πηγαίνει «χέρι-χέρι» με την κοινωνία των πολιτών και τις ΜΚΟ (Trehan 2009a:199-200), ο Ρομά κοινωνιολόγος Zoltan έχει δηλώσει ότι το κίνημα για τα δικαιώματα των Ρομά έχει δημιουργήσει αρκετές χιλιάδες θέσεις εργασίας (και επομένως ασφάλεια) σε ολόκληρη την Ευρώπη για τους τεχνοκράτες, οι οποίοι δεν έχουν άμεση γνώση των κοινοτήτων των Ρομά. Ίσως πεντακόσιες περίπου από αυτές τις θέσεις θα πάνε στην ελίτ των εκπαιδευμένων Ρομά, εάν σταθούν τυχεροί. Ωστόσο, η μάζα των Ρομά εξακολουθεί να παραμένει φτωχή και αποκλεισμένη από την αγορά εργασίας, ζώντας με τρομερή ανασφάλεια (Zoltan 2006 όπως αναφέρεται στο Trehan 2009a:172).

Έτσι, ως αποτέλεσμα, οι κοινωνικο-οικονομικές προτεραιότητες των Ρομά στις περισσότερες περιπτώσεις φαίνεται να αντιμετωπίζονται επιφανειακά από τις αποσπασματικές παρεμβάσεις των επιχειρηματιών στον τομέα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Trehan 2009a:206). Την ίδια στιγμή εμποτίζουν τους εκπαιδευόμενους με τις αρχές της νεοφιλελεύθερης φιλοσοφίας, σύμφωνα με την οποία το άτομο έχει την ευθύνη για την ευημερία του ως ενεργός πολίτης, απομακρύνοντάς το κατ' αυτόν τον τρόπο από έννοιες όπως «εξουσία, φτώχεια, κυριαρχία, ισότητα και εκμετάλλευση», και επιρρίπτοντάς του παράλληλα ευθύνες για την αποτυχία του («και θα μου έλεγαν αυτοί, αφού έχεις τα χαρτιά σου και σπούδασες, θα σε πάρουμε, ναι.») (Harvey 2007:113, van Baar 2011a:202-203).

Σε ό,τι έχει να κάνει με τη δεύτερη προσέγγιση, η οποία είναι αυτή που υιοθετεί κατά κύριο λόγο η ΕΕ μέσα από το σχεδιασμό και την υλοποίηση των Επιχειρησιακών Προγραμμάτων, η κριτική που ασκείται αφορά το γεγονός ότι οι πρωτοβουλίες αυτές επικεντρώθηκαν κατά κύριο λόγο σε εκπαιδεύσεις και συμβουλευτικά μέτρα

αποτυγχάνοντας έτσι να επιφέρουν θεσμικές μεταρρυθμίσεις και μέτρα ισότητας («Οι εκπαιδεύσεις που έχω κάνει δε μετράνε») (Kovats 2012, Kocze 2014, Kostka 2015a).

Αναφορικά με την τρίτη προσέγγιση, το πρόβλημα της υπερβολικής εστίασης σε εθνοτικές ή άλλες κατηγορίες για ανάλυση παραβλέπει την διαθεματική διάσταση του ζητήματος, αποτρέποντας παράλληλα το διάλογο με άλλες ομάδες που αντιμετωπίζουν τα ίδια προβλήματα (Tremlet 2014:3). Αναλυτικότερα, σύμφωνα με την Kóczé (2011:3), η εθνικότητα, το φύλο και η τάξη, ως αναπόσπαστοι προσδιοριστικοί παράγοντες των ανισοτήτων, λειτουργούν αλληλοεξαρτώμενα και αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη πολλαπλών συστημάτων κυριαρχίας, τα οποία επηρεάζουν την πρόσβαση στην εξουσία και τα προνόμια, επιδρούν πάνω στις κοινωνικές σχέσεις, κατασκευάζουν νοήματα και διαμορφώνουν τις καθημερινές εμπειρίες των ανθρώπων («σε ένα μαγαζί που ζήτησαν κορίτσια»). Έτσι, αν και αυτές οι διαθεματικές ανισότητες μπορεί να φαίνονται υπερβατές σε ατομικό επίπεδο (Tilly 1998), επιτρέποντας σε ορισμένα άτομα να καταφέρουν να δημιουργήσουν μονοπάτια ανοδικής κινητικότητας, στην πραγματικότητα, οι δομές τους δε διαλύονται (Kóczé 2009:37). Επιπλέον, σύμφωνα με τον Kovats (1998: 96):

*«Η αδυναμία εξασφάλισης των οικονομικών δικαιωμάτων των Ρομά προήλθε εν μέρει από την **ιδεολογία και την έλλειψη γνώσης** σχετικά με τις μεθόδους καταπολέμησης της φτώχειας, και παράλληλα αντικατοπτρίζει και τη **δομή της πολιτικής για τους Ρομά που «βαραίνει στην κορυφή»** η οποία υπάρχει αυτή την περίοδο και την έλλειψη σημαντικής βάσης στις μάζες των Ρομά.»* (στο Kovats 1998: 96 όπως αναφέρεται στο Trehan 2009a:134. Μετάφραση και έμφαση δική μου.)

Όλα τα παραπάνω, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η «οικονομική κρίση», που ξεκίνησε από το 2000 και έπειτα στην Ευρώπη, επιδείνωσε την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση των Ρομά («Τώρα με 10 ευρώ που πάμε και ψωνίζουμε, από τότε βγήκαν τα ευρώ, δεν υπάρχουν ούτε δουλειές, τίποτα») και διεύρυνε σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό τις διαρθρωτικές ανισότητες (Themelis 2015), καταδεικνύουν ότι οι παραπάνω συναινετικές αφηγήσεις δεν αληθεύουν στο βαθμό που διατείνονται. Μάλιστα, βλέπουμε ότι στην ουσία τα αποσπασματικά προγράμματα διαμεσολάβησης δεν συμβάλλουν ιδιαίτερα στην ενίσχυση του οικονομικού κεφαλαίου των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας, αφού δε φαίνεται να έχει βελτιωθεί η οικονομική τους κατάσταση. Ούτε όμως και στο

πολιτισμικό τους κεφάλαιο φαίνεται να υπάρχει βελτίωση, αφού οι «ελίτ Μπαλαμοί» φάνηκε να εμπέδωσαν για ακόμα μια φορά την κοινωνική τους θέση με το να προσδιορίσουν ως μη νόμιμο το πολιτισμικό κεφάλαιο που απέδωσε στους Ρομά διαμεσολαβητές υγείας η πιστοποίηση της εκπαίδευσής τους («τα χαρτιά μου λένε δεν είναι καλά») (Smith 2006:217).

3.3.2 Ο διαμεσολαβητής «δούρειος ίππος» σε εφαρμογή.

Μια μέρα δέχομαι ένα τηλεφώνημα από έναν διαμεσολαβητή που ήθελε βοήθεια με ένα θέμα υγείας. Μεταξύ άλλων ήταν πάλι σε διαδικασία εύρεσης δουλειάς.

***Εγώ:** Μα πώς, βρε Χ; Δεν είχες ξεκινήσεις να δουλεύεις σε αυτό το πρόγραμμα; Τελείωσε κιόλας;*

***Διαμεσολαβητής:** Ου, τώρα πάλι; Μας θέλανε για 2-3 βδομάδες μόνο.*

***Εγώ:** Τόσο λίγο μόνο; Μα καλά, τι κάνατε;*

***Διαμεσολαβητής:** Πήγαμε γειτονιά-γειτονιά, ... (αναφέρει ονομαστικά γειτονιές) και δώσαμε στον αέρα ότι σαρώνει ο ιλαράς σε παιδικές ηλικίες. Ενημερώναμε λοιπόν 1-2 εβδομάδες ότι βγήκε ίωση στην Ελλάδα και τους είπαμε ότι θα ξαναμαζευόμασταν σε λίγες μέρες να κάνουμε τα εμβόλια.*

***Εγώ:** Και πώς πήγε; Όλα καλά;*

***Διαμεσολαβητής:** Ναι, ντάξει, ενημερώσαμε πολύ κόσμο και κάνανε πολλά παιδιά εμβόλια. Θέλανε μετά να κάνουν και οι μεγάλοι αλλά μας είπαν πώς δεν είχανε πολλά εμβόλια.*

***Εγώ:** Και από λεφτά; Πληρωθήκατε καλά;*

***Διαμεσολαβητής:** Τι λεφτά, καλέ; Λίγα. Δε θυμάμαι ακριβώς, κάτσε να ρωτήσω τη γυναίκα μου... ναι, 180 ευρώ καθαρά πήρα. Εγώ όμως θα το έκανα αυτό ακόμα και χωρίς λεφτά, για τα παιδάκια μας, ξέρεις.*

***Εγώ:** Και πώς σου φάνηκε όλο αυτό;*

***Διαμεσολαβητής:** Ρε συ Γιάννα, ξέρεις τι θυμήθηκα; Θυμήθηκα αυτό που μας λέγατε στο μάθημα, για τον μεσολαβητή που τον κάνουνε «δούρειο ίππο», αυτό θυμήθηκα. Αυτοί μας θυμούνται μόνο όταν πέσει καμιά επιδημία, γίνουμε πρωτοσέλιδο και πιάσει φωτιά ο κόλος τους, τότε μόνο. Έρχονται για λίγο, κάνουν τη δουλειά τους και μετά μας ξαναξεχνάνε μέχρι την επόμενη φορά. Πώς να αλλάξουν έτσι τα πράγματα; Άσε που παίζει τόση πολλή αρχηγία σε αυτά τα*

προγράμματα που πώς να βγάλεις άκρη; Ξέρεις τι λεφτά υπάρχουν; Ξέρεις πόσοι έχουν μπει σε αυτές τις δουλειές χωρίς να εκπαιδευτούν; Να, και προχτές που με καλέσανε οι δικοί μου σε αυτή τη συνάντηση, τους είπα ότι έχω δουλειά και δε μπορώ να πάω. Δε θέλω μπλεξίματα με αυτές τις δουλειές.

Πέρα από το γεγονός ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση οι κοινότητες των Ρομά ανταποκρίθηκαν πολύ καλά στο κάλεσμα των διαμεσολαβητών, και μάλιστα στη συνέχεια ήθελαν να κάνουν και οι ίδιοι εμβόλια αντιλαμβανόμενοι τον κίνδυνο που τους γνωστοποίησαν οι διαμεσολαβητές και την ευκαιρία που τους δινόταν, θα ήθελα να σταθώ στο πώς ερμηνεύω ότι αντιλήφθηκε ο ίδιος ο Χ. τη συνεργασία του με το κράτος. Ο τύπος διαμεσολάβησης «δούρειος ίππος» - όργανο του θεσμού, το οποίο έχει ως αποστολή του να προσεγγίσει την κοινότητα και να αλλάξει τις στάσεις και την συμπεριφορά των μελών της - αν και αποτελεί μέρος της βασικής εκπαίδευσης των Ρομά διαμεσολαβητών ως παράδειγμα αποφυγής (Rus 2016:11, PRAKSIS 2014:9a), φαίνεται να έχει εφαρμοστεί σε αρκετές περιπτώσεις από την πλευρά του κράτους και όχι μόνο. Μερικές από τις περιπτώσεις που βρίσκει εφαρμογή είναι όταν υπηρετούν τοπικές ή εθνικές πολιτικές που σκοπό δεν έχουν την αλλαγή της ζωής των Ρομά αλλά να «κρατήσουν τα πράγματα ήσυχα» στις κοινότητες, όταν τους αντιμετωπίζουν σαν μια προσπάθεια «εξαγοράς» της ειρήνης στην κοινότητα, όταν χρειάζεται να εκτονωθούν δυνητικές εκρηκτικές καταστάσεις (Liégeois 2013:88), όταν τους χρησιμοποιούν για να αποφύγουν την άμεση επαφή με την κοινότητα, όταν τους αναθέτουν εξ ολοκλήρου την ευθύνη επίλυσης προβλημάτων (Kyuchukon, 2012: 375-6) και όταν τους χρησιμοποιούν ως «ασπίδες» ή «ζώνες ασφαλείας» μεταξύ συχνά αδιάλλακτων δημόσιων αρχών αφενός, και των κοινοτήτων των Ρομά, αφετέρου οι οποίες ενδέχεται να αντιδρούν σε τέτοιες «αναγκαστικές» παρεμβάσεις για λογαριασμό τους (Clark 2017:7). Οι λόγοι που οι διαμεσολαβητές καταλήγουν να λειτουργούν τελικά σε κάποιες περιπτώσεις ως «δούρειοι ίπποι» είναι το εφήμερο ενδιαφέρον των εργοδοτών, η χαμηλή κοινωνική τους θέση, η χαμηλόμισθη, προσωρινή χωρίς ασφάλιση και αρκετές φορές ευκαιριακή απασχόλησή τους και η εξαρτητική τους σχέση με εργοδότες, πολιτικούς και ηγέτες της κοινότητας (Kyuchukon, 2012: 375-6, OSF 2011:37).

Ο Χ., ως «υποτελής» Ρομά διαμεσολαβητής υγείας φαίνεται να αντιλαμβάνεται ξεκάθαρα τους όρους με τους οποίους χρησιμοποιείται αυτός και οι συνάδελφοί του σε κάποιες περιπτώσεις από το κράτος, και καθώς μιλάει για αυτό («Αυτοί μας θυμούνται

μόνο όταν πέσει καμιά επιδημία») μου έρχεται στο μυαλό το ερώτημα της Spivak (1988), «Ποιος ακούει;». Ίσως η φωνή του να χάνεται μέσα στις «αρχηγίες» και τη «φασαρία» που κάνουν τα χρήματα (Ξέρεις τι λεφτά υπάρχουν;).

3.3.3 Τα στατιστικά δεδομένα: είναι τελικά ελέφαντες ή όχι;

Δύο χρόνια μετά την ολοκλήρωση του προγράμματος με κάλεσαν σε ένα ΠΜΣ σχετικό με τη δημόσια υγεία και τους ευπαθείς πληθυσμούς για να παρουσιάσω το πρόγραμμα στους φοιτητές ως «καλή πρακτική». Η εμπειρία που είχα αποκτήσει την προηγούμενη χρονιά που είχα ξανακάνει παρουσίαση στο ίδιο πλαίσιο με θέμα τους Ρομά με είχε αφήσει με ένα πολύ άσχημο συναίσθημα καθώς, αν και η αξιολόγηση της παρουσιάσής μου από τους φοιτητές, που στην πλειονότητά τους ήταν επαγγελματίες υγείας, ήταν καλή, τα ρατσιστικά σχόλια που έμειναν αναπάντητα λόγω της δομής του σεμιναρίου και του περιορισμένου χρόνου μετά το τέλος της ομιλίας μου, με είχαν προβληματίσει ιδιαιτέρως. Έτσι, εκείνη τη χρονιά, είχα αποφασίσει ότι έπρεπε να πάω καλύτερα προετοιμασμένη. Ζήτησα λοιπόν από τους εκπαιδευτές την άδεια να ξεφύγω λίγο από το στενό ακαδημαϊκό πλαίσιο της δημόσιας υγείας και της προσέγγισης της τυπικής μάθησης, ώστε, προτού παρουσιάσω το πρόγραμμα, να ανοίξω διάλογο για τις προκαταλήψεις γύρω από τους Ρομά· επιπλέον προσκάλεσα έναν από τους διαμεσολαβητές υγείας να με συνοδεύσει για να κάνουμε μαζί την παρουσίαση. Αφού μοιράστηκα τις προθέσεις μου με το ακροατήριο, ξεκίνησα με την προβολή ενός σύντομου βίντεο σχετικά με την ιστορία των Ρομά και στη συνέχεια προσπάθησα να ξεκινήσω να αποδομώ τις πιο κλασικές προκαταλήψεις που σχετίζονται με τους Ρομά, όπως για παράδειγμα ότι οι «Ρομά είναι εγκληματίες», «νομάδες», «δεν πάνε τα παιδιά τους στο σχολείο», «είναι τεμπέληδες», «δεν θέλουν να ενσωματωθούν στην κοινωνία» και ότι «κάνουν εμπόριο παιδιών». Η συζήτηση «πήρε φωτιά» τα επόμενα λεπτά, με χαρακτηριστικούς διαλόγους όπως ο αυτός που ακολουθεί²⁴:

Φοιτητής/τρια Α: *Ναι, είναι λογικό να ξεσηκώνονται οι γονείς και να μη θέλουν παιδιά Τσιγγάνων στο σχολείο με αυτές τις συμπεριφορές που έχουν. Το ξέρετε ότι στο σχολείο που πάνε τα παιδιά μιας φίλης μου τα αγόρια τα Τσιγγανάκια*

²⁴ Σε αυτό το σημείο οφείλω να διευκρινίσω ότι υπήρχαν και φοιτητές που διαφωνούσαν με τις απόψεις που αναφέρω στη συνέχεια.

χουφτώνουν τα κορίτσια; Για τάξεις δημοτικού μιλάμε! Και ζέχνουν! Οι γονείς τους δεν μπορούν να τα πλύνουν λιγάκι πριν τα στείλουν; Αλλά ευτυχώς, έρχονται στην αρχή της χρονιάς μόνο για το επίδομα που τους δίνει το κράτος και μετά σταματάνε.

Εγώ: Δεν ξέρω σε ποια περιοχή αναφέρεστε, έχετε σκεφτεί ίσως ότι μπορεί να μην έχουν καν ζεστό νερό για να πλύνουν τα παιδιά τους μέσα στο χειμώνα ή ότι μπορεί να μην έχουν αρκετά ρούχα και παπούτσια; Σκέφτηκαν ίσως οι υπόλοιποι γονείς να ρωτήσουν τι φταίει που δε μένουν όλη τη χρονιά στο σχολείο και πώς θα μπορούσαν να βοηθήσουν οι ίδιοι; Ένας σημαντικός αριθμός παιδιών σταματάει το σχολείο μεταξύ άλλων, λόγω του ρατσισμού που δέχονται από τους συμμαθητές τους. Ένας φαύλος κύκλος είναι όλα... πώς να πάει το παιδί στο σχολείο χωρίς παπούτσια για παράδειγμα; Και αν οι γονείς του δεν ξέρουν να κινηθούν στο σύστημα υγείας, πώς θα έχει κάνει όλα τα εμβόλια που χρειάζονται για να γραφτεί; Και αν είναι απομονωμένο στο σχολείο το παιδί, γιατί να θέλει να συνεχίσει τη στιγμή που πιστεύει ότι το μέλλον του είναι προδιαγεγραμμένο, είτε πάει είτε δεν πάει σχολείο;

Φοιτητής/τρια Β: Δηλαδή εσείς εδώ ήρθατε να μας πείτε ότι οι Ρομά θέλουν να μορφώσουν τα παιδιά τους αλλά δεν τους αφήνουμε εμείς, ότι δεν είναι εγκληματίες, ότι είναι δουλευταράδες και ότι θέλουν να ενσωματωθούν στην κοινωνία μας. Ξέρετε όμως τι; Τους ξέρουμε τους Ρομά. Κάποιοι από εμάς ζούμε στις ίδιες γειτονιές με αυτούς. Κανείς τους δε πληρώνει φόρους, τάχα μου δήθεν ότι δεν έχουν λεφτά, αλλά όλοι τους θέλουνε να ζούνε από τις παροχές του κράτους, από τους φόρους που εμείς πληρώνουμε!

Φοιτητής/τρια Γ: Είναι οι μεγαλύτεροι έμποροι όπλων, όλοι ξέρουν ότι μπορούν να αγοράσουν όπλα από τους Τσιγγάνους από... (ονομασίες περιοχών) αν θέλουν, όπως επίσης ναρκωτικά. Όποιος θέλει, πάει εκεί και ψωνίζει. Όπως επίσης όλοι ξέρουμε πώς κακοποιούν τα παιδιά τους και τα παντρεύουν από μικρή ηλικία.

Εγώ: Γνωρίζετε ότι η παντρεία από μικρή ηλικία στους Τσιγγάνους έχει τις ρίζες της στην εποχή κατά την οποία ήταν σκλάβοι; Τα αφεντικά τους και οι γιοί τους βίαζαν τα μικρά Ρομά κοριτσάκια. Τα παιδάκια που γεννιούνταν από αυτούς τους βιασμούς δεν τα ήθελε κανείς, ούτε οι μη Ρομά ούτε οι Ρομά. Έτσι, οι γονείς βρήκαν ως λύση την παντρεία από μικρή ηλικία με άλλους Ρομά ώστε να αποφύγουν τους βιασμούς καθώς έτσι πλέον δεν ήταν παρθένες και άρα δεν ήταν

αρκετά «καθαρές» για να τις βιάσουν. Τώρα όσον αφορά τους Τσιγγάνους που δεν πληρώνουν φόρους, θα αντιπαραβάλω μια άλλη ομάδα ανθρώπων, για παράδειγμα τους εφοπλιστές...θα θυμίσω σκάνδαλα όπως το Panama Papers, το Siemens και δεν ξέρω και γω πόσα άλλα για να τα βάλουμε δίπλα-δίπλα και να ξανασκεφτούμε ποια φοροδιαφυγή και ποιο μαύρο χρήμα θα έπρεπε να μας πειράζει πιο πολύ, και γιατί ας πούμε δεν είμαστε ρατσιστές απέναντι στους εφοπλιστές και τους πολιτικούς. Επίσης, ναρκωτικά ξέρουμε όλοι καλά πως εκτός από ...(αναφορά περιοχών) μπορούμε να βρούμε σε όποια γειτονιά θέλουμε, ακόμα και στο Κολωνάκι. Αγοραπωλησία όπλων μπορούμε επίσης να δούμε σε πολλές περιοχές και όχι μόνο σε καταυλισμούς, όπως για παράδειγμα αυτή μεταξύ της κυβέρνησης της Ελλάδας και της Σαουδικής Αραβίας που θέλουν τα όπλα για να συνεχίσουν να σκοτώνουν άμαχο λαό στην Υεμένη.

Φοιτητής/τρια Δ: Να σας ρωτήσω κάτι και γω που δεν καταλαβαίνω τόση ώρα; Έχετε έρθει εδώ, να μιλήσετε σαν επιστήμονας...ετοιμάσατε μια παρουσίαση που βάλατε στην σειρά τις διαφάνειες με αυτά που αποκαλείτε προκαταλήψεις για τους Τσιγγάνους, στη συνέχεια εμφανίζετε ένα «χ» πάνω σε αυτές και αναφέρετε από κάτω την λεγόμενη «αλήθεια». Όμως αυτή την αλήθεια που παρουσιάζετε, πώς την τεκμηριώνετε επιστημονικά; Πώς για παράδειγμα μπορείτε να αποδείξετε ότι οι Ρομά γονείς θέλουν να πάνε τα παιδιά τους σε σχολείο; Ότι δεν είναι κλέφτες; Έχετε βιβλιογραφία; Μπορείτε να βασίσετε αυτά που λέτε πάνω σε μελέτες, πάνω σε στατιστικά δεδομένα;

Στην παρούσα ιστορία εντοπίζω δύο σημεία προς ανάλυση. Το πρώτο έχει να κάνει με τις προκαταλήψεις που μαστίζουν μέρος των επαγγελματιών υγείας σε σχέση με τους Ρομά και το πώς αυτές μπορεί να συμβάλλουν στην αντίληψη του ρόλου των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας. Το δεύτερο έχει να κάνει με τον επιστημονικό ρατσισμό που υπάρχει ακόμα απέναντι στους Ρομά (Acton 2015).

Αναφορικά με το πρώτο σημείο, μέχρι και σήμερα αναρωτιέμαι πόσο διαφορετικά θα είχε εξελιχθεί αυτή η παρουσίαση αν τελικά ο διαμεσολαβητής που είχε ανταποκριθεί στην πρόσκλησή μου δεν χρειαζόταν να φύγει επείγοντως λίγο πριν μπούμε στην αίθουσα. Πώς θα μιλούσαν για τους Ρομά, αν είχαν μπροστά τους ένα διαμεσολαβητή από την κοινότητά τους, με τον οποίο θα μπορούσαν να ανοίξουν συζήτηση και, με λίγη θέληση, να προσπαθήσουν να δουν τον κόσμο από μια δική του

οπτική; Θα κατάφερνε άραγε, όπως έχει αναφερθεί στη συναινετική αφήγηση για τα οφέλη των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας, να έρθει αντιμέτωπος με τις ρατσιστικές αντιλήψεις που είχαν ακουστεί μέσα σε αυτή την αίθουσα και να αλλάξει, έστω και λίγο, τις απόψεις αυτών των επαγγελματιών υγείας; Σύμφωνα με μελέτες, παρά τις καλές επιπτώσεις της υγείας σε πολλές κοινότητες, οι διαμεσολαβητές φαίνεται να μην έχουν καταφέρει να αντιστρέψουν τις ρατσιστικές αντιλήψεις που μπορεί να έχει μέρος των επαγγελματιών υγείας, να μην έχουν εξουδετερώσει την απουσία σχετικής εκπαίδευσής των επαγγελματιών υγείας σε θέματα κατά του ρατσισμού και τέλος να μην έχουν θέσει στις προτεραιότητές τους την εξάλειψη των διάχυτων διακρίσεων στην παροχή υγειονομικής περίθαλψης (Bhabha 2017:7, Khlbrandt 2017:270).

Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, το υγειονομικό προσωπικό σε κάποιες περιπτώσεις αναπτύσσει περιορισμένη συνεργασία μαζί τους, ενδέχεται να επαναπαύεται στο έργο που αναλαμβάνει, αμελώντας έτσι τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντα που έχει απέναντι στους ασθενείς, να φέρεται ρατσιστικά και να τους εκφοβίζει μέσα από τη θέση εξουσίας που φέρει, να τους χρησιμοποιεί ως δικαιολογία για να αποφύγει την επαφή με τους ασθενείς, και να τους αναθέτει εργασίες που δεν συμπεριλαμβάνονται στις αρμοδιότητές τους (OSF 2011, Kyuchukon 2012, Liégeois 2013, Schneeweis 2015, The Intercultural Institute of Timisoara 2017).

Το δεύτερο σημείο προς συζήτηση, όπως ανέφερα και παραπάνω, αφορά το επιστημικό ερώτημα το οποίο βασίζεται πάνω στις επιστημονικού τύπου συναινετικές αφηγήσεις γύρω από τους Ρομά και οι οποίες με τη σειρά τους δείχνουν προς την κατεύθυνση των προγραμμάτων για τους Ρομά διαμεσολαβητές υγείας: *«Μπορείτε να βασίσετε αυτά που λέτε πάνω σε μελέτες, πάνω σε στατιστικά δεδομένα;»*. Σύμφωνα με τον Surdu (2014) η ταυτότητα των Ρομά, όπως την γνωρίζουμε σήμερα, δεν θα υπήρχε χωρίς την αφήγηση που έχουν δημιουργήσει οι πολυάριθμοι ειδικοί (π.χ. Παγκόσμια Τράπεζα), καθώς η παραγωγή γνώσης γύρω από τους Ρομά παρουσιάζει μια περίεργη συναίνεση σχετικά με το ποιοι είναι, ενισχύοντας κατ' αυτό τον τρόπο τα στερεότυπα που τους έχουν αποδοθεί. Η συναίνεση αυτή φαίνεται να προκύπτει από την ερμηνεία στοιχείων τα οποία συλλέγονται από μια ποικιλία επιστημονικών προσεγγίσεων, όπως καταμέτρηση, ταξινόμηση, δημογραφικές προβλέψεις, χαρτογράφηση, φωτογράφιση και δημιουργία προφίλ DNA (Surdu 2014).

Κατά συνέπεια, συνεχίζει ο συγγραφέας (Surdu 2014), δεδομένου ότι η ταυτότητα των Ρομά τείνει να αναγνωρίζεται από τη δύναμη των στερεοτύπων που

σχετίζονται με τη γνώση (π.χ. ότι οι Ρομά είναι ένας πληθυσμός ευάλωτος και περιθωριοποιημένος, ο οποίος, αν δε βρίσκεται σε κίνδυνο, θα είναι εξαρτώμενος από το κράτος πρόνοιας, κλπ.) θα πρέπει να εξετάσουμε αυτή την «εκπαιδευμένη οπτική», αναπόσπαστο κομμάτι της οποίας αποτελούν οι εν λόγω επιστημονικές προσεγγίσεις. Με βάση την προτροπή του Surdu, θεωρώ ότι έχει νόημα σε αυτό το σημείο να θέσω το εξής ηθικό ερώτημα ως απάντηση στην παραπάνω ερώτηση του φοιτητή (*Μπορείτε να βασίσετε αυτά που λέτε πάνω σε μελέτες, πάνω σε στατιστικά δεδομένα;*): «Πρέπει να υπάρχει θέση για τις φυλετικές ταυτότητες στην επιστημονική κοινότητα σε ένα κόσμο στον οποίο υπάρχει ακόμα ρατσισμός;» (Appiah 1996).

4. Περιορισμοί της μελέτης

Η παρούσα διπλωματική έχει σημαντικούς περιορισμούς. Αρχικά, δεδομένης της αναστοχαστικής της φύσης, τίθενται κάποια ζητήματα σε ο, τι αφορά την ανάκτηση των πρωτογενών δεδομένων (σύντομων ιστοριών), αφενός επειδή η συλλογή τους δεν είχε πραγματοποιηθεί στο πλαίσιο κάποιας οργανωμένης μελέτης πεδίου και αφετέρου επειδή κάποιες από τις λεπτομέρειες (πέρα από τη χρήση του προσωπικού ημερολογίου και των βίντεο) έπρεπε να τις ανασύρω από τη μνήμη μου, με τους όποιους περιορισμούς σχετίζεται αυτό. Άλλοι περιορισμοί είναι η ελάχιστη αναφορά στην ελληνική βιβλιογραφία, επειδή δεν υπάρχει σχετικό υλικό, το γεγονός ότι η ανασκόπηση της βιβλιογραφίας έγινε μόνο στην ελληνική και την αγγλική γλώσσα και ότι η έκταση της διπλωματικής δε μου επέτρεψε σε κάποιες περιπτώσεις την περαιτέρω ανάλυση κάποιων ζητημάτων. Τέλος, οφείλω να επισημάνω ότι το πρόγραμμα «Νέοι Ρομά Διαμεσολαβητές Υγείας» δεν υλοποιήθηκε με την υποστήριξη κάποιου μεγάλου σχετικού προγράμματος, όπως συνέβη με τα υπόλοιπα προγράμματα στην Ευρώπη, αλλά με δική μου πρωτοβουλία, πράγμα που σημαίνει ότι οι προοπτικές απασχόλησης των εκπαιδευόμενων ήταν μειωμένες εξ αρχής.

5. Συμπεράσματα

Στην παρούσα μελέτη εξέτασα, μέσα από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και την επιμέρους αναστοχαστική ανάλυση εννιά σύντομων ιστοριών από το πεδίο, τη σχέση μεταξύ των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας και των συναινετικών αφηγήσεων γύρω από τους Ρομά, τους τρόπους με τους οποίους γίνεται αντιληπτός ο ρόλος τους από τους ίδιους, τις κοινότητές τους, το κράτος, την ΚτΠ και τις διεθνείς οργανώσεις και τέλος τους τρόπους με τους οποίους ενδέχεται τα προγράμματα αυτά να εξυπηρετούν πολιτικές πολύ ευρύτερες από αυτές που αφορούν τον τομέα της υγείας.

Αναλυτικότερα, αρχικά έγινε μια σύντομη αναφορά στην εξέλιξη του «μικρόκοσμου» των Ρομά από το 1960 και εξής και στο ρόλο που διαδραμάτισαν ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών, οι διεθνείς ΜΚΟ και η ΕΕ γενικότερα και ο τομέας της υγείας ειδικότερα, στη διαμόρφωση της ταυτότητας των Ρομά και των σχετικών συναινετικών αφηγήσεων γύρω από αυτούς. Στη συνέχεια, εξέτασα τους ισχυρισμούς της συναινετικής αφήγησης σχετικά με τα οφέλη των Ρομά διαμεσολαβητών και κατέδειξα ότι το πλήθος της σχετικής βιβλιογραφίας βασίζεται, στην συντριπτική του πλειοψηφία, σε δημοσιεύσεις που προέρχονται από το ΣτΕ και την οργάνωση OSF, και ότι η ακαδημαϊκή βιβλιογραφία σχετικά με αυτό, η οποία δεν επιβεβαιώνει τους ισχυρισμούς της συναινετικής αφήγησης, όχι μόνο είναι αρκετά περιορισμένη αλλά και παραγκωνισμένη. Αναφορικά με τα ευρήματα που προέκυψαν από την ανάλυση των ιστοριών, φαίνεται να επιβεβαιώνεται ο ισχυρισμός της Khlbrandt (2017:17-30) ότι η επίκληση στην αναγκαιότητα των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας, όχι μόνο προκύπτει από τις συναινετικές αφηγήσεις γύρω από τους Ρομά, οι οποίες μπορούν να αποδομηθούν πολύ εύκολα, αλλά αποτελούν πλέον σημαντικό μέρος αυτών.

Σε ό,τι έχει να κάνει με το πώς γίνεται αντιληπτός ο ρόλος των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας, σύμφωνα με τις αναλύσεις των ιστοριών, οι ίδιοι βλέπουν το ρόλο τους ως μια ευκαιρία βελτίωσης του οικονομικού, κοινωνικού, πολιτιστικού και συμβολικού τους κεφαλαίου και ως μια εργασία που τους τοποθετεί πάνω από τις «αδύναμες» κοινότητές τους και κάτω από τους «εξελιγμένους» Μπαλαμούς, επιβεβαιώνοντας τον ισχυρισμό της Schneeweis (2015), ότι η αντίληψη για την εξουσία που φέρει ο ρόλος του διαμεσολαβητή μεταβάλλεται ανάμεσα στα θεσμικά τοπία (χώροι ηγεμονικών οδηγιών), τις κοινότητες των Ρομά (ο τόπος όπου οι διαμεσολαβητές έχουν συμβολικό έλεγχο) και τους χώρους αντίστασης και εσωτερικευμένων διακρίσεων. Στις κοινότητες των Ρομά, ο ρόλος του Ρομά διαμεσολαβητή υγείας άλλοτε φαίνεται να

γίνεται αντιληπτός ως αυτός του «ιθαγενή πληροφοριοδότη» ο οποίος, ερχόμενος σε επαφή με τους Μπαλαμούς που διαχειρίζονται τα χρήματα για τα προγράμματα των Ρομά, κερδίζει σε βάρος της κοινότητας, και άλλοτε ως άτομου που τους προσφέρει την ευκαιρία να προφυλαχτούν από κάποιο κίνδυνο ο οποίος καιροφυλαχτεί στην κοινότητά τους. Όσον αφορά το κράτος, φαίνεται να τους προσδίδει ένα εργαλειακό ρόλο (διαμεσολαβητής «δούρειος ίππος») με σκοπό να προλάβει/εκτονώσει δυνητικά εκρηκτικές καταστάσεις (Liégeois 2012:6) ή και να συνεχίσει να παράγει γνώση που θα ενισχύει τις υπάρχουσες συναινετικές αφηγήσεις. Σε ό,τι έχει να κάνει με την ΚτΠ και τις διεθνείς οργανώσεις, ο ρόλος του Ρομά διαμεσολαβητή υγείας φαίνεται να αποτελεί το αντικείμενο και παράλληλα το μέσο των «μεταποικιακής μορφής» αναπτυξιακών προγραμμάτων (van Baar 2011a:70), που σκοπό έχουν την εφαρμογή και εγκαθίδρυση της νεοφιλελεύθερης πολιτικής.

Μάλιστα, ο τρόπος με τον οποίο βλέπουν το κράτος, η ΚτΠ και οι διεθνείς οργανώσεις το ρόλο του Ρομά διαμεσολαβητή υγείας, μας οδηγεί και στο τρίτο ερώτημα σχετικά με τους τρόπους με τους οποίους ενδέχεται τα προγράμματα αυτά να εξυπηρετούν πολιτικές πολύ ευρύτερες από αυτές που αφορούν τον τομέα της υγείας. Αναλυτικότερα, τα προσανατολισμένα προς τα ανθρώπινα δικαιώματα νεοφιλελεύθερης μορφής προγράμματα για τους Ρομά διαμεσολαβητές υγείας, όπως έχουν υλοποιηθεί μέχρι στιγμής, φαίνεται να θέτουν όρια στην επίτευξη της κοινωνικής ισότητας, καθώς δεν προσφέρουν ευκαιρίες αναδιάρθρωσης της εξουσίας στην κοινωνία, αναπαράγουν τις υπάρχουσες ιεραρχίες μέσα στην Ευρωπαϊκή κοινωνία και, μη δίνοντας έμφαση στην οικονομική δικαιοσύνη, δε διευθετούν τις κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες που υπάρχουν στις κοινότητες των Ρομά (Trehan 2009b:64).

Παράλληλα, αν και η διαμεσολάβηση φαίνεται να έχει θετικό αντίκτυπο σε ορισμένες κοινότητες για ορισμένα άτομα, δεν φαίνεται να μπορεί να αποτελέσει από μόνη της κατάλληλο μέσο για πολιτικό ακτιβισμό και για μια ευρύτερη εκστρατεία βάσης, ιδίως σε θέματα διαρθρωτικής φτώχειας, ανισοτήτων και ρατσιστικών διακρίσεων, καθώς λειτουργεί ως παραμόρφωση ή ακόμη και εμπόδιο απέναντι στην ανάγκη διαρθρωτικών εκστρατειών για δικαιοσύνη, ισότητα και ελευθερία (Popkosteadinova 2011). Τέλος, τα εν λόγω προγράμματα ενσωμάτωσης, τα οποία εξακολουθούν να βλέπουν τις Ρομά κοινότητες ως εξαρτημένες και μη έχουσες αυτενέργεια και δυνατότητα διατύπωσης των αναγκών τους και συλλογικής δημοκρατικής εκπροσώπησης (Clark 2017:10) και την υγεία τους ως απομονωμένο

εθνικό πρόβλημα για το οποίο δεν υπάρχει πολιτική ευθύνη (Escobar-Ballesta 2018), φαίνεται να χρησιμεύουν ως καμουφλαρισμένα νέο-αποικιοκρατικά προγράμματα του 21ου αιώνα, τα οποία, έχοντας ως βασικά τους συστατικά την εξουσία, τον έλεγχο και την επιρροή, συνεχίζουν να διαιωνίζουν τις κοινωνικές, οικονομικές, φυλετικές και έμφυλες ανισότητες.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Αλεξίου, Θ. (2017). *Κοινωνική Πολιτική και Βιοπολιτική. Από την ταξική αντιπαράθεση στη «μικροφυσική της εξουσίας. Κοινωνική Πολιτική*, 5, 5 - 28.
doi:<http://dx.doi.org/10.12681/sp.10598> Διαθέσιμο στο:
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/ee kp/article/view/10598> .
- Βαξεβανόγλου, Α. (2001). *Έλληνες Τσιγγάνοι περιθωριακοί και οικογενειάρχες*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Βασιλειάδου, Μ., Μαρσέλος, Β., & Παυλή-Κορρέ, Μ. (1988). *Πειραματικό Πρόγραμμα Επιμόρφωσης Επιμορφωτών Τσιγγάνων Αγίας Βαρβάρας Αττικής και Κάτω Αχαΐας, Αχαΐας*. Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης.
- Βασιλειάδου, Μ., & Ιωαννίδου, Μ. (1999). *Εκπαιδευτικό πρόγραμμα για την κατάρτιση Τσιγγάνων συνδέσμων (mediators)*. Κοινοτική πρωτοβουλία απασχόληση / Integra 1998-2000, Διακρατικό σχήμα «proklisi» Αθήνα: Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης.
- Ευρωπαϊκό Κέντρο για τα Δικαιώματα των Ρομά (2004). *Επιχειρήσεις Καθαριότητας, Ο Αποκλεισμός των Ρομά στην Ελλάδα* (μτφρ. Δήμητρα Σταφυλιά) Κοινή έκθεση για την Ελλάδα του ευρωπαϊκού κέντρου για τα δικαιώματα των Ρομά και του Ελληνικού Παρατηρητηρίου των Συμφωνιών του Ελσίνκι. European Roma Rights Center (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 2003).
- Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής (ΚΕΔΑ), (2013). *Δράση «Προαγωγή Υγείας των παιδιών Ρομά», Φυλλάδιο ενημέρωσης 1 – Ιανουάριος 2013*. Αθήνα: Πρόγραμμα Εκπαίδευση των παιδιών Ρομά, ΕΚΠΑ.
- Λυδάκη, Α. (1997). *Μπαλαμέ και Ρομά*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Λυδάκη, Α. (1998). *Οι Τσιγγάνοι στην πόλη: Μεγαλώνοντας στην Αγ. Βαρβάρα*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Marcus, G., & Fischer, M. (2016). *Η ανθρωπολογία ως κριτική του πολιτισμού. Μια πειραματική στιγμή στις επιστήμες του ανθρώπου* (Μτφρ-προλεγόμενα Φώτης Τερζάκης) Αθήνα: Ηριδανός (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1986).

- Ντούσας, Δ. (1997). *Ρομ και Φυλετικές Διακρίσεις*, στο Ιστορία, Κοινωνία, Πολιτισμός, Εκπαίδευση και Ανθρώπινα Δικαιώματα. Αθήνα: Gutenberg.
- Ντούσας, Δ. (2001). *Rom Και Μουσικοχορευτικός Κόσμος, Αισθητικές, Ιστορικές, Βιογραφικές, Κοινωνιολογικές και Κριτικές Διεισδύσεις στη Μουσική Τέχνη Τσιγγάνων και Μπαλαμέ*. Αθήνα: Τυπωθήτω.
- Πετράκη, Ι. (2014). *Η Κατάσταση Υγείας των Ρομά - Παράδειγμα Καλής Πρακτικής Συντονισμού στο Πεδίο αναφορικά με τη Παροχή Πρωτοβάθμιας Φροντίδας Υγείας σε Ρομά Παιδιά*. Διπλωματική Εργασία για το Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Διεθνής Ιατρική και Διαχείριση Κρίσεων Υγείας». Ιατρική Σχολή, ΕΚΠΑ.
- PRAKSIS. (2014a). *Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα Ρομά Διαμεσολαβητές Υγείας, Εγχειρίδιο Συμμετεχόντων*. Αθήνα: PRAKSIS.
- PRAKSIS. (2014b). *Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα Ρομά Διαμεσολαβητές Υγείας, Οδηγός εκπαιδευτών και εισηγητών*. Αθήνα: PRAKSIS.
- Smith, P. (2006). *Πολιτισμική θεωρία, Μια εισαγωγή* (επιμέλεια Νίκος Μπουμπάρης) Αθήνα: Κριτική. (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 2001).
- Χάρβει, Ν. (2007). *Νεοφιλελευθερισμός, ιστορία και παρόν* (μτφρ. Αριάδνη Αλαβάνου) Αθήνα: Καστανιώτης (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 2005).

Ξενόγλωσση

- Abu-Lughod, L. (1991). *Writing against Culture*. In *Recapturing Anthropology: Working in the Present*. (ed. Richard Fox.) Santa Fe, NM: School of American Research Press: 137-62.
- Abu-Lughod, L. eds. (1998) *Remaking women: feminism and modernity in the Middle East*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Acton, T. (2015). *Scientific racism, popular racism and the discourse of the Gypsy Lore Society*. *Ethnic and Racial Studies*. 1-18. 10.1080/01419870.2015.1105988.
- Adams, T., Jones, S., and Ellis, C. (2015). *Autoethnography: Understanding Qualitative Research*. Oxford: Oxford University Press.
- Agamben, G. (2005). *Homo Sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή* (μτφρ. Παναγιώτης Τσιαμούρας) Αθήνα: Scripta. (το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το έτος 1995).

- Albert, G., & Szilvasi, M. (2017). Intersectional Discrimination of Romani Women Forcibly Sterilized in the Former Czechoslovakia and Czech Republic. *Health and Human Rights*, 19(2), 23–34.
- Angelelli, C. (2008). *The role of the interpreter in the health care setting: a plea for a dialogue between research and practice*. In: Valero-Garcés C, Martin A, editors. Crossing borders in community interpreting: definitions and dilemmas. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins; 147–64.
- Appiah, KA. (1996). *Race, Culture, Identity: Misunderstood Connections*. The tanner lectures on human values, delivered at University of California at San Diego October 27 and 28, 1994. Διαθέσιμο στο: <https://philpapers.org/archive/APPRCI.pdf>
- ASSET, Best practice platform, The Health Mediators project in Romania (RHM – Roma Health Mediators). Διαθέσιμο στο: <http://www.asset-scienceinsociety.eu/outputs/best-practice-platform/health-mediators-project-romania-rhm-%E2%80%93-roma-health-mediators>
- Battaglini, M. (2017). A mixed-methods evaluation of Roma health mediation. *The Public Sphere Journal Of Public Policy*. 15-43. Διαθέσιμο στο: http://publicspherejournal.com/wp-content/uploads/2017/03/PSJ17_Article01.pdf
- Bejenariu, S., & Andreea, M. (2014) ‘Bridging the Gap for Roma Women: The Effects of a Health Mediation Program on Roma Prenatal Care and Child Health’. *Working Papers in Economics, University of Gothenburg* April (590): 1–42.
- Belak, A., Veselska, Z., Geckova, A., Dijk, J., & Reijneveld, S. (2017). How Well Do Health-Mediation Programs Address the Determinants of the Poor Health Status of Roma? A Longitudinal Case Study. *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, 14(12), 1569. doi: 10.3390/ijerph14121569.
- Bhabha, H.K. (1992). *Postcolonial authority and postmodern guilt*. Cultural Studies. Ed. Lawrence Grossberg, Cary Nelson, & Paula A. Treichler. New York: Routledge.
- Bhabha, H.K. (1996). *Postmodernism/postcolonialism*. Critical terms for art history. Ed. Robert S. Nelson and Richard Shiff. Chicago: University of Chicago Press.
- Bhabha, J., Matache, M., & Sorde MT. (2017). The Critical Role of Research in Advancing Romani’s Right to Health. *Health and Human Rights*. 19. 5-7.
- Bowen, S. (2001). *Language barriers in access to health care*. Ottawa: Health Canada.
- Butler, J. (1990). *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*. New York:

- Routledge.
- Čebrown, U.L., Pistotnik, S., Jazbinšek, S., & Farkaš-Lainščak, J. & World Health Organization. Regional Office for Europe. (2017). Case study: evaluation of the implementation of intercultural mediation in preventive health-care programmes in Slovenia. Public health panorama, 3 (1), World Health Organization. Regional Office for Europe. <http://www.who.int/iris/handle/10665/254732>
- Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. & Passeron, J. (1977). *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Campbell, C., & Jovchelovitch, S. (2000). Health, Community and Development: Towards a Social Psychology of Participation. *Journal of Community and Applied Social Psychology* 10 (4): 255–70. doi:10.1002/1099-1298(200007/08)10.
- Castro, A., & Santos, M. (2015). *Roma municipal mediator project. Experimental project evaluation results*. Lisbon: University Institute of Lisbon, Centre for Socioeconomic Change and Territorial Studies. Διαθέσιμο στο: http://coe-romed.org/sites/default/files/documentation/Roma%20municipal%20mediator%20project.%20Experimental%20project%20evaluation%20results%20-%20Summary%20report.final_0.pdf
- Clark, C. (2017, in press) Romani activism and community development: are mediators the way forward? in Craig, C. (editor) *Community Organising Against Racism: Race, Ethnicity and Community Development*, Bristol: Policy Press. Διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/35075975/Romani_activism_and_community_development_are_mediators_the_way_forward_in_Craig_G._2017_editor_Community_Organising_Against_Racism_Race_Ethnicity._Bristol_Policy_Press
- Clifford, J., & Marcus, G. E. (Eds.). (1986). *Writing culture: The poetics and politics of ethnography*. Berkeley, CA: California University Press.
- CoE. (n.d.a). *Ενημερωτικό φυλλάδιο για το Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα για την Εκπαίδευση Ρομά Διαμεσολαβητών*, ROMED, CoE
- CoE. (n.d.b). *Brochure for Code of ethics for mediators*, ROMED, CoE
- CoE. (n.d.c). *1.0 From India to Europe*, Fact sheets on Roma history, Project education

- of Roma children in Europe, Council of Europe, available at:
https://www.coe.int/t/dg4/education/roma/histoCulture_en.asp
- CoE. (n.d.d). *2.0 Arrival in Europe*, Fact sheets on Roma history, Project education of Roma children in Europe, Council of Europe, available at:
https://www.coe.int/t/dg4/education/roma/histoCulture_en.asp
- CoE. (n.d.e). *2.2 Wallachia and Moldavia*, Fact sheets on Roma history, Project education of Roma children in Europe, Council of Europe, available at:
https://www.coe.int/t/dg4/education/roma/histoCulture_en.asp
- CoE. (n.d.f). *2.4 Western Europe*, Fact sheets on Roma history, Project education of Roma children in Europe, Council of Europe, available at:
https://www.coe.int/t/dg4/education/roma/histoCulture_en.asp
- CoE. (n.d.g). *3.2 Russian Empire*, Fact sheets on Roma history, Project education of Roma children in Europe, Council of Europe, available at:
https://www.coe.int/t/dg4/education/roma/histoCulture_en.asp
- CoE. (n.d.h). *4.1 Austria and Hungary 1850-1938*, Fact sheets on Roma history, Project education of Roma children in Europe, Council of Europe, available at:
https://www.coe.int/t/dg4/education/roma/histoCulture_en.asp
- CoE. (n.d.i). *5.1 Concentration Camps*, Fact sheets on Roma history, Project education of Roma children in Europe, Council of Europe, available at:
https://www.coe.int/t/dg4/education/roma/histoCulture_en.asp
- CoE. (n.d.j). *6.2 Institutionalisation and Emancipation*, Fact sheets on Roma history, Project education of Roma children in Europe, Council of Europe, available at:
https://www.coe.int/t/dg4/education/roma/histoCulture_en.asp
- CoE. (n.d.k). *7.0 Third Migration*, Fact sheets on Roma history, Project education of Roma children in Europe, Council of Europe, available at:
https://www.coe.int/t/dg4/education/roma/histoCulture_en.asp
- CoE. (2012). Committee of Ministers, *Recommendation CM/Rec(2012)9 of the Committee of Ministers to member States on mediation as an effective tool for promoting respect for human rights and social inclusion of Roma*, 12 September 2012, Διαθέσιμο στο: <http://www.refworld.org/docid/50697da82.html>
- CoE. (2016). Final report endorsed by the thematic group of experts CAHROM, Ad hoc committee of experts on Roma and Travelers issues (CAHROM) *Thematic report of the group of experts on Roma health mediators*. Strasbourg. Διαθέσιμο στο:

<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806a9331>

- Crenshaw, K. (2003). *Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color*, In *Identities: Race, Class, Gender and Nationality*, ed. Alcoff, L.M. and Mendieta, E., Blackwell Publishing, 175-201
- Christianakis, M. (2015). Victimization and vilification of Romani children in media and human rights organizations discourses. *Social Inclusion* 3 (5), 48-63
- Crowe, D.M. (2000). Muslim Roma in the Balkans. *Nationalities Papers*, 28:1, 93-128, DOI: [10.1080/00905990050002470](https://doi.org/10.1080/00905990050002470)
- Csepeli, G., & Simon, D. (2004). Construction of Roma identity in Eastern and Central Europe: Perception and self-identification. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 30(1), 129–150.
- Dachev, M. (n.d.), *Health Mediators – The Best Policy for Roma Integration in Bulgaria*, National Network of Health Mediators. Διαθέσιμο στο: http://www.zdravenmediator.net/en/article.php?page_id=63&category_id=11&id=136
- David, A. (1981). *Women, Race and Class*. Great Britain: Cox and Wymann Ltd
- De Graaf, P., Rotar Pavlič D., Zelko E., Vintges, M., Willems, S., & Hanssens, L. (2016). Primary care for the Roma in Europe: position paper of the European Forum for Primary Care. *Zdrav Var* 55(3): 218-224.
- Delcour, C., & Hustinx, L. (2015). Discourses of Roma Anti-Discrimination in Reports on Human Rights Violations. *Social Inclusion*. 3. 90-102. 10.17645/si.v3i5.225.
- Economist. (2015). *Roma Left behind*. Διαθέσιμο στο: <https://www.economist.com/europe/2015/06/04/left-behind>
- EQUAL Report. (2010). *Training Roma as Cultural Mediators*. Διαθέσιμο στο: http://ec.europa.eu/employment_social/equal_consolidated/data/document/IE%20-%20training%20roma%20as%20cultural%20mediators.pdf
- Eriksson, M. (2011). Social capital and health: Implications for health promotion. *Global health action*. 4. 5611. 10.3402/gha.v4i0.5611.
- Erjavec, K. (2001). Media representation of the discrimination against the Roma in Eastern Europe: The case of Slovenia. *Discourse and Society*, 12(6), 699–727.
- Escobar-Ballesta, M., Garcia-Ramirez, M., Miranda, D., & Petrova-Benedict, R. (2018). Shedding light on governance for Roma health inequities. *Journal of Prevention & Intervention in the Community*. 46. 84-99. 10.1080/10852352.2018.1386340.

- European Western Balkans. (2016). *Roma are part of our Union and must not be left behind: EU statement on International Roma Day* - European Western Balkans. Διαθέσιμο στο: <https://europeanwesternbalkans.com/2016/04/08/roma-are-part-of-our-union-and-must-not-be-left-behind-eu-statement-on-international-roma-day/>
- Ellingson, L., Ellis C. (2008). *Autoethnography as constructionist project*. In J. A. Holstein & J. F. Gubrium (Eds.), *Handbook of constructionist research*. New York: Guilford Press. 445-466.
- Fanon, F. (2008) *Black Skin, White Masks*. London: Pluto Press.
- Fakiola, M. and Arvanitis, E. (2018). A professional narrative of roma mediation in Ilion, Greece. *Educational Journal of the University of Patras*, UNESCO Chair 2018, 5(2), p. 43-53, ISSN: 2241-9152.
- Filakovska Bobakova, D., Dankulincova Veselska, Z., Babinska, I., Klein, D., Madarasova Geckova, A. & Cisláková L. (2015). Differences between Roma and non-Roma in how social support from family and friends helps to overcome health care accessibility problems. *International journal for equity in health*. 14. 37. 10.1186/s12939-015-0165-z.
- Foucault, M. (1969). *The Archaeology of Knowledge*. Routledge, 1972.
- Foucault, M. (1973). *The Birth of the Clinic. An Archaeology of Medical Perception*. London: Routledge.
- Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality*, Volume1. New York: Pantheon.
- Foucault, M. (1979). *Discipline and Punish*. New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (2008). *The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France, 1978-1979*. Edited by Michel Sennellart and translated by Graham Burchell. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- FRA. (2014). *Education*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Fraser, A. (1992). *The Gypsies*. Blackwell Publishers: Oxford
- Freire, P. (1993). *Pedagogy of the Oppressed*. The Continuum International Publishing Group
- Friedman, E., & Friedman, V. (2015). Network Discussion 1: Measuring and reporting on Romani populations. In *Romani worlds: Academia, policy, and modern media*, Viktor A. Friedman, Eeben Friedman, eds, Cluj-Napoca, ISPMN: 29-47.
- Gay y Blasco, P. (2008). Picturing “Gypsies”: Interdisciplinary approaches to Roma representation. *ThirdText*, 22(3), 297-303.

- Giménez Adelantado, A. (2011). Intercultural mediation with the roma community in health-care contexts. *Recerca.Revista De Pensament I Anàlisi*, (11), 125-143. doi: 10.6035/recerca.2011.11.9.
- Giroux, H. A. (2001). Culture, power and transformation in the work of Paulo Freire. In F. Schultz (Ed.), *SOURCES: Notable selections in education* (3rd ed.) (pp. 77-86). New York: McGraw 86-Hill Dushkin.
- Gobbo, F. (2004). Cultural Intersections: The Life Story of a Roma Cultural Mediator. *European Educational Research Journal*, 3(3), 626-641. doi: 10.2304/eej.2004.3.3.6
- Goodwin, M. (2009). Multi-dimensional exclusion: viewing Romani marginalization through the nexus of race and poverty. In D. Schiek & V. Chege (Eds.), *European Union non-discrimination law: Comparative perspectives on multi-dimensional equality law*. Abingdon: Routledge. 137-162.
- Goldberg, D.T. (2009). *The Threat of Race: Reflections on Racial Neoliberalism*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*. Q. Hoare and G. Nowell Smith (eds), New York: International Publishers.
- Gramsci, A. (2001) *State and Civil Society*. Selections from the Prison Notebooks, (trans.) Q. Hoare, New York: International Publishers, http://www.marxists.org/archive/gramsci/prison_notebooks/state_civil/index.htm.
- Guilhot, N. (2007). Reforming the World: George Soros, Global Capitalism and the Philanthropic Management of the Social Sciences. *Critical Sociology*. 33 (3): 447–477. doi:10.1163/156916307X188988.
- Hajioff, S., & Martin, M. (2000). The Health of the Roma People: A Review of the Published Literature. *J Epidemiol Community Health* 54 (11): 864–69. doi:10.1136/jech.54.11.864.
- Hall, S. (1993). Culture, Community, Nation. *Cultural Studies* 7 (3): 349–63.
- Hall, S. & Du Gay P. (1996). *Questions of Cultural Identity*. Sage.
- Hancock, I. (1987). *The emergence of Romani as a koïné outside of India*. In Acton T. (ed): *Scholarship and Gypsy Struggle: Commitment in Romani Studies*. University of Hertfordshire Press: Hatfield
- Hancock, I. (2004). *Romanies and the Holocaust: A reevaluation and an overview*. In D. Stone (Ed.), *The historiography of the Holocaust* (pp. 383–396).
- Hemelsoet, E. (2013). *The Roma people: problem or mirror for Western European*

- societies? An exploration of educational possibilities*. In M. Miskovic (Ed.), *Roma education in Europe: Practices, policies and politics*. Philadelphia: Routledge. 59-70.
- Howarth, C, Foster, J. & Dorrer, N. (2004). Exploring the Potential of the Theory of Social Representations in Community-Based Health Research - And Vice Versa? *Journal of Health Psychology* 9 (2): 229–43. doi:10.1177/1359105304040889.
- Hajioff, S., McKee, M. (2000). The health of the Roma people: a review of the published literature. *Journal of Epidemiology & Community Health*. 54:864-869.
- Hekman, S. (2000). Beyond identity: feminism, identity and identity politics. *Feminist Theory* 1(3): 289–308.
- Iliadis, C. (2017). Empowering Roma People in Europe: Council of Europe’s Programs on Roma Mediation. *Yearbook Of The Institute Of East-Central Europe*, 15(3), 73-89.
- Ignatou-Sora, E. (2011). The discrimination discourse in relation to the Roma: Its limits and benefits. *Ethnic and Racial Studies*, 34(10), 1697-1714.
- Irishkanova, K., Röcklinsberg, C., Ozolina, O. & Zaharia, I.A. (2004). *Empathy as Part of Cultural Mediation*. In *Cultural Mediation in Language Learning and Teaching*, edited by G. Zarate, A. Gohard-Radenkovic, D. Lussier and H. Penz, 103. Strasbourg: Council of Europe, 101-132.
- Jovanović, J., Kóczé, A., Balogh, L. (2015). Intersections of Gender, Ethnicity, and Class: History and Future of the Romani Women’s Movement Working paper, Center for Policy Studies, Central European University, Budapest.
- JSI Research & Training Institute. (2006). Research-Evaluation of the Health Mediators Program within Roma Communities in Romania, JSI Research & Training Institute Center For Health Policies And Services.
- Kalaydjieva, L., Gresham, D., & Calafell, F. (2001). Genetic studies of the Roma (Gypsies): A review. *BMC Medical Genetics*. 2. 10.1186/1471-2350-2-5.
- Kapralski, S. (2004). *Ritual of Memory in Constructing the Modern Identity of Eastern European Romanies*. In *The Role of the Romanies: Images and Counter-Images of ‘Gypsies’/Romanies in European Cultures*, eds. Saul, Nicholas and Susan Tebbutt. Liverpool: Liverpool University Press. 208–25.
- Kapralski, S. (2012). Symbols and Rituals in the Mobilisation of the Romani National Ideal. *Studies in Ethnicity and Nationalism*. 12. 10.1111/j.1754-9469.2012.01152.x.

- Kende, A. (2000). The Hungary of otherness: The Roma (Gypsies) of Hungary. *Journal of Contemporary European Studies*, 8(2), 187–201.
- Kennedy, D. (2004). *The Dark Side of Virtue: Reassessing International Humanitarianism*, Oxford: Princeton University Press.
- Khlbrandt, C. (2017). *Containment - An examination of Roma health mediation in Romania*. PhD thesis, London School of Hygiene & Tropical Medicine. DOI: <https://doi.org/10.17037/PUBS.04645511>
- Kóczé, A. (2009). *Missing Intersectionality: Race/Ethnicity, Gender, and Class*. In Current Research and Policies on Romani Women in Europe, Policy Studies Series, Center for Policy Studies, Budapest.
- Kóczé, A. (2011). *Gender, Ethnicity and Class: Romani Women's Political Activism and Social Struggles*, PhD thesis, Budapest: CEU, Budapest College.
- Kóczé, A. (2019). *Illusionary Inclusion of Roma Through Intercultural Mediation*. In: van Baar H., Ivasiuc A., Kreide R. (eds) *The Securitization of the Roma in Europe*. Human Rights Interventions. Palgrave Macmillan, Cham.
- Kóczé, A., Rövid, M. (2012). *Pro-Roma Global Civil Society: Acting for, with or Instead of Roma?*. In: Kaldor M., Moore H.L., Selchow S., Murray-Leach T. (eds) *Global Civil Society 2012*. Global Civil Society Yearbook. Palgrave Macmillan, London
- Kocze, A., Kullmann, A., Scharle, A., Szendrey, O., Teller, N., & Zentai, V. (2014). *Toolkit on program-ming the Structural Funds for Roma inclusion in 2010–20*. Budapest: Open Society Foundations
- Kóczé, A & Rövid, M. (2017). Roma and the politics of double discourse in contemporary Europe. *Identities*. 24. 684-700. 10.1080/1070289X.2017.1380338.
- Kostka, J. (2015a). *Going beyond Political Commitments: Explaining Diverging Outputs in the Use of European Structural Funds for Roma Inclusion Strategies in Spain and Slovakia*. PhD thesis, Central European University.
- Kostka, J. (2015a). Implementation of Roma Inclusion Policies: Why Defining the Problem Matters. *Social Inclusion* 3 (5): 78. doi:10.17645/si.v3i5.231.
- Kovats, M. (1998) *The Development of Roma politics in Hungary 1989—1995* PhD thesis, University of Portsmouth.
- Kovats, M. (2012). The EU's Roma role. *Open Democracy*, 11th May. Διαθέσιμο στο: <https://www.opendemocracy.net/martin-kovats/eus-roma-role>

- Kovats, M. (2003). The politics of Roma identity: between nationalism and destitution. Διαθέσιμο στο: https://www.opendemocracy.net/people-migrationeurope/article_1399.jsp
- Kovats, M., & Law, I. (2018). *Rethinking Roma: Identities, Politicisation and New Agendas*. Taylor & Francis Ltd.
- Kyuchukov, H. (2012) Roma mediators in Europe: a new Council of Europe programme, *Intercultural Education*, 23(4): 375-378.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of space*. Malden, MA: Blackwell
- Lemon, A. (2002). *Telling Gypsy exile: Pushkin, India, and Romani Diaspora*. In D. Radulescu (Ed.), *Realms of exile: Nomadism, Diasporas, and Eastern European voices*. Lanham, MD: Lexington Books. 29–48.
- Liégeois, J. (2012). Summary brochure of the publication: *Developments in mediation, current challenges and the role of ROMED: Training program for Roma mediators*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Liégeois, J. (2013). *Developments in mediation, current challenges and the role of ROMED: Training program for Roma mediators*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Loveland, M. T., and Popescu, D. (2016). The Gypsy Threat Narrative. *Humanity & Society* 40 (3): 329–352. doi:10.1177/0160597615601715.
- Martín, M. & Hibernian Consulting (n.d.) *Fitting In: How Cultural Mediation Supports the Integration of the Roma Community in Ireland*, Funded under EQUAL Community Initiative.
- Marushiakova, E. & Popov, V. (2015). European Policies for Social Inclusion of Roma: Catch 22?. *Social Inclusion*, 3(5)19-31 Doi: 10.17645/si.v3i5.241.
- Matras, Y. (2015). *Europe's neo-traditional Roma policy: Marginality management and the inflation of expertise*. In *Romani worlds: Academia, policy, and modern media*, Viktor A. Friedman, Eeben Friedman, eds, Cluj-Napoca, ISPMN: 29-47.
- Mazloun, S. (2016). The Native Informant as a Cross-Cultural Mediator: The Case of Scheherazade. *Journal of Faculty of Languages and Translation*. 2016. 214-236.
- Méndez, M. (2013). Autoethnography as a research method: Advantages, limitations and criticisms *Colomb. Appl. Linguist. J. Bogotá, Colombia*. 279 – 287
- Mendizabal, I., Lao, O., Marigorta, U., Wollstein, A., Gusmão, L., & Ferak, V. et al.

- (2012). Reconstructing the Population History of European Romani from Genome-wide Data. *Current Biology*, 22(24), 2342-2349. doi: 10.1016/j.cub.2012.10.039
- Minervino, S., & Mayte Calvo M. (2007). Cultural Competence and Cultural Mediation: Diversity Strategies and Practices in Health Care. *Translocations* 2 (1): 190–98.
- Mitev, M.G. & Gjorgjev, M.D. (2017). *Roma Health Mediators in Macedonia: a successful model under threat?* ESPN Flash Report 2017/37 European Social Policy Network (ESPN) <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=17865&langId=en>
- Moorjani, P., Patterson, N., Loh, P. R., Lipson, M., Kisfali, P., Melegh, B. I., & Melegh, B. (2013). Reconstructing Roma History from Genome-Wide Data. *PLoS One*, 8(3), [e58633]. DOI: 10.1371/journal.pone.0058633
- Mulacka, I. (2015). *Bulletin on Roma Health Mediators*, Health Education and Research Association (H.E.R.A.) Bulletin No. 5 Διαθέσιμο στο: http://hera.org.mk/wp-content/uploads/2016/01/Bilten_Br5_ANG.pdf
- Mottier, V. (2008). Eugenics, politics and the state: Social democracy and the Swiss ‘gardening state’. *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*, 39(2), 263–269.
- Naydenova, V. (2014). *Roma Health Mediators: Advancing the health and rights of Roma communities*, Open Society Institute, available at: <https://ec.europa.eu/epale/en/resource-centre/content/roma-health-mediators-advancing-health-and-rights-roma-communities>
- Nirenberg, J. (2009). *Romani Political Mobilization from the First International Romani Union Congress to the European Roma, Sinti and Travellers Forum*. In: Sigona N., Trehan N. (eds) *Romani Politics in Contemporary Europe*. Palgrave Macmillan, London
- Okely, J. (1983). *The Traveller Gypsies*. Cambridge University Press.
- Okely, J. (2014). Recycled (mis)representations: Gypsies, Travellers or Roma treated as objects, rarely subjects. *People, Place and Policy Online*. 65-85. 10.3351/ppp.0008.0001.0006.
- O’Nions, H. (2011). Roma expulsions and discrimination: The elephant in Brussels. *European Journal of Migration and Law*, 13(4), 361-388.
- OSI. (2005). *Mediating Romani Health: Policy and program opportunities*. New York: Open Society Institutions.

- OSF. (2011). *Roma health mediators, successes and challenges*. Open Society Foundations, New York: *Open Society Public Health Program*.
- Patrin Web Journal. (1998). Timeline of Romani History, Διαθέσιμο στο: <http://www.oocities.org/~patrin/timeline.htm>
- Plopper, S., Iancu, D. (2005a). *Training Of Roma Health Mediators In Reproductive Health, Romanian Family Health Initiative, A comprehensive reproductive health curriculum*, Romanian Family Health Initiative JSI Research & Training Institute Inc, Διαθέσιμο στο: http://www.romania.jsi.com/Docs/rfhi_rhm_training_rh.pdf
- Plopper, S, Iancu, D. (2005b). *Training of Trainers Curriculum For Training Roma Health Mediators In Reproductive Health*, Romanian Family Health Initiative, A Comprehensive Reproductive Health Curriculum JSI Research & Training Institute Inc, Διαθέσιμο στο: http://www.romania.jsi.com/Docs/rfhi_rhm_tot_rh.pdf
- Popkostadinova, N. (2011). *Little to Celebrate Halfway through Europe's 'Roma Decade'*, Balkan Insight, July 8, 2011. Διαθέσιμο στο: <http://fellowship.birn.eu.com/en/alumni-initiative/alumni-initiative-articles-little-to-celebrate-halfway-through-europe-s-roma-decade>
- Radonić, L. (2015). People of Freedom and Unlimited Movement: Representations of Roma in Post-Communist Memorial Museums, *Social Inclusion*, 3(5) 64-77.
- Rădulescu, D. (2007). *Health mediators: Improving the Availability of Medical Care for the Roma Population*. In M. Chiriac, D. Grigore, L. Sanda, D. Rădulescu, M. Pătruleasa, M. Berindei & P. Zoltan, *Introduction To Roma Culture Exploring Cultural Diversity For Family Doctors* Bucharest,: JSI Research & Training Institute. 30-36. Διαθέσιμο στο: http://www.romania.jsi.com/Docs/cultural_div_manual_fd.pdf
- Ramone, J. (2011). *Transitions: Postcolonial Theories*. Palgrave Macmillan.
- Roman, G., Gramma, R., Enache, A., Pârvu, A., Moisa, Ș., Dumitraș, S., & Ioan, B. (2013). The health mediators-qualified interpreters contributing to health care quality among Romanian Roma patients. *Medicine, Health Care And Philosophy*, 16(4), 843-856. doi: 10.1007/s11019-013-9467-3.
- ROMED. (2017). Taking Stock and looking forward high level stakeholder seminar, 28

- March 2017, European Commission, Brussels, Belgium. Διαθέσιμο στο: <http://coe-romed.org/sites/default/files/documentation/Conference%20Report%20web.pdf>
- Rorke, B., & Usein, O. (Eds.). (2015). *A Lost Decade? Reflections on Roma Inclusion 2005–2015*. Budapest: Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation.
- Rövid, M. (2011). One-size-fits-all Roma? On the normative dilemmas of the emerging European Roma policy. *Romani Studies* 21(1), 1-22. Liverpool University Press.
- Rus, C. (2006). The situation of Roma School Mediators and Assistants in Europe, Council of Europe Directorate General IV Directorate of School, Out-of-School and Higher Education, Division of Educational Policies and European Dimension.
- Rus, C., Raykova, A., & Leucht, C. (2016). *ROMED1 trainer's handbook*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Said, E.W. (1978). *Orientalism*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Said, E.W. (1993). *Culture and imperialism*. New York: Alfred A. Knopf.
- Schaaf, M., Pana, A., Ileanu, B., & Metodieva, M. (2016). The costs and benefits of Roma Health Mediation in Bulgaria and Romania. *European Journal Of Public Health*, 26(suppl_1). doi: 10.1093/eurpub/ckw174.105
- Schapira, L., Vargas, E., Hidalgo, R., Brier, M., Sanchez, L., Hobrecker, K.I. (2008). Lost in translation: integrating medical interpreters into the multidisciplinary team. *Oncologist*. 13:586–92.
- Schvey, A., Flaherty, M. & Higgins, T. (2005). *The Children Left Behind: Roma Access to Education in Contemporary Romania*, 29 Fordham Int'l L.J. 1155 Διαθέσιμο στο: <https://ir.lawnet.fordham.edu/ilj/vol29/iss6/1>
- Schneeweis, A. (2009). Talking difference: discourses about the Gypsy / Roma in Europe since 1989. PhD thesis. University of Minnesota, Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11299/56088>.
- Schneeweis, A. (2013). Empowered Leaders and Alone in Community: Stories of Romanian Roma Health Mediators. *Women's Studies in Communication*. 36 (2):167–88. doi:10.1080/07491409.2013.794755.
- Schneeweis, A. (2015). Power, Gender, and Ethnic Spaces: Geographies of Power in Roma Communitities. *Journal Of Communication Inquiry*, 40(1), 88-105. doi: 10.1177/0196859915606975
- Schwandt, T. A. (1997). *Qualitative inquiry: A dictionary of terms*. Thousand Oaks, CA:

- Sage.
- SERCo. (2017). Οδηγός Διαμεσολαβητών Ρομά, Κύκλος Εργασιών 3, Παραδοτέο 3, SERCo, Κοινωνική επιχειρηματικότητα για τις κοινότητες των Ρομά http://cesie.org/media/SERCo_Roma-mediators-Guide_GR.pdf
- Spivak, G. C. (1988). *Can the Subaltern Speak?*. In *Marxism and the Interpretation of Culture*, edited by Cary Nelson and Laurence Grossberg, Urbana and Chicago: University of Illinois Press. 271–313.
- Spivak, G.C. (1999). *A critique of postcolonial reason: Toward a history of the vanishing present*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Stojanov, Z., & Bozinovski, B. (2017). Evaluation of UNICEF Roma health mediators program In the former Yugoslav republic of Macedonia 2013 – 2015. UNICEF. Διαθέσιμο στο: https://www.unicef.org/evaldatabase/files/RHM_Evaluation_FINAL_Macedonia_2017-003.pdf
- Surdu, M. (2014). Who Defines Roma?. Διαθέσιμο στο: <https://www.opensocietyfoundations.org/voices/who-defines-roma>
- Surdu, M. and Kovats, M. (2015). Roma Identity as an Expert-Political Construction. *Social Inclusion* 3 (5): 5–18. doi:10.17645/si.v3i5.245.
- Surdu, M. (2016). *Those Who Count: Expert Practices of Roma Classification*. Budapest: Central European University Press.
- The Intercultural Institute of Timisoara. (2017). *Experiencing ROMED: A Legacy for Improved Participation of Roma Communities*. Strasbourg: Council of Europe.
- Themelis, S. (2015). The time of the Roma in times of crisis: Where has European neoliberal capitalism failed?. *Ethnicities*, 16(3), 432-451. doi: 10.1177/1468796815584421
- Theodosiou, A. (2011). Multiculturalism and the Catachresis of Otherness: Settling Gypsies, Unsettling Gypsy Belongings. *Critique of Anthropology - CRIT ANTHR.* 31. 89-107. 10.1177/0308275X11399971.
- Tilly C. (1998). *Durable Inequality*. Berkley: University of California Press.
- Transcom. (2012). Comparative Study on Language and Culture Mediation in different European countries, Wuppertal: EQUAL EP TransKom – gesund&sozial, Διαθέσιμο στο: <http://www.saludycultura.uji.es/archivos/Transkom.pdf>
- Trehan, N. (1999). The Vicissitudes of Romani Rights: Racism, Legal Reform and

- Popular Discontent. Unpublished paper presented to the *Rights, Identities, and Communities of the European Union Conference*, University of Leeds (Law Department & Centre for the Study of Law in Europe), UACES, 30 April.
- Trehan, N. (2001). In the Name of the Roma? The Role of Private Foundations and NGOs. In: Guy, W. ed. *Between Past and Future: The Roma of Central and Eastern Europe*. Hatfield, University of Hertfordshire Press.
- Trehan, N. (2009a). *Human rights entrepreneurship in post-socialist Hungary: From the "Gypsy problem" to "Romani rights"*. PhD thesis, London School of Economics and Political Science (United Kingdom).
- Trehan, N. (2009b). The Romani Subaltern within Neoliberal European Civil Society: NGOization of Human Rights and Silent Voices. In: Sigona N., Trehan N. (eds) *Romani Politics in Contemporary Europe*. Palgrave Macmillan, London
- Trehan, N. & Kóczé A. (2009). Racism, (Neo)-Colonialism and Social Justice: The Struggle for the Soul of the Romani Movement in Post-Socialist Europe. In *Racism Postcolonialism Europe*, edited by Graham Huggan and Ian Law, 50–73. Liverpool: Liverpool University Press.
- Tremlett, A. (2014). Making a difference without creating a difference: Super-diversity as a new direction for research on Roma minorities. *Ethnicities* 14(6): 830–848
- United Nations Human Rights. (2018). No One Left Behind: Mission Report on the Right to Housing and Related Human Rights of Roma in France. Διαθέσιμο στο: <https://europe.ohchr.org/Documents/Publications/NO%20ONE%20LEFT%20BEHIND%20ENG.pdf>
- USAID. (n.d.). *Thoughts for my colleagues*, USAID, JSI Research & Training Institute Romanian Family Health Initiative. Διαθέσιμο στο: http://www.romania.jsi.com/Docs/thoughts_colleagues.pdf
- Van Baar, H. (2011a). The European Roma: minority representation, memory, and the limits of transnational governmentality, PhD thesis, Amsterdam School for Cultural Analysis, available at: <https://dare.uva.nl/search?identifier=bca0a19f-c193-4f32-b9fe-d6f24eefc07b>
- Van Baar, H. (2011b). Cultural policy and the governmentalization of Holocaust remembrance in Europe: Romani memory between denial and recognition, *International Journal of Cultural Policy*, 17:1, 1-17, DOI: [10.1080/10286631003695539](https://doi.org/10.1080/10286631003695539)
- Van Baar, H. (2012). Toward a politics of representation beyond hegemonic

- neoliberalism: the European Romani movement revisited, *Citizenship Studies*, 16:2, 287-296.
- Van Baar, H. (2017). Contained mobility and the racialization of poverty in Europe: the Roma at the development–security nexus, *Social Identities*, DOI: 10.1080/13504630.2017.1335826.
- Van Baar, H. & Vermeersch, P., (2017). The Limits of Operational Representations: Ways of Seeing Roma beyond the Recognition-redistribution Paradigm. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*; 3(4) 120 – 139.
- Van Baar, H., Ivasiuc, A., & Kreide, R. (2019). *The securitization of the Roma in Europe* (1st ed.). Springer International Publishing.
- Vermeersch, P. (2006). *The Romani Movement: Minority Politics & Ethnic Mobilization in Contemporary Central Europe*. New York and Oxford: Berghahn Books.
- Vermeersch, P., & van Baar, H. (2017). The Limits of Operational Representations. *Intersections*, 3(4). doi: 10.17356/ieejsp.v3i4.412.
- Verrept, H., & Coune, I. (2006). *Guide for intercultural mediation in health care*. Brussels: FPS Health, Safety of the Food Chain and Environment.
- Verrept, H. (2008). Intercultural mediation: an answer to health care disparities? In: Valero-Garcés C, Martin A, editors. *Crossing borders in community interpreting. Definitions and dilemmas*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins; 187–201.
- Vivian, C., & Dundes, L. (2004). The crossroads of culture and health among the Roma (Gypsies). *Journal of nursing scholarship: an official publication of Sigma Theta Tau International Honor Society of Nursing / Sigma Theta Tau*. 36. 86-91. 10.1111/j.1547-5069.2004.04018.x.
- Wamsiedel, M., Enikő, V., & Iustina, I. (2012). *Roma Health: Perspective of the Actors Involved in the Health System - Doctors, Health Mediators and Patients*. Romani CRISS, Bucharest.
- Willems, W. (1997). *In search of the true Gypsy: from enlightenment to final solution*. Trans. D. Bloch. London: Frank Cass.
- World Bank. (2014). *Handbook for improving the living conditions of Roma (English)*. Washington, DC: World Bank Group. Διαθέσιμο στο: <http://documents.worldbank.org/curated/en/426791468030548664/Handbook-for-improving-the-living-conditions-of-Roma>
- World Bank. (2015). *Handbook for Improving the Living Conditions of Roma – updated*

- version, Washington, DC: World Bank Group & European Commission. Διαθέσιμο στο: <http://coe-romact.org/content/handbook-improving-living-conditions-roma-updated-version-source-world-bank-european>
- WHO. (2013). *Roma health mediation in Romania: case study*. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe (Roma Health Case Study Series, No. 1).
- WHO. (2014). *Roma Health Newsletter*. WHO/Europe in cooperation with the European Commission – Directorate-General for Health and Food Safety (DG SANTE) and the Interuniversity Institute of Social Development and Peace at the University of Alicante, Spain, Issue 6. Διαθέσιμο στο: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0005/241979/Roma-Health-Newsletter-Issue-6-January-2014.pdf
- Wong, M., Marcinkova, D., Pekarcikova, J. (2018). *The Use of Roma Mediators to Aid in Improving Roma Welfare*. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/265061318_The_Use_of_Roma_Mediators_to_Aid_in_Improving_Roma_Welfare
- Dachev, M. (n.d.). *Health Mediators – The Best Policy for Roma Integration in Bulgaria*. Aalborg University, Denmark. Διαθέσιμο στο: http://www.zdravenmediator.net/en/pic/articles/Health_Mediators.pdf
- Yuval-Davis, N. (2006). Intersectionality and Feminist Politics, *European Journal of Women's Studies*. 13(3):193-209.
- Zachos, D. (2018). How Europe Gets Roma Culture and Identity Wrong. Διαθέσιμο στο: https://www.researchgate.net/publication/325047043_How_Europe_Gets_Roma_Culture_and_Identity_Wrong
- Zampas, C. & Lamačková, A. (2011). Forced and coerced sterilization of women in Europe. *International journal of gynaecology and obstetrics: the official organ of the International Federation of Gynaecology and Obstetrics*. 114. 163-6. 10.1016/j.ijgo.2011.05.002.
- Zeman, C., Depken, D. & Senchina, D. (2003). Roma health issues: a review of the literature and discussion, *Ethnicity & Health*, 8:3, 223-249, DOI: [10.1080/1355785032000136434](https://doi.org/10.1080/1355785032000136434)
- Zoltan, F. (2006). *Citizens or Denizens? The future of Romani integration in Europe*. Panel presentation, London School of Economics'. *Centre for the Study of Human Rights and Central London Europe Group (CLEG)*, Ju

Παραρτήματα

Παράρτημα 1 – Η ιστορία των Ρομά από τον 10ο αιώνα μέχρι και την πτώση του κομμουνισμού

Προτού προχωρήσω σε μια σύντομη παράθεση της ιστορίας των Ρομά από την άφιξή τους στην Βυζαντινή αυτοκρατορία μέχρι και το τελευταίο μεγάλο κύμα μετακίνησής τους έπειτα από την πτώση του κομμουνισμού στην Ευρώπη, κρίνω σκόπιμο να παραθέσω μερικές από τις καίριες παρατηρήσεις των Kovats & Law (2018:76-77) αναφορικά με την ιστορική προσέγγιση μελέτης των Ρομά: α) η ιστορία για τους Ρομά έχει γραφτεί κατά κύριο λόγο από μη Ρομά και μάλιστα όχι ιστορικούς, β) υπάρχουν σημαντικές δυσκολίες στην «κατασκευή» της ιστορίας των Ρομά, εξαιτίας, αφενός του μικρού συνολικού όγκου των ιστορικών αναφορών²⁵ και της μη ενσωμάτωσής του στην κυρίαρχη ιστορική αφήγηση και αφετέρου επειδή η ίδια η ταυτότητα χρησιμοποιείται για να υποδείξει πότε οι άνθρωποι ή τα αντικείμενα υπό συζήτηση αφορούν τους Ρομά, καθώς οι λέξεις κλειδιά με τις οποίες κάποιος θα πρέπει να ψάξει πηγές είναι οι Egyptian, cigany, zigeuner, gypsy, κοκ. γ) η φύση των περισσότερων ιστορικών αρχείων για τους Ρομά εκφράζει μια διάκριση εξουσίας στη σχέση μεταξύ του παρατηρητή και του παρατηρούμενου (π.χ. νομικά και διοικητικά αρχεία) και δ) μια περιεκτική αφήγηση της ιστορίας των Τσιγγάνων στην Ευρώπη αποτελεί μια τεράστια μεθοδολογική και πνευματική πρόκληση, καθώς θα απαιτούσε, εκτός από την ταυτοποίηση αυτών των ιστορικών αναφορών, την περαιτέρω ανάλυσή τους σε σχέση με το συγκεκριμένο ευρωπαϊκό χρονικό και γεωγραφικό πλαίσιο.

Αν και η ινδική καταγωγή των Ρομά έχει αποδειχτεί μέσα από ευρήματα της επιστήμης της γλωσσολογίας, της κοινωνικής ανθρωπολογίας, της ιστορίας και της γενετικής, (Hancock 1987, Fraser 1992, Mendizabal 2012, Moorjani 2013),²⁶ η ακριβής περίοδος κατά την οποία οι πρόγονοί τους ξεκίνησαν τη μετανάστευση προς την Ευρώπη, καθώς και οι λόγοι αυτής παραμένουν υπό συζήτηση.

²⁵ Όπως έχει αναφέρει χαρακτηριστικά και ο Willems (1997: vii), «Όποιος μελετητής της ευρωπαϊκής ιστορίας νάχνει για τους Ρομά, θα τους βρει μονάχα στις υποσημειώσεις».

²⁶ Με εξαίρεση τους Judith Okely (1983) and Wim Willems (1997), οι οποίοι διαφοροποιούνται από την πλειονότητα των ερευνητών όσον αφορά την προσέγγιση της ιστορικής διασποράς των Ρομά.

Οι Ρομά ενδέχεται να προσέγγισαν τη Βυζαντινή αυτοκρατορία (σημερινή Τουρκία και Ελλάδα) γύρω στο 10^ο αιώνα, ενώ σύμφωνα με αρκετές ιστορικές ενδείξεις, από το 13^ο αιώνα και έπειτα κατοικούσαν στη δυτική ακτή της σημερινής Πελοποννήσου (CoE n.d.c. 1.0:7). Από το 14^ο αιώνα και μετά αρχίζουν και μετακινούνται προς το Βορρά, ενώ μέχρι το 1435 οι Ρομά είναι πλέον γνωστοί στις περισσότερες ευρωπαϊκές πόλεις (CoE n.d.d. 2.0:1-2). Οι επιστολές ασφαλούς συμπεριφοράς (letters of safe conduct) που αρχίζουν να χρησιμοποιούνται από τους ηγέτες των ομάδων και οι ισχυρισμοί τους ότι το ταξίδι τους είχε θρησκευτικά κίνητρα τους εξασφάλιζαν, σε κάποιες περιπτώσεις, ελευθερία μετακίνησης, ασφάλεια και φιλόξενο πνεύμα, όχι όμως για μεγάλο χρονικό διάστημα. Επιπλέον, οι πρώτες ιστορικές πηγές που τους κατηγορούν ως «αθάνατους», «άθεους», «επίβουλους», «άπιστους», «κατασκόπους της Τουρκίας» κλπ, έχουν ήδη κάνει την εμφάνισή τους (CoE n.d.d. 2.0:4-5).

Η πρώτη καταγεγραμμένη αγοραπωλησία τους ως σκλάβων έγινε το 1385 στη Μολδοβλαχία (η κατάργηση της δουλείας στη σημερινή Ρουμανία έρχεται περίπου πέντε αιώνες αργότερα, το 1855) (CoE n.d.e. 2.2:1), ενώ από το 16^ο αιώνα και έπειτα η όλο και περισσότερο ακραία νομοθεσία που θεσπίζεται σε πλήθος ευρωπαϊκών χωρών οδηγεί σε εκδιώξεις, απελάσεις, ή και σε «προσπάθειες αφομοίωσης» από τους «κυρίαρχους του Διαφωτισμού», με αποκορύφωμα τις οργανωμένες δολοφονίες τους (CoE n.d.f. 2.4:1). Αναλυτικότερα, η θανατική καταδίκη τους διατάσσονταν χωρίς δίκη, (π.χ. Δανία-1589, Σουηδία-1637, Πρωσσία-1734), οι γάμοι με Ρομά απαγορεύονταν (π.χ. Μολδαβία-1776), δεν τους επιτρεπόταν η είσοδος σε δημόσια λουτρά (π.χ. Γερμανία-1920), τα παιδιά τους αρπάζονταν χωρίς τη συγκατάθεσή τους με σκοπό να μεγαλώσουν με «σωστές» οικογένειες (Ελβετία-1926, Τσεχοσλοβακία-1927) κλπ. (CoE n.d.f. 2.4:1-4), (Patrin Web Journal 1998, CoE n.d.g. 3.2:1-4). Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, λαμβάνει χώρα το δεύτερο κύμα μετανάστευσης των Ρομά, το οποίο προκλήθηκε κατά κύριο λόγο από την κατάργηση της δουλείας στην Μολδοβλαχία και την αναδυόμενη εκβιομηχάνιση (CoE n.d.h. 4:1).

Κατά τη διάρκεια του β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι Ρομά, οι οποίοι ορίζονταν ως «πρόβλημα», «αντικοινωνικοί» και «φυλετικά κατώτεροι²⁷», συλλαμβάνονταν και

²⁷ Μέχρι το 1944, όταν πλέον η κατηγοριοποίηση των Ρομά είχε ολοκληρωθεί, το Γραφείο Ερευνών για Θέματα Φυλετικής Υγιεινής (Rassenhygienische und bevölkerungs -biologische Forschungsstelle) υπό τον Ritter είχε «κατηγοριοποιήσει» περίπου 24.000 ανθρώπους, πολλοί από τους οποίους δεν ζούσαν πια. Στη συνέχεια ακολουθεί απόσπασμα σχετικής αφήγησης: «Ο Ritter το έκανε ήρεμα, στους δρόμους, με ένα φιλικό τρόπο. Το ένα παιδί μετά το άλλο ερχόταν μπροστά και καθόταν σε μια καρέκλα. Τότε συνέκρινε τα μάτια των παιδιών, μάς ρώτησε πολλές ερωτήσεις και ο Justin τα σημείωνε όλα. Μετά

δολοφονούνταν σε Γερμανικά κατεχόμενα εδάφη (CoE n.d.i. 5.0:1). Αν και μέχρι σήμερα δεν είναι γνωστός ο αριθμός των Ρομά που έπεσαν θύματα των εκτελέσεων των Ναζί κατά τη διάρκεια του ολοκαυτώματος (1939-1945), εκτιμάται ότι 220.000–1.500.000 Ρομά δολοφονήθηκαν (Hancock 2004). Τη δεκαετία του '50 και του '60 άρχισε σταδιακά να αυξάνεται σημαντικά ο αριθμός των οργανώσεων που συστήνονταν, προετοιμάζοντας κατά κάποιο τρόπο το πεδίο για το «Κίνημα των Ρομά» της δεκαετίας του '70 και της συνακόλουθης πολιτικής εκπροσώπησής τους σε διεθνές επίπεδο (CoE n.d.j. 6.2:1). Με την κατάρρευση του Κομμουνισμού στην Ευρώπη και σε συνδυασμό με παράγοντες όπως πολέμους, πολιτικές αλλαγές και «οικονομική κρίση», ξεκινάει η τρίτη ευρωπαϊκή περίοδος διασποράς των Ρομά, κατά την οποία αυξάνεται η ρατσιστική βία απέναντί τους. (CoE n.d.k. 7.1:1)

Παράρτημα 2 – Εισαγωγή στη διαμεσολάβηση²⁸

Ρομά πολιτισμικοί διαμεσολαβητές

Η διαμεσολάβηση έχει χρησιμοποιηθεί ως «εργαλείο κοινωνικών ρυθμίσεων» ανά τους αιώνες σε διάφορες κουλτούρες. Μέσα από ιστορικά κείμενα μπορούν να αναδειχθούν αρκετά παραδείγματα από τα οποία φαίνεται ο παραδοσιακός τρόπος αξιοποίησης της έννοιας της διαμεσολάβησης και η απόδοση αντίστοιχων ρόλων σε αρχηγούς φυλών, ιερείς και άλλα σεβαστά πρόσωπα των κοινοτήτων (π.χ. Mazloum 2016).

είπε: «Ανοίξτε το στόμα σας», και είχε κάποιου είδους όργανο με το οποίο μέτρησε το λαιμό, τα ρουθούνια, τη μύτη, τη γέφυρα, την απόσταση των ματιών, το χρώμα των ματιών, τα φρύδια, τα αυτιά στην εσωτερική και εξωτερική πλευρά, το λαιμό, τα χέρια, κάθε πράγμα που θα μπορούσε να μετρηθεί.» (μεταφρασμένο στα αγγλικά από Krausnick, Michael (1995:97): Wo sind sie hingekommen? der unterschlagene Völkermord an den sinti und roma. Gerlingen: Bleicher Verlag, όπως αναφέρεται στο CoE n.d 5:5, μετάφραση στα ελληνικά δική μου.)

²⁸ Δεδομένου ότι τα πεδία που χρησιμοποιούν την έννοια της διαμεσολάβησης είναι πολυάριθμα, όπως για παράδειγμα ο τομέας της εκπαίδευσης, της πολιτικής, του διεθνούς και ανθρωπιστικού δικαίου, της επιχειρηματικότητας, κλπ., και κάθε ένα από αυτά έχει διαμορφώσει τη δική του βιβλιογραφία γύρω από αυτή την έννοια (ορισμός, νομοθεσία, εκπαίδευση, επαγγελματικά δικαιώματα, ηθικός και δεοντολογικός κώδικας, κλπ.), κρίνω σημαντικό να διευκρινίσω ότι στην παρούσα διπλωματική εστιάζω στη βιβλιογραφία που αφορά τους Ρομά και σε κάποιες περιπτώσεις και σε αυτή που αφορά τις μεταναστευτικές ομάδες.

Η διαμεσολάβηση θεωρείται σε όλη την Ευρώπη ένα από τα βασικά εργαλεία μέσω του οποίου επιχειρείται η καταπολέμηση των διακρίσεων που αντιμετωπίζουν οι Ρομά σε θέματα πρόσβασης στον τομέα της εργασίας, της υγείας και της εκπαίδευσης. Ο διαμεσολαβητής, ο οποίος είτε έχει Ρόμικη καταγωγή είτε έχει πολύ καλή γνώση της κουλτούρας των Ρομά, επικεντρώνεται στην προσπάθεια για τη διασύνδεση της ομάδας την οποία εκπροσωπεί με την κοινωνία στην οποία επιχειρείται η ένταξή της. Έτσι, μια γενική περιγραφή των πιο συνηθισμένων **καθηκόντων** ενός Ρομά διαμεσολαβητή συμπεριλαμβάνει την εξομάλυνση των τεταμένων σχέσεων μεταξύ διαφορετικών μερών, την υπεράσπιση δικαιωμάτων που έχουν καταπατηθεί και την παραμονή σε επαγρύπνηση/εγρήγορση στις περιπτώσεις στις οποίες οι φορείς παύουν να επιτελούν τους ρόλους τους – με άλλα λόγια, να αντιδρούν, όταν προκύπτουν προβλήματα. Μάλιστα, αν και η διαμεσολάβηση φαίνεται να είναι η τέχνη της διαχείρισης των συγκρούσεων, οι διαμεσολαβητές, σύμφωνα με κάποιες τάσεις, θα μπορούσαν να αποκτήσουν ένα πιο ενεργό και θετικό ρόλο, ούτως ώστε, όχι μόνο να ανταποκρίνονται σε προβληματικές καταστάσεις, αλλά να διευκολύνουν και να προωθούν καταστάσεις. (Liégeois 2012:2).

Οι γενικές **αρμοδιότητες** των Ρομά διαμεσολαβητών περιλαμβάνουν (Rus 2016:16):

- Τη δημιουργία σχέσεων βασισμένων στην εμπιστοσύνη και την ειλικρινή επικοινωνία μεταξύ των εκπροσώπων των δύο μερών.
- Την κατανόηση της κατάστασης ώστε να γίνουν αντιληπτές οι αντίστοιχες απόψεις και η βάση των γνωμών, αισθημάτων, στάσεων και δράσεων.
- Τη δημιουργία επαφών ανάμεσα στα μέρη εξασφαλίζοντας αποτελεσματική επικοινωνία.
- Τη διευκόλυνση και ενίσχυση της επικοινωνίας και των σχέσεων ανάμεσα στις Ρόμικες κοινότητες και τις δημόσιες υπηρεσίες της υγείας, της εκπαίδευσης και της απασχόλησης.

Οι **τύποι** των Ρομά διαμεσολαβητών διακρίνονται στις ακόλουθες τρεις κατηγορίες (Dachev n.d.:5):

- Διαμεσολαβητής **Εκπαίδευσης** - επικεντρώνεται στην άρση των διακρίσεων και των γλωσσικών εμποδίων στο σχολικό περιβάλλον, υποβοηθώντας στην ολοκλήρωση της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

- Διαμεσολαβητής **Απασχόλησης** - συμμετέχει στη διαδικασία εύρεσης δουλειάς για μακροχρόνια άνεργους.
- Διαμεσολαβητής **Υγείας** - διευκολύνει την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας και τις αρμόδιες υπηρεσίες ασφάλισης υγείας, προάγει την εγγραμματοσύνη των κοινοτήτων σε θέματα υγείας και κατευθύνει τους φορείς παροχής υπηρεσιών υγείας και τα αρμόδια όργανα που χαράσσουν πολιτικές υγείας σε σχέση με τις ανάγκες των κοινοτήτων των Ρομά.

Η απασχόληση διαμεσολαβητών/βοηθών Ρομά ξεκίνησε τη δεκαετία του 1980 και του 1990, σε χώρες όπως Ισπανία, Τσεχία, Σλοβακία, Φινλανδία, Γαλλία και Ρουμανία με πρωτοβουλία των ΜΚΟ και τη σημαντική βοήθεια που διαδραμάτισαν ειδικότερα οι οργανώσεις-μέλη του δικτύου OSF. Λίγα χρόνια αργότερα, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι τοπικές αρχές υιοθέτησαν την ιδέα είτε υποστηρίζοντας το πλαίσιο δραστηριοτήτων των συγκεκριμένων ΜΚΟ, είτε ενσωματώνοντας το θεσμό του διαμεσολαβητή στον κρατικό μηχανισμό (Rus 2006:8).

Στην Ελλάδα, τα πρώτα προγράμματα εκπαίδευσης Τσιγγάνων διαμεσολαβητών πραγματοποιήθηκαν από τη Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης. Το πρώτο έλαβε χώρα το 1988 ως «Πειραματικό Πρόγραμμα Επιμόρφωσης Επιμορφωτών Τσιγγάνων Αγίας Βαρβάρας Αττικής και Κάτω Αχαΐας Αχαΐας» (Βασιλειάδου 1988) και το δεύτερο, περίπου 10 χρόνια αργότερα ως «Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα για την Κατάρτιση Τσιγγάνων συνδέσμων (mediators)» (Βασιλειάδου 1999) στο πλαίσιο της Κοινοτικής Πρωτοβουλίας Απασχόλησης/ INTEGRA 1998-2000 σε συνεργασία με άλλους διακρατικούς φορείς. Μάλιστα, το εκπαιδευτικό υλικό που παράχθηκε χρησιμοποιήθηκε αργότερα και από άλλους φορείς.

Στη διακήρυξη του Στρασβούργου, η οποία έλαβε χώρα τον Οκτώβρη του 2010 με τη παρουσία Ρομά εκπροσώπων από όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ, συμφωνήθηκε ότι το ΣτΕ θα έπρεπε να υλοποιήσει ένα ευρωπαϊκό πρόγραμμα για διαμεσολαβητές, με στόχο την ενίσχυση των ήδη πραγματοποιηθέντων προγραμμάτων, καθώς και την αποτελεσματικότερη αξιοποίηση των υπαρχόντων πόρων, προτύπων, μεθοδολογιών, δικτύων και υποδομών του ΣτΕ, σε στενή συνεργασία με εθνικές και τοπικές αρχές. Το **Πρόγραμμα ROMED**, στο οποίο συμμετείχε και η Ελλάδα και υλοποιήθηκε σε δύο φάσεις (ROMED1 και ROMED2), πραγματοποιήθηκε με την κοινή συνεργασία του ΣτΕ

και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, καθώς και με την υποστήριξη του ιδρύματος OSF, τοπικών και περιφερειακών δικτύων και ΜΚΟ.²⁹

Αναλυτικότερα, το **ROMED1**, ή αλλιώς το Ευρωπαϊκό εκπαιδευτικό πρόγραμμα για τη διαπολιτισμική μεσολάβηση στις κοινότητες Ρομά, είχε ως γενικό σκοπό τη βελτίωση της ποιότητας και της αποτελεσματικότητας της εργασίας των διαμεσολαβητών για την εκπαίδευση, την υγεία και την απασχόληση, αποσκοπώντας στην βελτίωση της επικοινωνίας και της συνεργασίας μεταξύ των Ρομά και των δημόσιων υπηρεσιών (σχολείο, σύστημα υγείας, γραφεία εργασίας). Οι επιμέρους στόχοι του προγράμματος ήταν:

- Η προώθηση πραγματικής και αποτελεσματικής διαπολιτισμικής διαμεσολάβησης.
- Η εξασφάλιση μίας προσέγγισης η οποία βασίζεται στα ανθρώπινα δικαιώματα.
- Η υποστήριξη της δουλειάς των διαμεσολαβητών, με την παροχή εργαλείων για το σχεδιασμό και την εφαρμογή των δράσεών τους, οι οποίες ενθαρρύνουν την δημοκρατική συμμετοχή και ταυτόχρονα καλλιεργούν τη χειραφέτηση των πληθυσμών Ρομά και αυξάνουν την ευθύνη των δημόσιων οργανισμών³⁰.

Το **ROMED2**, ή αλλιώς το πρόγραμμα Δημοκρατικής Διακυβέρνησης και Κοινοτικής Συμμετοχής μέσω της Διαμεσολάβησης, είχε ως στόχο την ενίσχυση συμμετοχής των μελών των κοινοτήτων των Ρομά στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων σε τοπικό επίπεδο. Για το σκοπό αυτό, το πρόγραμμα ROMED2 παρείχε υποστήριξη τόσο στην τοπική διοίκηση όσο και στις κοινότητες των Ρομά, επιτρέποντας σε αμφότερες τις πλευρές να αλληλοεπιδρούν μεταξύ τους και να συνεργάζονται για συγκεκριμένες θετικές αλλαγές σε τοπικό επίπεδο. Το πρόγραμμα λειτουργούσε ταυτόχρονα για την ικανότητα των πολιτών των Ρομά να συμμετέχουν και για την ικανότητα της αρχής να ανταποκρίνεται^{31, 32}.

Συνολικά, **μέχρι και σήμερα** στην Ελλάδα έχουν εκπαιδευτεί πάνω από 100 διαμεσολαβητές Ρομά, οι οποίοι έχουν απασχοληθεί σε κρατικούς φορείς, όπως πανεπιστήμια, τοπικές αυτοδιοικήσεις, δήμους, ιατροκοινωνικά κέντρα, ΜΚΟ και σε άλλου είδους οργανώσεις. Τον Μάιο του 2012, με πρωτοβουλία των εκπαιδευμένων

²⁹ Για περισσότερες πληροφορίες: <http://coe-romed.org/>

³⁰ Για περισσότερες πληροφορίες: <http://coe-romed.org/sites/default/files/leaflets/ROMED1%20-%20GREEK.pdf>

³¹ Για περισσότερες πληροφορίες: <http://coe-romed.org/romed2/about>

³² Σχετικά με την έκθεση αποτίμησης του προγράμματος: http://coe-romed.org/sites/default/files/Country-assessment_Greece-HEL.pdf

διαμεσολαβητών μέσα από το πρόγραμμα ROMED του ΣτΕ, συναποφασίστηκε η **ίδρυση της Ένωσης Ελλήνων Ρομά Διαμεσολαβητών** με διακριτικό τίτλο το «ΕΝ.ΔΙΑΜΕΣΟ.ΡΟΜ» στην Θεσσαλονίκη. Η Ένωση αποτελείται σήμερα από 127 διαμεσολαβητές Ρομά, και έχει του εξής **σκοπούς/στόχους**:

- Την κατοχύρωση και τη θεσμοθέτηση της λειτουργίας της κοινωνικής διαμεσολάβησης με στόχο την παροχή της αναγκαίας και κατάλληλης υποστήριξης των Ελλήνων Τσιγγάνων πανελλαδικά.
- Τη διαμόρφωση πλαισίου της κοινωνικής διαμεσολάβησης, με οριοθέτηση των αρμοδιοτήτων, των καθηκόντων και των δικαιωμάτων των διαμεσολαβητών.
- Τη διευκόλυνση της δικτύωσης και της συνεργασίας μεταξύ των διαμεσολαβητών – μελών πανελλαδικά ,με στόχο τη βελτίωση της παρεχόμενης διαμεσολάβησης.
- Τη διαρκή ποιοτική αναβάθμιση των παρεχόμενων υπηρεσιών διαμεσολάβησης και τη βελτίωση του έργου των διαμεσολαβητών μέσω της συνεχόμενης εκπαίδευσης, επιμόρφωσης και συνεργασίας με ομάδες επιστημόνων.
- Το σχεδιασμό δράσεων και ενεργειών που βοηθούν στην εξάπλωση της Ισονομίας, της Ισοπολιτείας, της κοινωνικής Δικαιοσύνης και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.
- Τη συμμετοχική ανάμειξη των μελών της Ένωσης, στην αντιμετώπιση γενικότερων προβλημάτων της Ελληνικής κοινωνίας.
- Την ενίσχυση και διάδοση, δράσεων που εφαρμόστηκαν στο παρελθόν με θετικά αποτελέσματα για την κοινωνική ένταξη των Ελλήνων Ρομά, στην Ελλάδα και το Εξωτερικό.
- Την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης σε θέματα κοινωνικού αποκλεισμού και ανισοτήτων και ιδιαίτερα στη διαμόρφωση του κοινωνικού γίγνεσθαι.³³

Η πολιτισμική διαμεσολάβηση σε θέματα υγείας

Η διαπολιτισμική ιατρική εξέταση και γνωμάτευση πολύ συχνά απαιτεί την συνδρομή επαγγελματιών οι οποίοι θα πρέπει να είναι σε θέση να διερμηνεύσουν την ασθένεια και την θεραπεία της. Το ζητούμενο αυτό, δεν αφορά απλά την άρτια δυνατότητα διερμηνείας ούτε και θεωρείται δεδομένο, όταν ασθενής και γιατρός μιλάνε την ίδια γλώσσα (Minervino 2007). Η πολιτισμική διαμεσολάβηση είναι μια ευρεία κατηγορία η οποία καλύπτει ζητήματα κατανόησης, επεξήγησης, σχολιασμού, ερμηνείας και διαπραγμάτευσης διαφόρων φαινομένων, γεγονότων, κειμένων, συμπεριφορών,

³³ Για περισσότερες πληροφορίες: <http://breakingstereotypes.eu/partner/enosi-diam-roma/>

καταστάσεων, συναισθημάτων, αισθημάτων, κτλ. μεταξύ ανθρώπων που ανήκουν σε διαφορετικές κουλτούρες (Irishkanova 2004) και στοχεύει στον περιορισμό των αρνητικών συνεπειών που σχετίζονται με τα εμπόδια σε ζητήματα γλώσσας, τις διαφορές σε κοινωνικο-πολιτιστικά ζητήματα και τις εντάσεις μεταξύ εθνοτικών ομάδων σε δομές παροχής υπηρεσιών υγείας (Verrept 2006).

Ο όρος «πολιτισμικός διαμεσολαβητής υγείας» (health cultural mediator) χρησιμοποιείται για τα άτομα που εργάζονται στο πλαίσιο φορέων δημόσιας υγείας με σκοπό να βοηθήσουν στην υπερπήδηση εμποδίων που σχετίζονται με τη διερμηνεία (προφορικός λόγος) ή και τη μετάφραση (γραπτός λόγος) και με τα ζητήματα κουλτούρας, και παράλληλα στοχεύουν στο να βελτιώσουν το βαθμό ανταπόκρισης έναντι των αναγκών των ευπαθών ομάδων σε θέματα υγείας (Verrept 2008, Čebrown 2017). Ταυτόχρονα, πλήθος άλλων όρων, όπως για παράδειγμα συνήγορος υγείας (health advocate), εργαζόμενος διασύνδεσης (link worker), διερμηνέας υγείας (health care interpreter), διερμηνείς κοινότητας (community interpreters), βοηθοί ενσωμάτωσης (integration assistants), διαπολιτισμικός ή πολιτισμικός μεσολαβητής (intercultural or culture broker), περιβαλλοντικές νοσοκόμες (environmental nurses), διαχειριστές Ρομά (Roma stewards) φηγούρες γέφυρας (bridge figures), συνεργάτης στην κοινωνική ένταξη των Ρομά και των Αιγύπτων στην υγεία (associate in social inclusion for Roma and Egyptians for health) κ.α. χρησιμοποιούνται για να ορίσουν παρόμοιους αλλά όχι πανομοιότυπους ρόλους στο χώρο της υγείας (Bowen 2001, Schapira 2008, Angelelli 2008, CoE 2016:5). Ωστόσο, η ακριβής περιγραφή των καθηκόντων τους και του κώδικα ηθικής και δεοντολογίας, καθώς επίσης η επίσημη αναγνώριση του επαγγέλματός τους σε κρατικό επίπεδο αποτελεί πρωταρχικό στόχο για όλες τις χώρες, ώστε να εξασφαλιστεί η επιτυχία του συγκεκριμένου λειτουργήματος με ποιοτικά κριτήρια. (Transcom 2012, Martin 2009)

Στην Ελλάδα, το 2016, σύμφωνα με τον Νόμο 4368/2016, Άρθρο 61, Παράγραφος 1, θεσπίστηκαν οι διαμεσολαβητές υγείας με αποστολή *«την αρωγή σε ευπαθείς (ευάλωτες και ειδικές) ομάδες του πληθυσμού για άρση των εμποδίων στην πρόσβασή τους σε υπηρεσίες υγείας του Δημοσίου Συστήματος.»* Επιπλέον, σύμφωνα με τον ίδιο νόμο, οι διαμεσολαβητές υγείας *«ορίζονται από τον Υπουργό Υγείας, κατόπιν επιλογής τους από τους αντίστοιχους φορείς παροχής υπηρεσιών υγείας ή τα εποπτευόμενα από τον Υπουργό Υγείας νομικά πρόσωπα εγνωσμένου κύρους και εμπειρίας που ανήκουν ή προέρχονται από την τοπική κοινωνία ή τις ευπαθείς ομάδες του πληθυσμού, τα οποία*

προσφέρουν τις υπηρεσίες τους μέσω συμβάσεων, χρηματοδοτούμενων από Ευρωπαϊκά Ταμεία.»

Ρομά διαμεσολαβητές υγείας

Η διαμεσολάβηση σε κοινότητες Ρομά ξεκίνησε το 1993 στη Ρουμανία ως ένα πρόγραμμα της MKO Romani Criss για την άμβλυνση των συγκρούσεων, το οποίο, το 1997, με αφορμή μια έκθεση των Γιατρών Χωρίς Σύνορα στην οποία ανέφεραν ότι οι Ρομά της Ρουμανίας αρνούνταν τον εμβολιασμό, αναπροσανατολίστηκε προς τη διαμεσολάβηση σε θέματα υγείας έπειτα από σχετική έρευνα που ακολούθησε (OSI 2005:19). Το πρόγραμμα γνώρισε επιτυχία και το 2001 η κυβέρνηση της Ρουμανίας συμπεριέλαβε τους Ρομά Διαμεσολαβητές Υγείας στην Εθνική Στρατηγική για τη Βελτίωση της Κατάστασης των Ρομά και ταυτόχρονα αναγνώρισε επίσημα το επάγγελμα. Παράλληλα, η MKO Romani Criss, το Υπουργείο Υγείας και ο Οργανισμός για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη (OSCE) υπέγραψαν συμφωνία για την αναβάθμιση του προγράμματος σε εθνικό επίπεδο. Μέχρι και το 2007, 475 Ρομά είχαν εκπαιδευτεί ως διαμεσολαβητές υγείας, οι οποίοι δούλευαν σε τοπικούς φορείς υγείας (WHO 2013). Το πρόγραμμα Ρομά Διαμεσολαβητών Υγείας της Ρουμανίας είναι το παλιότερο παγκοσμίως και η MKO Romani Criss αποτελεί πλέον διεθνή φορέα αναφοράς σχετικά με την ανάπτυξη και την υλοποίηση αντίστοιχων προγραμμάτων.

Στη Βουλγαρία, η διαμεσολάβηση των Ρομά σε θέματα υγείας ξεκίνησε το 2001 ως ένα πιλοτικό πρόγραμμα της MKO «*Ιδρυμα για τα Προβλήματα Υγείας των Εθνικών Μειονοτήτων*» (“*Ethnic Minorities Health Problems Foundation*”), το οποίο από το 2003 μέχρι και το 2007, με τη συμβολή πλήθους άλλων φορέων, αναβαθμίστηκε. Το 2007 το Υπουργείο Υγείας και το Εθνικό Συμβούλιο της Βουλγαρίας σε Εθνικά και Δημοκρατικά Ζητήματα ενέκριναν τη σειρά μαθημάτων που είχαν υιοθετήσει, και η Ιατρική Σχολή της Πλόβντιβ έγινε ο επίσημος εκπαιδευτικός φορέας και πάροχος του πιστοποιητικού για τους Ρομά Διαμεσολαβητές Υγείας. Παράλληλα, η κυβέρνηση αναγνώρισε επίσημα το επάγγελμα, το Υπουργείο Οικονομικών κάλυψε τους μισθούς τους, η ευθύνη της επίβλεψής τους πέρασε από την MKO στις δημοτικές αρχές και ιδρύθηκε το Εθνικό Δίκτυο Διαμεσολαβητών Υγείας.³⁴

³⁴ Για περισσότερες πληροφορίες: <http://www.zdravenmediator.net/en/>

Προγράμματα Ρομά Διαμεσολαβητών Υγείας αναπτύχθηκαν στη συνέχεια σε πλήθος άλλων βαλκανικών χωρών, όπως η Σερβία, η Σλοβακία, η Μακεδονία, η Ουκρανία και η Μολδαβία, με την υποστήριξη κρατικών και μη κρατικών φορέων (CoE 2016) και παράλληλα Ρομά διαμεσολαβητές υγείας συμμετείχαν και στο πρόγραμμα ROMED (CoE 2016:4).

Ο ρόλος του Ρομά Διαμεσολαβητή Υγείας είναι να:

- Διευκολύνει την πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας και τις αρμόδιες υπηρεσίες ασφάλισης υγείας.
- Προάγει την εγγραμματοσύνη των κοινοτήτων σε θέματα υγείας.
- Αναδεικνύει τις ανάγκες και κατευθύνει τους φορείς παροχής υπηρεσιών υγείας, τις ομάδες έργων που σχεδιάζουν και υλοποιούν κάθετα προγράμματα σε κοινότητες Ρομά, καθώς και τα αρμόδια όργανα που χαράσσουν πολιτικές υγείας σε σχέση με τα ζητήματα που αντιμετωπίζουν οι Ρομά κοινότητες (PRAKSIS 2014a).

Στη συνέχεια ακολουθεί αναλυτικότερη παράθεση των αρμοδιοτήτων με βάση τους παραπάνω τρεις άξονες:

Διευκόλυνση της πρόσβασης, προαγωγή της εγγραμματοσύνης και ανάδειξη των αναγκών:

- Διευκολύνει την πρόσβαση στις κοινωνικές και ιατρικές υπηρεσίες.
- Διευκολύνει την επικοινωνία μεταξύ των μελών των Ρομά κοινοτήτων και του κοινωνικού και υγειονομικού προσωπικού.
- Παραπέμπει ή και συνοδεύει στις κοινωνικές υπηρεσίες μέλη των Ρομά κοινοτήτων τα οποία πρέπει να εφοδιαστούν με κρατικά έγγραφα (ταυτότητα, πιστοποιητικό οικογενειακής κατάστασης, κλπ.) ή δικαιούνται να αποκτήσουν ασφάλεια πρόνοιας.
- Πραγματοποιεί συχνές επισκέψεις σε Ρομά κοινότητες για να παρακολουθεί τις εξελίξεις των ζητημάτων υγείας τα οποία έχουν εντοπιστεί.
- Εντοπίζει ζητήματα υγείας και τα αναφέρει στο υγειονομικό προσωπικό.
- Ενημερώνει τους αρμόδιους φορείς υγείας, αν παρατηρήσει κάποιο καινούργιο ζήτημα υγειονομικού ενδιαφέροντος σε κοινότητες Ρομά.
- Συμμετέχει στον ενεργό εντοπισμό περιπτώσεων φυματίωσης ή άλλων μεταδιδόμενων ασθενειών, υπό την επίβλεψη και καθοδήγηση του υγειονομικού προσωπικού.

- Καταγράφει τις έγκυες γυναίκες και τις νεαρές μητέρες, ώστε να προγραμματίζονται έγκαιρα οι περιοδικές εξετάσεις στις οποίες πρέπει να υποβληθούν, εξηγεί τη σημαντικότητα αυτών και τις συνοδεύει στον τοπικό φορέα υγείας για να διευκολυνθεί η επικοινωνία με το γιατρό και το υπόλοιπο υγειονομικό προσωπικό.
- Καταγράφει τα νεογέννητα των Ρομά κοινοτήτων και παράλληλα προγραμματίζει, σε συνεργασία με το υγειονομικό προσωπικό, τους εμβολιασμούς που πρέπει να πραγματοποιηθούν.
- Γνωστοποιεί στην κοινωνική υπηρεσία ενδεχόμενη περίπτωση εγκατάλειψης παιδιού.
- Επικοινωνεί με το Εθνικό Κέντρο Άμεσης Βοήθειας σε επείγουσες καταστάσεις και συνοδεύει το προσωπικό του Κέντρου μέσα στην κοινότητα.
- Συνοδεύει το υγειονομικό προσωπικό σε δράσεις που έχουν να κάνουν με την πρόληψη και τον έλεγχο των μεταδιδόμενων ασθενειών και διευκολύνει τη λήψη των σχετικών μέτρων.
- Κινητοποιεί τα μέλη της Ρομά κοινότητας σε δράσεις δημόσιας υγείας, όπως καμπάνιες εμβολιασμού, εξετάσεις για μεταδιδόμενα νοσήματα κλπ. και εξηγεί τη σημασία τους.
- Συμβάλλει στη δημιουργία κατάλληλων συνθηκών κατά τη διάρκεια υγειονομικών παρεμβάσεων.
- Καλλιεργεί το αίσθημα της αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των Ρομά κοινοτήτων και των δημόσιων τοπικών φορέων.

Προαγωγή της εγγραμματοσύνης στις Ρομά κοινότητες σχετικά με:

- Τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των πολιτών προς το κράτος και το αντίστροφο.
- Τη λειτουργία του συστήματος υγείας και του ασφαλιστικού συστήματος.
- Τον οικογενειακό προγραμματισμό, η προώθηση του οποίου θα πρέπει να είναι εναρμονισμένη με την παράδοση και την κουλτούρα των Ρομά.
- Την υγεία του παιδιού, τη σημασία της ετήσιας προληπτικής εξέτασης από τον παιδίατρο και την αξία του εμβολιασμού.
- Την ισορροπημένη διατροφή με έμφαση στο θηλασμό και τη διατροφή των παιδιών.
- Την εγγραφή στα αρχεία των αρμόδιων κοινωνικών υπηρεσιών των ενηλίκων και των παιδιών.
- Την προσωπική υγιεινή.
- το ρόλο των φαρμάκων, τις παρενέργειές τους και τα προβλήματα που σχετίζονται με τη λανθασμένη χρήση αυτών (διακοπή ή και υπερκατανάλωση), με την αυστηρή επίβλεψη υγειονομικού προσωπικού.

Ανάδειξη αναγκών και κατεύθυνση των αρμόδιων φορέων σε σχέση με τα ζητήματα που αντιμετωπίζουν οι Ρομά κοινότητες:

- Συλλέγει πληροφορίες, ενημερώνει ή και συντάσσει αναφορές σχετικά με τα προβλήματα που προκύπτουν κατά την πρόσβαση των μελών των Ρομά κοινοτήτων στις ακόλουθες δράσεις της πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας:
 - Εμβολιασμό, ο οποίος πραγματοποιείται σύμφωνα με το Εθνικό Πρόγραμμα Εμβολιασμού.
 - Εξέταση των παιδιών ηλικίας 0-7 χρόνων.
 - Παρακολούθηση εγκυμοσύνης.
 - Ενεργό εντοπισμό περιστατικών φυματίωσης.
 - Ιατρική βοήθεια σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης.
 - Διαθεσιμότητα σε ενδεχόμενες προσκλήσεις κρατικών και μη κρατικών φορέων σχετικών με την προαγωγή υγείας των Ρομά και ανάληψη πρωτοβουλίας για συναντήσεις οι οποίες έχουν σκοπό τη βελτίωση του επιπέδου της υγείας των Ρομά και της δημόσιας υγείας συνολικότερα.

Τέλος, καθήκον του Ρομά διαμεσολαβητή αποτελεί η συνεχής επαγγελματική επιμόρφωσή του και η αυτοδιάλυση του θεσμού του όταν πλέον δεν θα υπάρχει η ανάγκη της παρουσίας του.

Παράρτημα 3 – Η βιβλιογραφία σχετικά με τα οφέλη των Ρομά διαμεσολαβητών υγείας που στηρίζεται σε πρωτογενή δεδομένα

ΑΠΟ ΦΟΡΕΙΣ ΠΟΥ ΠΑΡΕΧΟΥΝ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΓΙΑ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	
CoE-ROMED	Castro, A., & Santos, M. (2015). <i>Roma municipal mediator project. Experimental project evaluation results</i> . Lisbon: University Institute of Lisbon, Centre for Socioeconomic Change and Territorial Studies.
	The Intercultural Institute of Timisoara. (2017). <i>Experiencing ROMED: A Legacy for Improved Participation of Roma Communities</i> . Strasbourg: Council of Europe.
OSF	OSI. (2005). <i>Mediating Romani Health: Policy and program opportunities</i> . New York: Open Society Institutions.
	OSF. (2011). <i>Roma health mediators, successes and challenges</i> . Open Society Foundations, New York: <i>Open Society Public Health Program</i> .
USAID	JSI Research & Training Institute. (2006). Research-Evaluation of the Health Mediators Program within Roma Communities in Romania, JSI Research & Training Institute Center For Health Policies And Services.
UNICEF	Stojanov, Z., & Bozinovski, B. (2017). Evaluation of UNICEF Roma health mediators program In the former Yugoslav republic of Macedonia 2013 – 2015. UNICEF.
ΑΠΟ ΦΟΡΕΙΣ ΠΟΥ ΛΑΜΒΑΝΟΥΝ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΓΙΑ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	
Romani CRISS	Wamsiedel, M., Enikő, V., & Iustina, I. (2012). <i>Roma Health: Perspective of the Actors Involved in the Health System - Doctors, Health Mediators and Patients</i> . Romani CRISS, Bucharest.
ΑΠΟ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥΣ ΕΡΕΥΝΗΤΕΣ – ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ ΣΕ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ³⁵	
	Roman, G., Gramma, R., Enache, A., Pârvu, A., Moisa, Ș., Dumitraș, S., & Ioan, B. (2013). The health mediators-qualified interpreters contributing to health care quality among Romanian Roma patients. <i>Medicine, Health Care And Philosophy</i> , 16(4), 843-856.
	Schneeweis, A. (2013). Empowered Leaders and Alone in Community: Stories of Romanian Roma Health Mediators. <i>Women's Studies in Communication</i> , 36 (2):167–88.
	Bejenariu, S., & Andreea, M. (2014) 'Bridging the Gap for Roma Women: The Effects of a Health Mediation Program on Roma Prenatal Care and Child Health'. <i>Working Papers in Economics, University of Gothenburg</i> April (590): 1–42.
	Schneeweis, A. (2015). Power, Gender, and Ethnic Spaces: Geographies of Power in Roma Communities. <i>Journal Of Communication Inquiry</i> , 40(1), 88-105.
	Schaaf, M., Pana, A., Ileanu, B., & Metodieva, M. (2016). The costs and benefits of Roma Health Mediation in Bulgaria and Romania. <i>European Journal Of Public Health</i> , 26(suppl_1).
	Khlbrandt, C. (2017). <i>Containment - An examination of Roma health mediation in Romania</i> . PhD thesis, London School of Hygiene & Tropical Medicine.
	Belak, A., Veselska, Z., Geckova, A., Dijk, J., & Reijneveld, S. (2017). How Well Do Health-Mediation Programs Address the Determinants of the Poor Health Status of Roma? A Longitudinal Case Study. <i>International Journal Of Environmental Research And Public Health</i> , 14(12), 1569.
	Battaglini, M. (2017). A mixed-methods evaluation of Roma health mediation. <i>The Public Sphere Journal Of Public Policy</i> . 15-43.

³⁵ Οι δημοσιεύσεις των Gobbo (2004) και Giménez Adelantado (2011) παραλείφθηκαν από αυτό τον πίνακα, επειδή το περιεχόμενό τους δεν αφορούσε τα οφέλη που προσφέρουν οι Ρομά διαμεσολαβητές υγείας.